

Volume 3 / Issue 1 / 2023

KutBilim

Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi ★ Коомдук Билим жана Искусство Журналы
Journal of Social Sciences and Arts ★ Журнал Социальных Наук и Искусств

ISSN: 2791-6340

PUBLISHER

KutBilim Research, Culture and Solidarity Association

OWNER

Maksut ABDIRAIM

EDITOR-IN-CHIEF

Assist. Prof. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle University, Turkey.

ASSISTANT EDITOR

Aikanysh ESHNAZAROVA (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Georgian Technical University, Georgia.

Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovin.

Assoc. Prof. Yagut ALIYEVA, Baku State University, Azerbaijan.

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev University, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.

Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey.

Assist. Prof. Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey.

Assist. Prof. Abdrasul ISAKOV, International Medical University, Kyrgyzstan.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Independent Researcher, Kyrgyzstan.

PROOFREADERS AND LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*English Language Editor*), Director of the Foreign Languages Institute of the International University, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Turkish Language Editor*), Cankiri Karatekin University, Turkey.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Russian Language Editor*), American University of Central Asia, Kyrgyzstan.

Assoc. Prof. Marina PANFILOVA, (*Russian Language Editor*), A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Assoc. Prof. Naila ASKAR, (*Azerbaijani Language Editor*), Turkish Folklore, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan.

Assist. Prof. Selen TEKALP (*English Language Editor*), Language Studies, Translation and Interpretation Studies, English and Irish Language, Literature and Culture, Dicle University, Turkey.

Rakhat ABDIEVA, (*Kyrgyz Language Editor*), Independent Researcher, Kyrgyzstan.

SECRETARIAT

Aisuluu DUNDAR (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara University, Turkey.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" and Chingiz Aitmatov National Academi, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Rysbek ALIMOV, Izmir Katip Celebi University, Turkey.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu University, Turkey.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kyrgyz National University of Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU, Necmettin Erbakan University, Turkey.
Assoc. Prof. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.
Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Ağrı Ibrahim Çeçen University, Turkey.
Assoc. Prof. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan University, Turkey.
Assoc. Prof. Naile ASKER, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan.
Assoc. Prof. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.
Assoc. Prof. Akchach ZHOLDOSHEVA, Osh State University, Kyrgyzstan.
Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED, Mongolian University of Science and Technology, Mongolia.
Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.
Assoc. Prof. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.
Dr. Sevinc ALIEVA, Baku State University, Azerbaijan.
Dr. Muhammed Şerif AZARKAN, Dicle University, Turkey.
Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, National Academy of Governance, Mongolia.
Dr. Kadiyan BOOBEKOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan.
Dr. Jasminka AHMETAŠEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Škola, Bosnia and Herzegovina.

REFEREES

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN
Prof. Dr. Mustafa TALAS
Assoc. Prof. Marina PANFİLOVA
Assoc. Prof. Sadat MAMMADOVA
Assist. Prof. Abdulkadir YÜKSEL
Assist. Prof. Ebru YILDIRIM
Assist. Prof. Niyazi İPEK
Assist. Prof. Temel KALAFAT
Dr. Dastanbek RAZAK UULU
Dr. Mehmet Nuri ŞANDA
Dr. Murat KALAFAT

FROM THE EDITOR IN CHIEF

Dear Readers,

We are delighted to present you Volume:3 / Issue:1 of KutBilim Journal of Social Sciences and Arts. Journal of Social Sciences and Arts, which started its publication in 2021, is a peer-reviewed journal published twice a year by the KutBilim Research, Culture and Solidarity Association. Articles are published in Turkish, English, Russian and other languages. The primary aim of our journal is to be a globally accepted high standard journal indexed by national and international scientific indexing services.

Journal publishing which focus on a specific discipline or field of study are one of the most active areas of science and thought. All scientists who do research in the fields of social science and art are invited to submit their valuable studies. Article can be submitted by registering for Dergipark. Please visit <https://dergipark.org.tr/en/pub/kutbilim> website to submit article.

Yours sincerely,

Assist. Prof. Kıyal K. ABDIRAIM

Editor-in-chief

YAYINCI

KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

SAHİBİ

Maksut ABDİRİM

BAŞ EDİTÖR

Dr. Öğretim Üyesi Kıyal K. ABDİRİM, Dicle Üniversitesi, Türkiye

YARDIMCI EDİTÖR

Aikanysh ESHNAZAROVA (Doktora Öğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan.

Doç. Dr. Edina KUDUZOVIC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek.

Doç. Dr. Yagut ALİYEVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Medera HALMATOV, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdrasul ISAKOV, Uluslararası Tıp Üniversitesi, Kırgızistan.

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*İngiliz Dili Editörü*), Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi Yabancı Diller Enstitüsü Direktörü, Kırgızistan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Türk Dili Editörü*), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Rus Dili Editörü*), Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Kırgızistan.

Doç. Dr. Marina PANFİLOVA, (*Rus Dili Editörü*), A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Doç. Naila ASKAR, (*Azerbaycan Dili Editörü*), Türk Folkloru, Azerbaycan Ulusal İlimler Akademisi, Azerbaycan.

Dr. Öğr. Üyesi Selen TEKALP, (*İngiliz Dili Editörü*), Dil Çalışmaları, Çeviri ve Yorum Çalışmaları, İngiliz ve İrlanda Dili, Edebiyatı ve Kültürü, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Rakhat ABDİEVA, (*Kırgız Dilleri Editörü*), Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

SEKRETER

Aisuluu DÜNDAR, (Doktora Öğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kırgızistan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" ve Cengiz Aitmatov Ulusal Akademi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV, İzmir Katip Celebi Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kırgız Ulusal Jusup Balasagyn Üniversitesi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi, Türkiye.
Doç. Dr. Naile ASKER, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan.
Doç. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.
Doç. Dr. Enkhbat AVIRMED, Moğol Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mogolistan.
Doç. Dr. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Dış Hekimliği Üniversitesi, Rusya.
Dr. Sevinc ALİEVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
Dr. Muhammed Şerif AZARKAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, Ulusal Yönetim Akademisi, Mogolistan.
Dr. Kadiyan BOOBEKOVA, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan.
Dr. Jasminka AHMETAŠEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Škola, Bosna Hersek.

HAKEMLER

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN
Prof. Dr. Mustafa TALAS
Doç. Dr. Marina PANFİLOVA
Doç. Dr. Sadat MAMMADOVA
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi. Ebru YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Niyazi İPEK
Dr. Öğr. Üyesi Temel KALAFAT
Dr. Dastanbek RAZAK UULU
Dr. Mehmet Nuri ŞANDA
Dr. Murat KALAFAT

EDITÖRDEN

Saygıdeğer Okurlar,

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi'nin 3. Cilt / 1. Sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 2021'de yayın hayatına başlayan Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazı dili başta Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer dillerde makaleler yayınlanmaktadır. Dergimizin öncelikli amacı, ulusal ve uluslararası bilimsel indeksleme servisleri tarafından indekslenen, dünyada kabul gören yüksek standartlı dergi olmaktır. Dergi yayıncılık, bilim ve düşünce hayatının en aktif alanlarından biridir. Dergiler, yapılan araştırmaların, yeni düşünce ve tartışmaların öncelikle yayınlandığı yerlerdir. Sosyal bilimler ve sanat alanlarında araştırma yapan tüm bilim insanları, güçlü bir yayın ve hakem kuruluna sahip olan dergimize, hazırladıkları değerli çalışmalarını göndermeye davet ediyoruz.

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisine makalenizi yazım kurallarına uygun haline getirdikten sonra DergiPark sistemi üzerinden gönderebilirsiniz.

Saygılarımla,

Dr. Öğretim Üyesi Kıyal K. ABDIRAIM

Baş Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makale / Research Article	1-10
Ali Şeriatî'nin Düşünsel Dünyası ve Siyasal Fikirleri; Şahsiyetler, Olaylar ve Olgular <i>Ali Şeriatî's Intellectual World and Political Ideas; Personalities, Events and Facts</i> Dr. Onur ÇELİK	
Araştırma Makale / Research Article	11-19
"Self-Portrait" Graphic Test in Psychological Diagnosis of Children and Adolescents with <i>Developmental Disorders</i> Prof. Dr. Natalia ZVEREVA Prof. Dr. Tatiana GORYACHEVA Researcher Mariia ZVEREVA Researcher Alexey KOVAL- ZAITSEV	
Araştırma Makale / Research Article	20-33
Kuzey Makedonya'da Bektaşilik Geleneği <i>The Bektashi Tradition in North Macedonia</i> Ersin DIKO	
İnceleme Makale / Review Article	34-48
Sscb'nin Eğitim ve Kültür Politikaları: Kırgız SSC Örneğinde (1917-1950) <i>Education and Cultural Policies of The Soviet Union: The Case of The Kyrgyz SSR (1917-1950)</i> Umsunai OMURBEKOVA	
İnceleme Makale / Review Article	49-59
Yeni Şəraitdə Şəxsiyyət və Cəmiyyətin Ənənəvi Dəyərlər Sistemlərinin Yenidən Qiymətləndirilməsi Zərurəti <i>Personality and Society in The New Condition Reconstruction of The Traditional Value Systems Need for Evaluation</i> Assoc. Prof. Yaqut ƏLİYEV	

Research Type: Research Article
Received: January 5, 2023
Accepted: January 11, 2023

ALI ŞERİATI'S INTELLECTUAL WORLD AND POLITICAL IDEAS; PERSONALITIES, EVENTS AND FACTS

Onur ÇELİK¹

Abstract

Ali Shariati, a very important figure in Iranian political life, became the representative of a unique and idiosyncratic tradition of thought by blending Islamic thought with Marxist terminology and theories in his own time. In this context, Shariati, who attracts the attention of different disciplines from sociology to political science, has an important place in the Turkish political science literature. Ali Shariati, who had the opportunity to get to know Eastern and Western civilizations closely, is an important thinker who seeks solutions to the problems of his time in Iran, and adds a different perspective to Islamic literature in general.

While the 1979 Revolution in Iran occupied an important place in the Islamic geography, it also started a controversial process that has survived to the present day. The aim of this study is to determine the political views of Ali Shariati and to determine the effects of these views on the Iranian Islamic Revolution.

In this direction, Shariati stated that the reason for the backwardness of Islamic countries is due to the wrong practices of the governments and their use of religion for their own interests. Since religion has been detached from its essence, the struggle with the West has been inadequate and Western imitation has emerged. As a result, Shariati presented a recipe to Iran and Islamic countries by reinterpreting Islam as a return to essence. This recipe contains important propositions for Turkey as one of the important actors of the Islamic world.

Keywords: Ali Shariati, Iranian Revolution, Islam, Regime, Ideology

¹ Instructor Dr., Ardahan University, Çıldır Vocational School, Department of Justice, Ardahan, Turkey. E-posta: onurcelik@ardahan.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0113-5367

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 5 Ocak 2023
Kabul: 11 Ocak 2023

ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNSEL DÜNYASI VE SİYASAL FİKİRLERİ; ŞAHSİYETLER, OLAYLAR VE OLGULAR

Onur ÇELİK¹

Özet

İran siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir figür olan Ali Şeriati, kendi döneminde İslam düşüncesini özellikle Marksist terminoloji ve teorilerle harmanlayarak kendine özgü ve nevi şahsına münhasır bir düşünce geleneğinin temsilcisi olmuştur. Bu bağlamda sosyolojiden siyaset bilimine kadar farklı disiplinlerin ilgisini çeken Şeriati, Türk siyaset bilimi literatüründe de önemi bir yer tutmaktadır. Doğu ve Batı medeniyetlerini yakından tanıma fırsatı bulan Ali Şeriati yaşadığı dönemin sorunlarına İran özelinde çözüm yolları arayan genelde ise İslam literatürüne farklı bakış açısı katan önemli bir düşünürdür.

İran'da yaşanan 1979 Devrimi İslam coğrafyasında önemli yer tutarken günümüze kadar gelen tartışmalı bir süreci de başlatmıştır. Bu çalışmanın amacı da Ali Şeriati'nin siyasi görüşlerini tespit edip, bu görüşlerin İran İslam Devrimi'ne etkilerini saptamaktır.

Bu doğrultuda Şeriati, İslam ülkelerinin geri kalmasının nedeninin iktidarların yanlış uygulamalarından ve dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Din özünden koparıldığından Batı ile mücadelede yetersiz kalınmış ve Batı taklitçiliği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Şeriati İslamiyet'i öze dönüş olarak tekrar yorumlayarak İran'a ve İslam ülkelerine bir reçete sunmuştur. Bu reçete, İslam dünyasının önemli aktörlerinden biri olarak Türkiye açısından da önemli önermeler barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriati, İran Devrimi, İslam, Rejim, İdeoloji.

¹ Öğr. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Adalet Bölümü, Ardahan, Türkiye.
E-posta: onurcelik@ardahan.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0113-5367

GİRİŞ

Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan ideolojiler ve ulus devletler İslam coğrafyasını da etkisi altına almıştır. Egemenliğin kaynağı düşüncesinde meydana gelen değişimlerle halkı bir arada tutabilmek için sistemli bir yapı zorunlu olarak kendini göstermiştir. Ülkeden ülkeye değişen ideolojinin ülkelerin alt yapısına bağlı olarak ileri gelenler tarafından kullanılmaktadır. Böylelikle toplum belirlenen ideoloji etrafında şekillenmeye çalışılmıştır. İslam dünyası ise modern formlarla oluşan ideolojiler karşısında kendini İslamcılık kavramlaştırmasıyla var olan siyasal sistemi devam ettirmeye çalışmıştır. İslamcılık, İslam'ın temel kaynaklarını kullanmasına rağmen modern formlara sahiptir. Ancak çeşitli yorumlamalar ve modern dünyaya uyarlanması İslam'ın yanlış anlaşılmasına ve devlet yönetiminde farklı yönlendirmelere sebep olmuştur. Özellikle toplumsal algıda farklılaşmalar görülürken, Müslüman toplumların değişim ve dönüşümü, rejim tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Tam bu noktada çalışma, Doğu ve Batı medeniyetlerini yakından tanıma fırsatı bulmuş İranlı Müslüman düşünür Ali Şeriatî'nin siyasal görüşlerinin tespitine yönelmiş ve İran Devrimi'nin düşünsel yapısının anlaşılmasını sağlayarak İslam Dünyasının siyasal konjonktürüne katkı sunmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda nitel araştırma yapılarak söylemlerine yer verilmiştir.

1. ALİ ŞERİATİ VE YAŞADIĞI DÖNEM ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ali Şeriatî 24 Kasım 1933 yılında Horasan eyaletine bağlı Sabzivar'ın Mezinan köyünde doğdu. 1956 yılında Meşhed Üniversitesinin Edebiyat Fakültesine öğrenci olarak kabul edildi. 1957 yılında ise Ulusal Direniş Cephesine üyelikten sekiz ay gibi bir süre cezaevinde kaldı. 1959 yılında devlet bursuyla Fransa'da Sorbonne Üniversitesinde okumaya hak kazandı. Şeriatî, daha sonra Fransa'dan İran'a geldiğinde, Fransa'da yapmış olduğu siyasal hareketlerden dolayı suçlanarak altı ay tutuklu kaldı. 1973 yılında rejime ve ulemaya karşı duruşundan tekrar tutuklanan Şeriatî, Cezayir Cumhurbaşkanı'nın isteğiyle 1975 tarihinde özgürlüğüne kavuştu. 1977 yılında ise İngiltere'de kalmış olduğu bir evde ölü bulundu (Şeriatî, 2011: 6).

Ali Şeriatî, eğitim hayatının büyük bir bölümünü doğduğu yer olan İran'da geçirir. İran coğrafyası asırlar boyu imparatorlukların bir parçası ya da küçük grupların hüküm sürdüğü bir yerdirdi. İran'ın 1501 yılında Şah İsmail'in Safevi devletini kurmasıyla ilk defa bir siyasal kimliğe kavuştuğu görülür (Keneş, 2013: 33). İmamiliği İran'ın resmi mezhebi haline getiren Şah İsmail, İmamiye'yi çok iyi bir örgütlemeye götürmüştür (Keven, 2015:16). Öyle ki bu yapı, iktidarlar değişse de hâkim mezhep olarak kalmaya devam etmiştir. 1923 yılında tahta geçen geçen Rıza Han Pehlevi Batılılaşma hareketiyle büyük değişimlere yol açmasına rağmen ulemanın bu durumu kabullenmemesi ile birlikte tahttan indirilmiştir. Özellikle hukuk alanında yapılan modernizasyon hareketlerine karşı çıkan ulema İslam hukukunun göz ardı edildiğini savunmuştur. Rıza Han Pehlevi, 1941 yılında İngiliz ve Ruslar tarafından tahttan indirilerek yerine oğlu getirilmiş, böylelikle Batılılaşma hareketi durdurulmuştur (Çevik, 2015: 23). Rıza Han Pehlevi'nin oğlu Muhammed Rıza Pehlevi, devlet dairelerini yönetime hizmet edecek şekilde yapılandırmış; asker eliyle halka baskı kurarak Savak (İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla kurmuş olduğu bir istihbarat örgütü) ile iş birliği içerisinde hareket etmiştir. Özellikle Savak aracılığıyla en ufak muhalif hareketin bastırılması halkın sisteme karşı olumsuz düşünceler beslemesine sebep olmuştur. Şah'ın bu

tutumu ve diğer yaklaşımlarına karşılık Şeriatî monarşi yerine İslami hükümetinin kurulmasını ve rejim değişikliği görüşlerini savunmuştur. Böylelikle Şeriatî halk tarafından kabul görerek geniş kitleler tarafından desteklenmeye başlanmıştır (Oflaz, 2012: 6).

İran'ın siyasi tarihinde Şeriatî'ye kadar olan dönem ve Şeriatî dönemi mezhepsel ve dini yönetim tarzının hâkim olduğu görülmektedir. Buna göre iktidar, meşruiyetini dine dayandırdığı için iktidarın yaptıklarını kabul görme zorunluluğu doğmakta ve iktidar tarafından yapılanların sorgulanmasının önü kesilmektedir. Şeriatî'nin de savunduğu düşünceleri dine dayandırarak toplumsal yönlendirmeye gittiği söylenebilir.

2. ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNSEL DÜNYASI VE SİYASAL FİKİRLERİNİN OLUŞUMU: ŞAHSİYETLER, OLAYLAR VE OLGULAR

Şeriatî'nin düşünce yapısının oluşmasında babası Muhammed Taki'nin önemli etkisi bulunmaktadır. Muhammed Taki'nin iyi bir eğitim almış olmasının yanı sıra siyasette partilerin içinde yer alması Şeriatî'yi etkilemiştir. Muhammed Taki'nin İslam'ı özüne döndürmeye yönelik çabası, Şeriatî'nin yaptıklarıyla paralellik göstermektedir (Erat ve Özkul, 2018:343-344). Muhammed Taki'nin 1950'lerde Milli Hareket'in (Dr. Musaddık'ın liderliğinde) içerisinde yer alması Şeriatî'de derin izler bırakmıştır. Milli Hareket, 1950'li yılların İran'ında ülke petrolünün millileştirilmesini ana hedef olarak belirleyerek iktidar olmuştur. Ancak 1953'te ABD'nin darbesi ile devrilmiştir. O dönemde bir öğretmen olarak görev yapan Ali Şeriatî de Milli Hareketi ve İran petrolünün millileştirilmesi görüşünü savunmuştur. Bu amaçla 1952'de katıldığı bir gösteride gözaltına dahi alınmıştır. Böylece toplumsal konularda daha duyarlı hale gelen Şeriatî, bir kırılma noktası yaşamıştır. Doğu-Batı medeniyetlerini tanıma fırsatı bulan Şeriatî, medeniyetler arası çelişkileri anlamlandırmada Muhammed İkbâl'den etkilenmiştir. İkbâl'in yanı sıra Mevlâna, Cemaleddin Afgani gibi Müslüman düşünürlerden de etkilendiği söylenebilir (Şeriatî, 2005: 21-22).

Şeriatî İslam ülkelerinin farklı kültürel dinamiklere sahip olduğunu düşünmüş ve bu ülkelerin özgürlük kazanması için mücadele etmiştir. Sömürgecilikle birlikte İslam ülkelerinde yaşayan insanların kendi tarihlerine, kültürlerine yabancılaştığını belirtmektedir. İslami bakış açısıyla hareket eden Şeriatî, düşüncelerini genel olarak öze dönüş olarak tanımlamış ve çeşitli açılardan yaptığı değerlendirmelerle modern bir çizgide yer almıştır (Fazla, 2017: 20). Şeriatî'nin öze dönüş temellendirmesi, kavramları yeniden yorumlayıp sistematikleştirmesiyle ortaya çıkmakta ve kavramlara yüklediği anlamlarla yenilikçi bir İslami ve Şia'yı kastetmektedir (Şeriatî, 1999: 43). Yapmış olduğu kavramsal tanımlamaların bir kısmını açıklamak düşüncelerini anlamak için gereklidir.

Dinin toplumu biçimlendiren özelliğine vurgu yapan Şeriatî, aynı zamanda Batı'nın saldırılarına karşı en güçlü kalkan olarak dini görmektedir. Yabancı güçlerin sömürgecilikle birlikte yayılcı politikalarına karşı kendini koruyabilmenin yolunun din ile olacağını söylemektedir. İslam'ı salt inanç ve ibadet eksenli bir din olarak görmediğini; toplumsal, ekonomik ve refahı da kapsadığını savunmaktadır. Şeriatî dini tevhide dayandırmaktadır. Tevhidi ise teolojik bir doktrinden bir dünya görüşüne dönüştürmektedir. İslam öğretisi sistemini;

"Tevhid üzerine kurulmuş bir dünya görüşünden, diyalektiğe dayalı sosyolojiden ve adaletin yerleşmesi ve insan türünün gelişmesi için var olan sınıfsal çelişkiye dayalı tarih felsefesinden (İslam tarih felsefesi) ibarettir. Bu temel üzerinde İslam adli pratik

inançlar, strateji, ahlak, mücadele ve iş ve hayat felsefesi toplamı olan bir ideolojidir” olarak görmektedir (Şeriati, 2009:409).

Şeriati İslam’ı temsil eden insanlar grubu olarak ümmeti yeni bir mahiyette isimlendirmektedir. Ümmet kelimesinin kökensele ve tarihsel analizini yaptıktan sonra Ümmet’i; seçim, hareket, ilerleme, maksat anlamlarını içinde barındıran açık yol anlamına geldiğini ifade etmektedir. Yani ilerlemek için bir yol seçen insanlar grubudur (Şeriati, 2011: 439). İmameti ise ümmeti hedefe yönlendirmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Böylece imamet istenilen siyasi rejim şekli ile toplumun değişimi için çabalayan rehberdir (Şeriati, 2009: 83). Bu bağlamda İmam-yönetici ayrımına giden Şeriati İmamın emir vererek değil, ümmeti soru sormaya ve sorgulamaya davet ederek yönetmesi gerektiğini savunmaktadır. Şia’nın tarihsel olarak özgür hareket alanı olduğunu söyleyen Şeriati, imametin ümmete yol gösterirken halkı itaat etmeye zorlayan dayatmacı bir otorite olmaması, adil ve rasyonel bir lider olması gerektiğini düşünmektedir (Şeriati, 2009: 490).

Şeriati ideolojiyi, “nasılsın?” “ne yapıyorsun?” “ne yapmalı?” ve “ne olmalı?” sorularının cevaplarını içeren bir inanç olarak tanımlamaktadır (Şeriati, 2011: 41-42).

Şeriati İnsanın Dört Zindanı’nda (2014) özgürlüğü kişiyi Allah’a yaklaştırma olarak görmektedir. Özgürlüğün yolunu bulmanın ise kişinin kendisini saran dört zindandan kurtuluşuyla mümkün olduğunu belirtir. Dört zindanı sırasıyla; tabiat, tarih, toplum ve insanın kendi zindanı olarak belirlemiştir. Dört zindandan ilki olan tabiat, bilinçli ve yaratıcı insanı baskı altına almıştır. İnsanın potansiyeli doğanın verdikleriyle sınırlıdır. İkinci zorlayıcı güç olan tarih; var olan her şeyin tarihin ürünü olduğunu söyler. Çağdaş insanı, tarih bilincinde olan, tarihi tanıyabilen, tarihin akışını kavrayabildiği ölçüde kendini tarihin akışından kurtarabilen ve bu aşamalar arasında seçim yapabilen biri olarak görmektedir. Üçüncü güç olan toplumun bireyi oluşturduğunu belirtir. Çevresi değişen kişinin kendisinde de değişimler olacağını ancak bireyin toplumu değiştirme gücünün olmadığını belirtir. Toplum zindanından kurtulmanın yolu bilimdir ve toplumsal savaşımın kurallarını bilerek kurtulunabilir. Dördüncü zindanı, zindanların en kötüsü olarak görmektedir. Çünkü bu zindan insanın kendisidir. İlk üç zindandan bilimle kurtulabilirken insan kendi zindanından bilimle kurtulamaz. Çünkü bilimin kendisini de tutsaklıktır. Bu zindandan kurtuluş ise din ve aşk ile mümkündür. Aşk muktedir bir güç olarak aklın çözemediği sorunlara ulaşarak kişinin benliğinde bir iç patlamaya neden olur. Aşk yolu ile kişi esaret altında tutan zindandan kurtularak özgürleşmektedir (Şeriati: 2014).

3. ALİ ŞERİATİ’NİN SİYASAL DÜŞÜNCELERİ VE ÖZGÜL AĞIRLIĞI

Politika Şeriati tarafından, “inşa etme” aracı değil “sahip olma” esasına dayalı olarak tarif edilmiştir. Bu doğrultuda politika halkın refah seviyesini yükseltmek için halka hizmet etmelidir (Şeriati, 2009: 133). Doğu’da siyaset, Batı’da politika görülürken, buradaki ayrım Batı’da yönetimin halkın iradesine dayanması, Doğu’da ise ilahi irade olarak yorumlanmasıdır.

Şeriati siyasi anlayışını ünlü filozof Platon’u ekleyerek bir örnekle açıklar (Şeriati, 2009:133):

“Toplum koyunlardan oluşmuştur. Bu koyunlar için de, çobanlar gereklidir. Çoban başka bir cinstendir. Sürü de ayrı bir cinstendir. Çoban, sürünün isteği üzerine seçilmez, onu bu göreve Malik seçer. O Malik de Tanrı’dır. Sürünün çobanı iştenden el çektirme,

değiştirme, ona karşı devrim, isyan, itiraz ve eleştiri hakları yoktur. Çoban, koyunlara karşı değil, Malik'e (burada Tanrı'ya) karşı sorumludur. Ve yapılacak her işi sadece Malik ile çoban daha iyi bilir. Çobanın cins, ırk, tür üstünlüğü ve fazileti, sürü tarafından bilinmekte ve hiçbir kuşku içinde bulunmamaktadır. Sürünün çobana körü körüne itaati mantıklı ve makuldür. Çünkü bu, ilahî namuslar (kanunlar) ve doğa kurallarına uygundur. Çoban, sürüyü yöneltme ve idare etmede koyunların rıza ve seçimine göre hareket etmemelidir. Çünkü bu ne makul, ne mümkün ve ne de yararlıdır."

Şeriatî'nin siyasal teorisi ile modern dönem İslam düşüncesine önemli katkıları olmuştur. Yapmış olduğu katkılar ile sadece İran'da değil tüm İslam aleminde etkili olmuştur (Erat ve Özkul, 2018:341). Bu etkilere sebep olan siyasi görüşlerinin önemli kısımları arasında; Habil ve Kabil, Radikalizm, Hümanizm ve Marksizm sıralanabilir.

Şeriatî'nin topluma, tarihe bakışının ve siyaset felsefesinin ana temasını Habil ve Kabil kıssasıyla açıklamaktadır. Kıssayı Şeriatî'nin sunduğu biçimiyle özetleyip, yaklaşımını değerlendirmek yerinde olacaktır.

"Adem ile Havva, insan soyunun sürmesi için her doğumda biri kız, biri erkek olmak üzere ikizler dünyaya getirirler. Diğer taraftan, kardeşleri birbirleriyle evlendirerek, enseste buluşmamak için bu kız ve erkek çocukları birbirleriyle değil, çapraz ikizleriyle evlendirirlerdi. Habil'in ikizi Kabil'le, Kabil'in ikizi kız Habil'le evlenecektir. Ancak Kabil, kendi ikizini çok beğenir ve onu Habil'e vermek yerine, kendisi almak ister. Bunun için Adem'in hakemliğine başvurur. Adem, onlara Tanrı'ya başvurmalarını önerir ve bunun için her ikisinin de Tanrı'ya birer kurban sunmalarını, Tanrı hangisinin kurbanını kabul ederse, onun isteğine uyulmasını belirtir. Habil, çobanlık yaptığından, sürüsünün kızıl tüylü en güzel devesini Tanrı'ya kurban olarak sunar. Kabil ise, tarımla uğraştığından, sararmaya hatta çürümeye yüz tutmuş bir avuç buğdayı kurban olarak sunup, Tanrı'ya karşı hile yapma yolunu seçer. Elbette ki Tanrı, Habil'in kurbanı deveyi kabul edecektir. Bu yolla Tanrı, şimdiye değin uyulan kuralın bozulmamasını istediğini belli etmiştir. Fakat Kabil, buna çok öfkelenerek Habil'i öldürür. İşte tarihi başlatan adım, bu adımdır." (Şeriatî, 2011: 53).

Şeriatî bu kıssayı yorumlamaya sorularla başlar. Daha sonra bu soruların olasılıklarını sıralayarak sonuca varmaya çalışır. Toplumu, tarihi ve siyaseti Habil ve Kabil sınıfı olarak ayırarak iki sınıflı bir ayrıma gitmektedir. Habil ve Kabil'in aynı aileden ve aynı şartlar altında büyüyen iki kardeş olarak büyümelerine rağmen, ayrılığa düşmüşlerdir. Kabil'in, tekelleşme, özel mülkiyet, mahkûmiyet, sahiplenme hırsı, bencillik ve sömürüyü temsil ettiğini, Habil'i ise tekelleşmenin olmadığı, tabiatın özgürce faydalandığı, çobanlık, avcılık ve balıkçılık döneminin temsilcisi olmaktadır. Bu bağlamda Kabil yönetici sınıfın yansıması olurken Habil ise yönetilen halkın temsilcisi olmaktadır. Şeriatî, tüm insanların aynı yaradılışa sahip olduğunu insanların farklı doğalarından söz etmenin anlamlı olmadığını belirtir. Habil'in öldürülmesiyle birlikte temsil ettiği halk da yok olmuş ve Kabil'in soyunun devam ettiğini belirtmiştir. Böylelikle adalet ve eşitlik ortadan kalkarak Kabil'in temsil ettiği toplumun özelliklerinin hakim olduğu yapı devam etmiştir. Böylelikle toplumsal dönüşüm başlamış ve bugünkü toplumsal yapı ortaya çıkmıştır (Şeriatî, 2011:108).

Şeriatî radikalizmin temel değerlerine karşı çıkararak dayanması gereken asıl temel din olması gerektiğini savunur. Sağlıklı bir toplum için dinin getirdiği ahlak ve insanın fitratı ortaya çıkarılıp eğitilirse yeterli olacaktır. Radikalizmin bir tür hümanizm olduğuna vurgu yapar. Hümanizm, dış değerleri yok sayan (din, Allah, tabiat, ilmî hakikat vb.) bir düşüncedir.

Hümanizme göre asıl olan insanın kendisi ve sahip olduğu yapıdır. Eşsiz olan insan her zaman birinci etken iken diğer her şey onun gölgesindedir (Oflaz, 2012:82). Şeriati iki akımı da eksik bulmaktadır. Dünyevi dayanakların insanları dünya lezzetlerine yönlendireceğini bunun da ahlaklı bir yaşamı engelleyeceği görüşündedir. İnsan doğuştan gerekli ahlaka ve özelliklere sahiptir, dışarıdan yüklemeler bu ahlakı bozacağı gibi insanı öz yapısından uzaklaştırabilir. Allah insanı en iyi şekilde yaratmış ve gereken tüm özellikler zaten insanın içinde vardır. Bunların sadece eğitilmesi gerekmektedir (Aktaş, 2020:36).

Şeriati kapitalizmi sert bir şekilde eleştirirken Marksizm'e daha ılımlı yaklaşmıştır. Özel mülkiyeti, Habil ve Kabil kıssasıyla açıklamaktadır. Kabilci topluma geçişle birlikte özel mülkiyetin toplumu ikiye bölmesiyle sınıflı yapılar oluşmaya başlamıştır. Burada tartışılan temel konulardan biri Kabil'i kötü yapanın özel mülkiyet ve sınıflı toplum olduğudur (Yalçınkaya, 1996: 20). Özellikle tarım devriminin, insanlığı avucuna düşürmüş ve sınıflı toplumu yaratan bir gelişme olarak görmektedir. Marksizmin temel kavramlarını açıklarken Şeriati, üçlü bir şemaya başvurur: temel, altyapı ve üstyapı. Temel olarak adlandırılan kavram, üretim güçleri ve işin bölüşümüne karşılık gelir (Yalçınkaya, 1996: 22). Şeriati, Marks gibi altyapının üstyapıyı belirlediğini kabul eder. Köleciler toplumda, bir üretim aracı ve bir meta olarak köle ile efendi arasındaki üretim ilişkisi, altyapıdır. Bu altyapı, üstyapı kurumları olarak kendi hukuk, ahlak, devlet vb. sistemleri yaratır. Şeriati Marksist düşünce ile Weberyen düşünce arasındaki karşıtlıkları ortaya koymaya çalışmaktadır. Şeriati, Marksist ve Weberyen teorileri kısmen doğru olduğunu belirterek dini ve ideolojik üstyapı ile ekonomik temellerin, iç içe olduğunu vurgulamaktadır (Toker, 2009:103).

Şeriati'nin ortaya koymuş olduğu görüşlerde imametin demokrasi için ön koşul olduğu savunulmuştur. Burada imametin sürekli bir rejim olmadığını ancak demokrasiye geçiş için bir gereklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Şii düşünceyi sentezlemeye çalışır. Şeriati, Hz. Peygamberin ölümünden sonraki yönetimin niteliği ile ilgili olarak Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki görüş ayrılığını, oluşturduğu iki aşamalı siyasal model ile aşmaya çalışır: Şia, biat ile şura ilkelerini reddetmekte ve onun yerine "vesayet'in varlığını öne çıkmaktadır. Şeriati'ye göre, Sünniliğin hilafeti destekleyen yönü "biat", "icma", "şura" vb. terimlerle sağlanırken Şia'nın "vesayet" anlayışı ile çatışmaz. Birisi İslâm'ın demokratik boyutunu diğeri ise Allah'ın iradesini yansıtmaktadır (Yıldız, 2016: 74). Şeriati'nin dini yeniden yorumlaması akademik amaçlardan çok tarihi ve toplumu anlama ve açıklamaya yöneliktir (Ay, 2020: 146).

İmamın tespiti doğrudan Allah'ın emriyle gerçekleştiği için, imam meşruluğunu doğrudan Allah'tan almaktadır. Ayrıca imameti açıkça soy esasına dayandırmaktadır. Ancak vesayet anlayışına dayalı olan imamet yönetimi geçici bir dönem olan 'devrimci rehberlik dönemi' için geçerlidir. İmamet rejimiyle yönetimi esas alarak bu rejimde iktidarda olanların toplumu inşa etme hakkı olduğunu, toplum istemese bile topluma rağmen bu inşayı gerçekleştirme hakkının iktidarda olması gerektiğini ortaya atmaktadır. Böylelikle topluma İslam ideolojisine uygun kimlik kazandırılacaktır (Yıldız, 2016: 75-77).

4. İRAN DEVRİMİ: İDEOLOJİ VE ALİ ŞERİATI

1979 gerçekleşen İran devriminin zemininin hazırlanmasında Ali Şeriati'nin etkili olduğu kabul edilmektedir. Sadece İran'la sınırlı olmayan Şeriati etkisi 70'li yıllarda diğer Müslüman ülkeleri de etkisi altına almıştır. Şeriati, yurtdışı eğitimi sırasında özellikle üçüncü dünya

lkelerinin aynı sömürgeci yapıya karşı mücadele ettiğini görmüş ve bunun aşılanmasında İslami bir dayanak bulmuştur. Bu bağlamda Şeriatı'nın sunmuş olduğu önemli fikirlerden biri sıradan Şii Müslümanlarının gizli İmam'ı beklerken siyasal açıdan pasifliği öneren geleneksel görüşü reddetmesidir. Bunu ise bilinçli, sorumlu ve dürüst insanların rehberliğine uyararak, gerekli olan toplumsal adaleti ve reformları gerçekleştirmekle mümkün olacağını ileri sürer (Keneş, 2013: 52). Burada ulemayı reddederek aydın düşünürlerin bunu gerçekleştirebileceğine vurgu yapmaktadır.

Devrim ncesi İnan'da Şah yönetimi modernleşme hareketlerinde bulunmuş olsa da çok kısıtlı bir alanda bunu gerçekleştirebilmiştir. Özellikle ekonomik alanda gerçekleştirilen kısıtlı modernleşme hareketleri yeterli olmamış ve Şah'a karşı muhaliflerin ortak hareket etmesine sebep olmuştur. Batılı lkeler ise kendi çıkarları için ekonomik hayatı ellerinde tutma çabası içerisine girmiş olmaları Batı karşıtlığını gclendirerek devrime giden süreci hızlandırmıştır (Niray ve Deniz, 2010:12).

Devrime giden süreçte Ali Şeraiti aydınlara hitap ederken Humeyni ise; Şii-örgütlü yapıdan faydalanarak halkı etkilemeye çalışmıştır. Dolayısıyla Humeyni halk üzerinde, Şeriatı ise eğitilmiş kişiler üzerinde etkili olmuştur. Şeraiti'nin eğitilmiş olması eğitilmiş kişiler üzerinde etkisini desteklerken, İslami sembolizm ile Batı'dan gelen ideolojik kuşatmaya karşı bir düşünsel savunma ortamı da yaratmıştır. Bu iki etkili ismin yanı sıra Devrimin temeli Şiiiliğe dayanmaktadır. Böylelikle ulemanın gcu de doğal olarak Devrime etki etmiştir (Onat, 2013: 231). Devrim'in önemli şahsiyetlerinden olan Hamid Algar Şeriatı için;

“Şüphesiz Ali Şeraiti, İslam İnkılabı tarihinde, gelecekteki tarihçiler açısından Ayetullah Humeyni'den sonra yeni ufuklar açabilen bir kişilik olarak işlenecektir. alışmasının tüm boyutları gözle önüne serildiğinde, içinde bulunduğumuz yüzyılın büyük İslam düşünürlerinden biri olarak kabul edileceğini, onun düşüncelerindeki çok sesliliğin, derinlik ve kapsayıcılığın Müslümanların şu an bildiği isimlerle-üstün olmasa bile-eşit olduğunu düşünmemiz uygun düşer.” ifadelerini kullanmıştır (Akt: Onat, 2013: 232).

İnan İslam Devrimi sürecinde Şeriatı ideolog olarak katkı sunmuşken, Humeyni'nin daha çok eylemsel yönü bulunmaktadır. Özellikle Şeriatı'nın kullanmış olduğu kavramların (cihat, adalet, tevhit, mmet, imamet vb.) anlamsal yansımalarını Humeyni eylemsel olarak kullanmıştır. Bunun yanı sıra Şeriatı imam ve imamete yüklediği anlamlara karşılık Humeyni, Velayet-i Fakih kavramını ne çıkarmıştır. Aralarında açık olarak görülebilecek bu farklılık dışında Humeyni'nin Şeriatı'den etkilenmiş olduğunu söylenebilir (Durlanık, 2021: 126).

Devrim sonrası İnan'da uluslararası ilişkilerde genelde Batı ile özelde ise Amerika'yla düşmanlığa varan nitelendirilmelere gidilmiştir. Aynı zamanda Batılı lkeler tarafından da İnan tehdit olarak görülmüştür. Bu doğrultuda İnan Devrimi ncesi iyi olan ilişkiler bozulmuş ve karşılıklı suçlamalarla devam etmiştir (Demirkılın, 2017:23). Bu gc mücadelesinin nedenleri arasında ülkenin jeopolitik konumu, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının payının olmasının yanı sıra 1979 İslam Devrimi ile birlikte ülkenin Batı merkezli siyaseti terk etmesi ve Batılı ülkelerin çıkarlarını tehlikeye atmasının da etkisi bulunmaktadır (Kılıç, 2017:171).

İnan Devrimi'nin nemi, Fransız Devrimi'yle başlayan ulus devletleşme ve milliyetçilik tüm dünyada etkisini devam ettirirken, farklı normlarla oluşturulmuş olmasındır. Böylelikle Fransız Devrimi sonrası kendine özgü yapısıyla gerçekleşen İnan Devrimi, devrimci hareket ve içeriklere farklı bir yorum ve alternatifte sunmuştur (Paşaoğlu, 2019: 308).

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca kalıplaşmış İslami kavramları ve Müslüman ülkelerdeki yönetim yapılarının yanlışlıklarını gün yüzüne çıkaran Şeriatî, özellikle gelenekselliğin sonucunda iktidarların kendi lehine oluşturdukları dini kavramsal yapıların düzeltilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Bu durumun İslam'ın yanlış algılanmasına sebep olduğunu ileri sürmüş ve bu yönde sorduğu sorularla düşünce sistemini oluşturmuştur. İslam dünyasının modern yüzünü temsil eden Şeriatî, Batının emperyalist saldırılarına karşı geleneksel yapının zayıf kaldığını ancak Batının alternatifi olabilmenin yolunun geleneksel yapıyla değil, İslam'ın özüne dönmekle olabileceğini ortaya koymuştur. Bunu ise kavramları yeniden yorumlayarak yapmaya çalışmıştır.

Şeriatî İslam dinini güncel hayatın şartlarına ve siyasi yapılara uygun yorumlama yoluna giderek İslam dünyasına bir reçete sunmuştur. Bu doğrultuda Marksizm'i yeniden yorumlamış ve güncel kavramları İslam'a uygun hale getirmiştir. Böyle yapmasının temelinde, İran'ın mevcut sıkıntılarının nedeninin Batı taklitçiliğinin oluşturmasıdır. Batı'nın gelişimi karşısında İslam coğrafyasının gerilemesi ve gelişen dünyaya ayak uyduramamasının çeşitli nedenleri vardır. Ancak özellikle İslam coğrafyasının bu gelişimden geri kalması oldukça düşündürücüdür. Bu durum geri kalmışlığın sebebinin İslamiyet'ten kaynaklandığı gibi yanlış bir yorumlamaya sebep verebilir. Bu doğrultuda Ali Şeriatî oluşan bu yanlış algılamayı düzeltme yoluna gitmiş ve Batı'dan daha ileri seviyelere geçmenin aslında İslam'ı doğru anlamayla gerçekleşeceğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak Şeriatî döneminin şartlarını yorumlayarak, ideolojiler ve devlet yapısını sorgulamış Batı'nın ilerlemesinin temel öğretilerine karşılık İslam temelli modernleşme hareketine girişmiştir. Ancak modernistler ve ulema tarafından sıkça eleştirilere maruz kalmıştır. Ölümünden sonra ise gerçekleşen İran Devrimi'nde fikirleri vücut bulmuş ve İran da önemli düşünürler arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, B. (2020). *Ali Şeriatî’de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkânı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Ay, R. (2020). Dine Karşı Din: Ali Şeriatî’nin İki Kutuplu Din Anlayışı. *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 127-147.
- Çevik, E. (2015). *Pehlevî Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Demirkılınc, S. (2017). Psikopolitik Boyutuyla İran Devrimi. *Şarkiyat*, 9 (1), 22-43 .
- Durlanık, K. (2021). *Humeyni’nin Dini ve Siyasi Söylemlerinde Ali Şeriatî Etkisinin İncelenmesi ve Basından Örnekler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erat, S. & Özkul, O. (2018). Ali Şeriatî Düşüncesinde Siyasal İslam: Kavramsal Bir Analiz . Kesit Akademi Dergisi , (13) , 341-356 .
- Fazla, H. (2017). Ali Şeriatî’de İslam Düşüncesinin Temelleri. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 19-29.
- Keneş, B. (2013). *İran siyasetinin iç yüzü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keven, A. (2015). Şah İsmail’in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu Ve İran Coğrafyasına . *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 9-26.
- Kılıç, M. (2018). İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası. *İran Çalışmaları Dergisi* , 2 (1) , 171-175 .
- Oflaz, K. (2012). *Ali Şeriatî’nin Dini ve Siyasi Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Niray, N. & Deniz, D. (2010). İran İslam Cumhuriyeti: Tarihi, Siyaseti ve Demokrasisi . *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 1-32
- Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiilik. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 223-256
- Paşaoğlu, M. T. (2019). İslamî Devrim Nedir?: 1979 İran Örneği. *İnsan ve İnsan*, 6(20) , 307-323.
- Şeriatî, A. (1999). *Öze Dönüş (Çev: Kerim Güney)*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Şeriatî, A. (2009). *İslam’ı Tanıma Metodu (Çev: Murat Demirkol, Derya Örs, Hicabi Kırlangıç)*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriatî, A. (2011). *İslambilim (Çev: Hicabi Kırlangıç)*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriatî, A. (2014). *İnsanın Dört Zindanı*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şeriatî, P. (2005). *Eşim Ali Şeriatî*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Toker, İ. (2009). İslam Sosyolojisi Kavramı ve Ali Şeriatî Üzerine Kritik Bir Yaklaşım. *Bilimname XVI*, 1, 92-105.
- Yalçınkaya, A. (1996). *Ali Şeriatî ve Bir İslam Ütopyasının Kuruluşu*. Ankara: Tartışma Metinleri, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Yıldız, F. (2016). Ali Seriatî’nin Siyasal Teorisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 13(48), 59-89.

Research Type: Research Article
Received: May 20, 2022
Accepted: June 22, 2023

"SELF-PORTRAIT" GRAPHIC TEST IN PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH DEVELOPMENTAL DISORDERS

Natalia ZVEREVA¹, Tatiana GORYACHEVA², Mariia ZVEREVA³ & Alexey KOVAL-ZAITSEV⁴

Abstract

The article is devoted to the study of picture (graphic) tests in clinical psychology. The use of the "Self-portrait" technique to diagnose in children and adolescents with developmental disorders (mental, somatic) is of great importance. The relationship between the onset and type of mental or somatic illness and the quality of drawing in children and adolescents is being investigated. The purpose is to evaluate the diagnostic parameters of the technique "Self-portrait" (variant of Draw a Person Test) in children with mental and somatic disorders. Participants: 127 patients aged 11-16 years with mental and somatic disorders. Methodology: Test "Draw yourself" ("Self-portrait"). Evaluation parameters: size, type, quality of the picture, deviations of the picture from the vertical. Results: a comparison of mental patients with different diagnoses and somatic patients showed a difference in the nature of the picture: the best results were obtained in somatic patients; the worst ones were found in mental disorders with an early onset (earlier than 10 y.o.). The same result proved obtained as a drawing. Studies show that the drawings of children and adolescents with early onset of mental illness are of the worst quality and type of drawings. In patients with a later onset of a mental disorder, the quality and type of drawings are similar to somatic patients. Self-portrait or self-drawing appears to be a good technique for assessing children and adolescents with various types of developmental disabilities.

Keywords: Drawing of Yourself Test, Children, Mental and Somatic Disorders, Development.

¹ Leading Researcher, Professor. Mental Health Research Center; Moscow State University of Psychology and Education, nwzvereva@mail.ru, ORCID: 0000-0003-3817-2169

² Professor. Moscow State University of Psychology and Education; Pirogov Russian National Research Medical University, tg_goriatcheva@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1440-3065

³ Researcher. Mental Health Research Center, maremerald@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9036-9503

⁴ Leading Researcher, Associate Professor. Mental Health Research Center; Moscow State University of Psychology and Education, koval-zaitsev@mail.ru, ORCID: 0000-0001-5736-5519

1. INTRODUCTION

The use of drawing techniques in psychological research and diagnosis of child development has a long-standing history. Excellent descriptions of various drawings of children with developmental pathologies are found in the works of an outstanding German teacher G. Kerschenshteyner (Kerschenshteiner & Lamprext, 1905-1914). The works of the great Russian psychiatrist V.M. Bekhterev also trace the interest in the development of a child's drawing and its features in disturbed ontogenesis (Bekhterev, 1908). Specific methods were born in the first third of the 20th century: the Goodenough test (1928) (Goodenough, 1928), the Machover test (1949) (Machover, 1949). The pedagogical and clinical-psychological experience of using drawing techniques as a means of work for a psychologist and a teacher is presented in the reviews of Svensen. Drawing tests usually are considered to have a significant diagnostic potential in clinical psychology and have been used in psychological diagnostics for about a century. Cox M.V. writes that children's drawings are used by the authors Koppitz, (1968); Machover, (1949), for diagnosing the level of intelligence or intellectual maturity of a child. Another direction in the use of drawing tests is as the basis for diagnosing personality disorders or emotional maladjustment (Cox, 2013; Koppitz, 1984). Other authors evaluate the socio-emotional characteristics of the child (Eliefja, 1982, Özer, 2010, El-Shafie, 2019, Köste, 2021). The pedagogical and clinical-psychological experience of application of drawing techniques as a projective is presented in the reviews by Swensen, in his assessment of investigations of human figure drawings for the period of 1957-1966 (Swensen, 1968). In modern studies, the "draw a person" method is used in various modifications. However, not all authors see it as a sufficiently reliable and standardized method, with limited use in modern children's clinical psychology. For example, Anna Anastasi recommends the use of drawing methods in diagnostics, but indicates that they are additional, and not basic diagnostic tools (psychological, psychological, and educational, clinical and psychological) (Anastasi & Urbina, 1997; Pollak, 1986, Venger, 2003, Pourahmadi, 2009, Piotrowski, 2015, Shah, 2020).

In Soviet and Russian psychological traditions, these methods are actively applied not only in assessing the cognitive and emotional-personal sphere, but also to identify and qualify the impaired development of a child. Consider the history of the use of projective pictures in Russian clinical psychology. S.A. Boldyreva analyzed the drawings of children of preschool age, diagnosed with schizophrenia (Boldyreva, 1974). Her work analyzed drawings of healthy children of preschool age, artistic creativity of patients with schizophrenia, showed reflection in the pictures of psychopathological disorders of the patients, as well as the nature of the drawings depending on the type of schizophrenia. All this was important for the subsequent treatment and correction work. In the work of A.L. Venger, the projective and cognitive components of the picture are analyzed for different types of dysontogenesis or in the case of psychological trauma (Venger, 2003). These tests may be applied in several aspects: assessment of cognitive, projective, and motor component. The usage of «Drawing of Yourself» technique in diagnosis of children and adolescents with impaired development (mental, somatic) is very important. We suppose to investigate connection between the beginning of mental or somatic illness and the quality of drawing in children and adolescents (Koval-Zaitsev & Zvereva, 2010).

The purpose of this study is to assess the possibilities of applying the "Drawing of yourself" technique to a clinical and psychological study of children and adolescents with impaired development (mental or somatic illness).

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Participants

The study was conducted at the Mental Health Research Center (Children's Psychiatric Department) - Groups 1- 2, and at the somatic outpatient hospital -Group 3.

The criteria for inclusion in the group 1-2 were 11-16 age, the presence of schizophrenia disorders (F20, F 21) with both early and late onset of the disease, boys and girls were the patients in a psychiatric hospital.

Exclusion criteria: acute psychotic state, the presence of a current organic brain disease, age before 11 and after 16 years.

The criteria for inclusion in the group 3 were age, boys and girls, somatic disorders.

Exclusion criteria: mental disorders, the presence of a current organic brain disease, age before 11 and after 16 years.

Group 1 (G1) 58 (11-16 y.o., mean age 12,7; 37 boys) with early onset of mental disorders, earlier than 10 y.o. Group 2 (G2) 55 (11-16 y.o. mean age 13,7; 23 boys) patients with the beginning of mental disorders later than 10 y.o. The subjects in G1 and G2 were the patients of the child psychiatry clinic of MHRC. G1 and G2 were divided into subgroups diagnosed with schizophrenia and schizotypal disorder (F20, F21 - SchD) and those with other mental disorders (F40, F30, F07 - OMD). Group 3(G3) 17 (5-16 y.o., mean age 11,4; 10 boys) - patients of the somatic outpatient hospital with somatic disorders (intracranial hypertension, bronchial asthma and some other diseases). The patients in G1 and G2 were observed in the hospital, the patients in G3 - in the outpatient clinic. All study protocols are stored in the MHPC and Pirogov Russian National Research Medical University (RNRMU), the presented material reflects the generalized statistical data analysis. This form of data presentation has been approved by the ethics committee to maintain confidentiality (Piotrowski, 2015).

2.2. Method

We used technique «Drawing of Yourself» (as a variant of self-portrait) test according to traditions of Russian clinical psychology with a predominantly qualitative analysis of the data obtained, without the use of a projective and psychoanalytic component, but based on a number of formal parameters that are usually used in domestic research (Venger, Koval-Zaitsev and Zvereva). Procedure: equipment sheet of A4 format and a simple pencil (soft); in the somatic clinic, children could also use colored pencils. The implemented two types of instruction: «Draw yourself» (for G1, G2, child psychiatry clinic); «Draw a house, a tree, a man» (for the G3, somatic outpatient hospital).

Evaluation parameters: size, type, quality of drawing (rating from 1 to 10), deviations of drawing from the vertical. We use these parameters to avoid psychoanalytic trends in interpretation of data in contemporary works (Burkitt, 2004). Evaluation parameters included the working of experts (psychologists and masters) for all types of assessment. The quality of the picture was estimated on a 10-point scale (1 - the worst, 10 - the best). The size is represented by three - large, medium, and small (in relation to the size of the sheet). The type of image is represented by three (in accordance with the logic of AL Venger): plastic, mixed, and schematic. Deviation from the vertical meant the presence of a "drop" or "inclination" of the drawn figure to the side (whether it is right or left).

We use SPSS v.21, U-criteria Mann-Whitney, F-criteria, regression analyze.

So, we compare the following data:

1. Comparative difference between boys and girls in assessing parameters of drawing (quality of picture, size, type of image and deviation from the vertical) in G1, G2 and G3; in diagnostic group (SchD and OMD)
2. Comparison of G1, G2 and G3 according to the assessment of the age of the patient, the parameters of drawing and the age of mental disorders and in regression onset analysis.

3. RESULTS

3.1. First item

Comparing boys and girls in the parameters quality of the picture (see Table 1 and Table 2) we obtained significant difference between boys and girls in all parameters of drawing in groups with mental disorders. Patients with somatic disorders have no difference in boys and girls.

Group	Boys	Girls	Significance(Mann-Whitney)
Average meaning of quality of picture in G1, G2 and G3			
G1	4,2	5,6	$p \leq,000$
G2	5,6	7,4	$p \leq,000$
G3	6,7	7,1	$p \leq,681$

Table 1. Average meaning of quality of picture in G1, G2 and G3

Group	Size	Type of image	Deviation from the vertical
G1	$p \leq,031$	$p \leq,031$	$p \leq,031$
G2	$p \leq,000$	$p \leq,000$	$p \leq,031$
G3	$p \leq,918$	$p \leq,606$	$p \leq,142$

Table 2. Difference between boy and girls in size, type of drawing and deviation figure from the vertical (significance Mann-Whitney u test)

One of the objectives of the study was to analyze the peculiarities of drawings in children with schizophrenia spectrum disorder in comparison with other mental disorders and the somatic ones. The results of this are presented in Table 3.

Group	Quality of Picture	Size	Type of Image	Deviation from the Vertical
SchD	$p \leq,016$	$p \leq,820$	$p \leq,032$	$p \leq,940$
OMD	$p \leq,016$	$p \leq,820$	$p \leq,032$	$p \leq,940$
Somatic	$p \leq,681$	$p \leq,918$	$p \leq,606$	$p \leq,142$

Table 3. Parameters of drawing in diagnostic group (all SchD and all OMD in G1 &G2, somatic)

3.2. Second item

We used the "drawing type" parameter in accordance with the point of view of AL Venger. There are three options for drawing types: scheme, mixed and plastic (from simple to complex). They have their own age dynamics. It is important to understand

whether the age dynamics of the parameters of the drawing of children is the norm of development and in mental pathology and developmental disorders. We observed a significant difference in G1 and G2 in representation types of drawing (images). It is evident in Figure 1: in G1 schematic type is more frequent than in G2 ($p \leq 0,01$, $\varphi = 2,449$). The plastic type of drawing in G2 is more common than in G1 ($p \leq 0,05$, $\varphi = 1,951$). G2 and G3 have no distinctions.

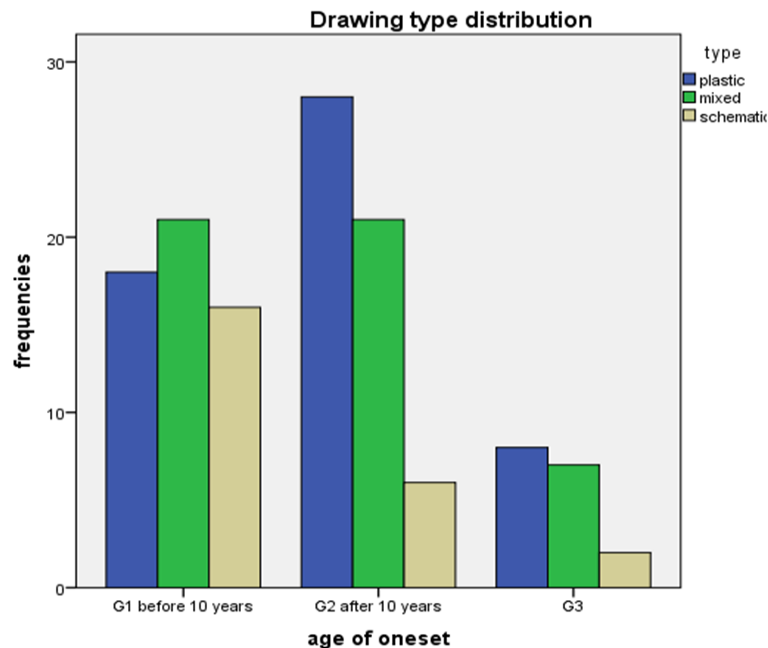

Figure 1. Distribution of types of image in the groups compared

According to the regression analysis model, the age of the disease onset explains 16% of the variance in quality of drawing. The model involving the age of the onset of the disease, the present age and sex of the subjects explains 34% of the variance in quality assessment of the drawing.

The group of children with somatic pathology (G3) did not differ from the normative drawings (Wenger) but had features associated with projection of the underlying disease on the image structure. This was seen in the qualitative analysis. However, in order to draw a conclusion on the projection of the disease on the features of the self-drawing, the quantitative composition of the group is small, and this requires further research in this direction.

4. DISCUSSION

Most of the studies using the "Draw a person" test have been carried out in the framework of school and developmental psychology, somewhat less work on the evaluation of clinical groups. In the course of the studies, the most important to us were the studies using drawings of children with ASD and ADHD (Young, 2020) as it demonstrated the fact that children with disabilities usually perform worse on the Draw a Person test than their healthy peers.

Our results confirm the issue highlighted by the data that only the group of children with somatic pathology demonstrated no differences between boys and girls, normal and somatic pathology in terms of the assessed parameters. At the same time, in children with

disorders of the schizophrenic circle, a definite correlation was found with the diagnosis (disorders are more pronounced in schizophrenia) and with the age of the onset of the disease (before and after 10 years). Difficulties in discussing our results are broadly due to several studies with the "Draw Yourself" test in child clinical psychology (Koppitz, 1984; Anastasi & Urbina, 1997). Our data are broadly similar to those of other studies on the development of drawing ability in children in general (Kershenshteiner & Lamprext, 1914; Bekhterev, 1908; Goodenough, 1928; Machover, 1949; Cox, 2013; Koppitz, 1984; Pollak, 1986; Koval-Zaitsev and Zvereva, 2010). In a study conducted on a sample of normal adolescents and children with deviant behavior (Pourahmadi, 2009), as well as in children with ASD and ADHD, it was shown that these groups of children differ significantly in standardized assessment parameters (Aghababaii, 2013, Young, 2020, Trevisan, 2020). We used qualitative assessment parameters in their numerical expression and have obtained similar data in the group of children with schizophrenia pathology but did not receive this evidence in the group of children with somatic pathology. Our study makes it possible to distinguish between the drawings of children with early and late onset of diseases. The data have been obtained, and that makes it possible to differentiate patients with different diagnoses, relying on the selected parameters of the figures, primarily image quality and image type. We have received very interesting results about the features of drawing by children with somatic disorders, and their study should be continued. We can follow a more complex statistical procedure by expanding the sample, especially in groups with somatic patients. The data obtained with the use of the "Draw yourself" test, however, allow us to draw some conclusions. In the course of the studies, the most important for us were the studies using the drawing of children with ASD and ADHD (Aghababaii, 2013, Young, 2020) which showed that children with disabilities usually perform the Draw a Person test worse than their healthy peers.

Our results confirm these data - only in the group of children with somatic pathology there are no differences between boys and girls, the norm and somatic pathology in terms of the assessed parameters. At the same time, children with disorders of schizophrenia spectrum showed a certain correlation with the diagnosis (with schizophrenia, the disorders are more pronounced), and with the age of onset of the disease (before and after the age of 10).

We used the qualitative assessment parameters in their numerical expression and obtained similar data in the group of children with schizophrenia pathology but did not receive this in the group of children with somatic pathology. Our study allows differing drawings done by children with early and late beginning of diseases. We obtained the data that allowed us to differentiate the patients with different diagnoses, based on the selected parameters of the figures, primarily the quality of the image and the type of image. We obtained very interesting results about the specific features of drawing children with somatic disorder and their investigation must be continued. We can follow a more complicated statistical procedure by expanding the sample, especially in groups with somatic patients. The data obtained due to using "Drawing of yourself" test, nevertheless, allow us to arrive at some conclusions.

5. CONCLUSIONS

1. Drawings of girls with mental disorders are better than those of boys (picture quality parameter). However, there are no such differences in the group of somatic disorders.

2. Girls use a plastic type of drawing more often, and boys usually prefer a schematic image method. According to the method, there are no differences between boys and girls for somatic disorders.
3. Girls with schizophrenia spectrum disorders demonstrate the average size of drawings more often, boys – small. For other psychiatric diagnoses and somatic diseases, there is no difference in size of drawings between boys and girls.
4. The age of onset of mental illness is related to the quality of the drawings: a higher score for those who fall ill after the age of 10. According to the type (method) of the image – the one who has earlier onset of illness often uses a schematic image.
5. The data obtained require attention to the application of the technique of drawing itself and expanding its usage in clinical and psychological research.

Author Contributions: Investigation – N. Zvereva, M. Zvereva, A. Koval-Zaitsev, T. Goryacheva; Methodology, Writing-Original Draft Preparation, N. Zvereva; Conceptualization A. Koval-Zaitsev, M. Zvereva; Writing-Review & Editing, Supervision, Project Administration N. Zvereva, T. Goryacheva

Funding: Please add: This research received no external funding

Conflicts of Interest: The authors declare no conflict of interest.

“The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript, and in the decision to publish the results”. The study holds on according to scientific plan of MHRS, RNRMU and MSUPE.

BIBLIOGRAPHY

- Aghababaii, S., & Akrami, N. (2013). *Comparison of "Draw-a-Person" Test Elements in Autism Disorder and Normal Children*.
- Anastasi A. and Urbina S. (1977). *Psychological testing*.
- Bekhterev V.M. (2010). *Problems of development and education of man*. (pp. 167–224). ISBN 978-5-89502-573-4.
- Boldyreva S. I. (1974). *Drawings of preschool children with schizophrenia*.
- Burkitt, E. (2004) *Drawing conclusions from children's art*. PSYCHOLOGIST-LEICESTER, 17. (pp. 566-569).
- Cox M. V. (2013). *Children's drawings of the human figure*. Psychology Press.
- El-Shafie, A. M., El Lahony, D. M., Abd El Latif, Z. O., & Khalil, M. O. (2019). *Draw-a-person test as a tool for intelligence screening in primary school children*. Menoufia Medical Journal, 32(1), 329.
- Goodenough, F. L. (1928) *Studies in the psychology of children's drawings*. Psychological Bulletin, 25. (pp. 272-283).
- Kershenshteiner G., Lamprext K. (1914). *Development of artistic creativity of the child*.
- Koppitz, E. M. (1984). *Psychological evaluation of human figure drawings by middle school pupils*. New York: Grune & Stratton.
- Köster, P., Hohmann, A., Niessner, C., & Siener, M. (2021). *Health-Related Motor Testing of Children in Primary School: A Systematic Review of Criterion-Referenced Standards*. *Children*, 8(11), 1046.
- Koval-Zaitsev A.A., Zvereva N.V. (2010). *The Level of Drawing Performance and the State of Motor Functions in Children with Schizophrenia*. *Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya*. Cultural-Historical Psychology, no. 3. (pp. 39–45).
- Machover, K. (1949). *Personality projection in the drawings of the human figure*. Springfield, IL: C.C.Thoma.
- Laak, J. T., De Goede, M., Aleva, A., & Rijswijk, P. V. (2005). *The Draw-A-Person Test: an indicator of children's cognitive and socioemotional adaptation?* *The Journal of Genetic Psychology*, 166(1), 77-93.
- Özer, S. (2010). *A comparison of clinical and nonclinical groups of children on the Bender-Gestalt and Draw a Person Tests*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 449-454.
- Piotrowski, C. (2015). *Clinical instruction on projective techniques in the USA: A review of academic training settings 1995-2014*. *SIS Journal of Projective Psychology & Mental Health*, 22(2), 83.
- Pollak, J.M. (1986). *Human figure-drawing performance of LD children: Research and clinical perspectives*. *Learning Disability Quarterly*. (pp. 173-181).
- Pourahmadi, E. L. N. A. Z. (2009). *Comparison of «draw-a-person» test elements in oppositional defiant disorder and normal children*. *International Journal of Behavioral Sciences*, 3(3), 209-216.

- Shah, J. L., Scott, J., McGorry, P. D., Cross, S. P., Keshavan, M. S., Nelson, B., ... & International Working Group on Transdiagnostic Clinical Staging in Youth Mental Health. (2020). *Transdiagnostic clinical staging in youth mental health: a first international consensus statement*. *World Psychiatry*, 19(2), 233-242.
- Swensen, C. H. (1968). *Empirical evaluations of human figure drawings: 1957-1966*. *Psychological Bulletin*. 70(1), 20-44.
- Trevisan, D. A., Foss-Feig, J. H., Naples, A. J., Srihari, V., Anticevic, A., & McPartland, J. C. (2020). *Autism spectrum disorder and schizophrenia are better differentiated by positive symptoms than negative symptoms*. *Frontiers in psychiatry*, 11, 548.
- Venger A. L. (2003). *Psychological drawing tests*. 160 p. ISBN:5-305-00058-0.
- Young, S., Hollingdale, J., Absoud, M., Bolton, P., Branney, P., Colley, W., ... & Woodhouse, E. (2020). *Guidance for identification and treatment of individuals with attention deficit/hyperactivity disorder and autism spectrum disorder based upon expert consensus*. *BMC medicine*, 18(1), 1-29.

Research Type: Research Article
Received: April 3, 2023
Accepted: June 28, 2023

THE BEKTASHI TRADITION IN NORTH MACEDONIA¹

Ersin DİKO²

Abstract

The Ottoman conquest of North Macedonia is a period when Islam began to emerge. With the conquest, dervish lodges and zawiyas had a great impact on the spread of Islam. Bektashis are among the religious communities that have an important place in the spread of Islam in North Macedonia. Bektashi influenced social life where there is with its sufistic force. The daily activities of Bektashis are carried out in dervish lodges. Although the lodges were closed in 1826 during the reign of II. Mahmud, they continued their activities after a short time.

In our study, we gave information about the Bektashi lodges that have survived until today. We also tried to reveal the Bektashi beliefs and rituals in North Macedonia. Interviews were held with Bektashis and a comprehensive literature review was conducted. The study was supported in line with the information obtained from the Ottoman Archives of the Republic of Türkiye

Keywords: Balkans, Ottoman, North Macedonia, Bektashi, Lodge.

¹ This article is an extended version of the paper presented at the 25-26 March 2023 II. International Eurasian Social Sciences and Art symposium (ESSA)

² Istanbul University, History of Art, PhD Candidate, Istanbul/Turkey, dikoersin@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-8800-349X

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 3 Nisan 2023
Kabul: 28 Haziran 2023

KUZEY MAKEDONYA'DA BEKTAŞİLİK GELENEĞİ¹

Ersin DİKO²

Özet

Osmanlı fethi hareketleri sonucunda Kuzey Makedonya topraklarına İslâmiyet yayılmaya başlamıştır. Fethi ile birlikte tekke ve zaviyelerin etkisi İslâm'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bektaşilik, Kuzey Makedonya topraklarında İslâm'ın yayılmasında önemli yeri olan dini topluluklar arasında yer alır. Sahip oldukları tasavvufî nitelikleri ile birlikte, buldukları her yerde toplum hayatında önemli bir yer edinmişlerdir. Bektaşiler günlük faaliyetlerini tekkelerde yürütürler. Tekkeler ise 1826 yılında II. Mahmud devrinde kapatılsa da kısa süre sonra faaliyetlerine devam etmiştir.

Çalışmamızda günümüze ulaşan Bektaşî Tekkeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Kuzey Makedonya'daki Bektaşî inanç ve ritüelleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Önde gelen Bektaşîler ile görüşmeler yapılarak, kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Arşivi'nden elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Osmanlı, Kuzey Makedonya, Bektaşilik, Tekke

¹ Bu makale 25-26 Mart 2023 tarihinde düzenlenen II. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler ve Sanat Sempozyumunda (ESSA) sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir

² İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi, Doktora Öğrencisi, İstanbul/Türkiye, dikoersin@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-8800-349X

GİRİŞ

Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin kurduğu ocakta yetişen daha sonra 13 yüzyılın sonlarında Horasan'dan Anadolu topraklarına yerleşen, büyük dini ve siyasi nüfus oluşturan Bektaşîliğin Pîri'dir (Noyan 1998: 45).

Bektaşîlik, Hz Ali ve On İki İmam sevgisine bağlı, Hacı Bektaş Velî adına kurulmuş, liberal ve insan sevgisi gibi ilkelerle kendini belirgin bir şekilde gösteren bir tarikâttir (Korkmaz 2005: 129). Bektâşîliğin merkezi, halen Nevşehir'in Hacı Bektaş semtinde bulunan ve adını buradan alan "Pîr Evi" olarak da bilinen dergâhtır. Binlerce dergâhın Rumeli'ye yayılması ve tekkelerin Post-nişînleri olan Babalar'ın icâzetlerinin verilmesi Hacı Bektaş dergâhından idare ediliyordu.

Bektaşîliğin Balkan insanını İslamlaştırma sürecinde tasavvuf akımı son derece önemli bir yer tutmuştur. Bektaşîlik şeriata aykırıdır, birçok farklıları olmasına rağmen aslında bir müslüman tarikattir (Eyüboğlu 1993: 36).

Bektaşîliğin en önemli faaliyetleri arasında köylülere, inanç bakımından saf ve samimi insanlara yönelmeleri olmuştur. Bektaşîliğin yayılması için yaptıkları çalışmalarda, dini emir ve kuralları çiğneyerek insanlara her zaman yanlarında olduklarını hissettirdiler.

Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşî tarikatıyla ilişkileri tarihçiler arasında her zaman araştırma konusu olmuştur. Bektaşîliğin Yeniçeri Ocağı'nda yaygınlaştığı bir gerçektir. Yeniçerilerin başlıklarını Bektaşîlerden aldıkları da ileri sürülmektedir. (Birge 1991: 51). Âşıkpaşazade Tarihinde Yeniçeriler hakkında şunları söylemektedir. Gazi Evrenos Bey'in Rumeli akınları sırasında elde edilen savaş esirleri orduda kullanıldılar. Adları uzun bir süre "çeri" olarak anılan bu kişiler daha sonra "Yeniçeri" olmuşlardır (Âşıkpaşazade 1992: 52).

Balım Sultan, 16 yüzyılın başlarında Bektaşî tarikatının teşkilatlanmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır (Ocak 1992: 17-18). Bektaşîlik tarihinde ikinci dönem olan ve Balım Sultan tarafından Dimetoka'da kurulan dergâh, Bektaşîlik için önemli bir merkez haline gelmiştir. Balım Sultan'ın önderliğinde Hacı Bektaş'ın öğretilerini takip eden dağınık sufi grupları tek çatı altına toplandı (Yıldırım 2019: 290).

Kuzey Makedonya ve Kosova kentlerindeki Bektaşî tekkeleri, özellikle Dimetoka'daki Bektaşî dergâhına bağlı olarak faaliyet gösteriyordu (Morina, 1977: 73-85).

II. Mahmud döneminde yani 1826'da Yeniçeri ile birlikte Bektaşîlik yasaklanmış, bu dönemden sonra Bektaşîlik çok katı bir şekilde takip edilmiştir. Bektaşî tekkelerinin çoğu kapatılarak diğer tarikatlara devredilmiş, tarikât şeyhleri ve dervişleri sürgüne gönderilmiştir (Tülü 2021: 100-101). II. Mahmud'un tahttan indirilmesiyle bu baskılar son bulmaya başlamış ve 1862 yılında dergâhlar yeniden açılmıştır (Öz 1997: 84).

Osmanlı'nın son döneminde özellikle dergâhların kapatılmasıyla birlikte Balkan coğrafyasında Bektaşîliğin siyasi ve kişisel amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa Balkan Bektaşîliği, Arnavut milliyetçiliği adı altında kullanılmıştır. Pek çok Arnavut yayınında Bektaşîlik Arnavut milliyetçiliği ile özdeşleştirilmiştir (Clayer 2013: 374). 19 yüzyılın sonlarında Bektaşî tarikatı üyelerinin çoğunun Arnavut kökenli olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde bölgedeki Arnavutlar silahlı bir ayaklanma girişiminde bulduklarında "Bektaşî Babaların" desteğini görürlerdi (Clayer 1994: 61).

KUZHEY MAKEDONYA'DA BEKTAŞİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Rumeli topraklarının islamlaşmasında gazi dervişlerin rolü büyüktür. Sarı Saltuk, en tanınmış gazi dervişlerinden biridir. Sarı Saltuk 1263 yılında Anadolu'dan gelen Türkmen aşireti ile birlikte bugünkü Bulgaristan sınırları içinde kalan Dobruca'ya yerleştiği bilinmektedir (Akalin 2016: 55).

Erken Osmanlı döneminde de gazi dervişlerin rolü önemliydi. Osmanlı Padişahlarının dervişlerle olan yakınlığı bilinmektedir. Âşıkpaşazade, Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethinden sonra İnegöl bölgesinde çok sayıda dervişin varlığından bahseder. Bir gün Orhan Gazi gidip dervişin yanına oturur ve dervişten ondan ne istediğini sorar, derviş de derki "şu karşıda duran tepelikten beriye olan yerler dervişlerin avlusu olsun". Orhan Gazi bunun üzerine sözünü yerine getirir ve Geyik Baba tekkesini kurar (Âşıkpaşazade 1992: 45).

Bektaşîlerin, ilk Osmanlı Padişahları ile olan yakın ilişkileri onların Rumeli coğrafyasında rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Seyyid Alî Sultân Pîr-Evin post-nişin olduktan sonra Rumeli fethilerine katılmış (Noyan 1998: 247). Fethihten sonra Dimetoka'da bir dergâh kurmuş ve bu dergâh önemli bir ilim irfan merkezi olmuştur. Sezgin, Rumeli fetihlerinde Avrupa'ya ilk gidenlerin Bektaşîler olduğunu söyler (Sezgin 2002: 58).

Osmanlılar ile Sırp lar arasında 1371 Çirmen veya Meriç muharebesi, Osmanlıların zaferiyle sonuçlandı ve Makedonya'nın kapıları Türklere açıldı. Bu zaferle birlikte Osmanlılar Makedonya topraklarına hakim olmaya başladılar (Stojanovski 1989: 14). Âşıkpaşazade Meriç muharebesini şöyle anlatır (Âşıkpaşazade, 1992: 53).

"Meriç kıyısında idiler, çoğu suya döküldü ve öldü, şimdi o yerin adına Sırp Sındığı" derler.

Osmanlı'nın Makedonya'yı fethinde görev alan gazi dervişler bu yoldan gelip dağların doruklarına yerleşerek buraları imar için açmışlar ve böylece misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tarikatların temel ilkeleri sayılan insan sevgisi, hoşgörü ve karşılıksız hizmet, halkın ilgisini büyük ölçüde etkilemiş ve Hıristiyanlar tarafından takdir görmelerini sağlamıştır (Barkan 1942: 303). Ocak, geniş bir hakimiyet alanına sahip olan Bogomilizm'in Balkan topraklarında Ortodoksluğa karşı olduğunu ve fethi ile birlikte Bektaşîliğe yönelmenin mümkün olacağını belirtiyor (Ocak 1992: 379).

Kuzey Makedonya topraklarında Bektaşîlik, Sersem Ali Baba'nın 1551'de Kalkandelen'e gelip kendi dergâhını kurmasıyla başlamıştır (Aruçi 1997: 69). Burası bugün Rumeli'deki Bektaşîliğin en önemli merkezlerinden biridir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Mahmud ile birlikte Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî tarikatı hedef haline gelir. Ancak bazı yöneticilerin Bektaşî tekkelerini kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları düşünülmektedir. Bunu Kuzey Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde bulunan Harâbâtî Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî dergâhında görmek mümkündür. 19. yüzyılda Kalkandelen yöneticilerinden olan Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa'nın dergâhı siyasi amaçları doğrultusunda kullandıkları yaygın bir görüştür (İbrahim 1994: 297).

Bektaşîlerin dönemin yöneticileriyle olan ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için dönemin olaylarına bakmak gerekir. Dönemin Kalkandelen yöneticilerinden olan Recep Paşa'nın Bektaşîlere 125 koyun, 103 öküz, 41 inek, 41 manda, 21 hergele, 5 at, 151 keçi ve çeşitli mutfak eşyaları verdiği kaydedilmektedir (Alkan 2009: 255). Aynı şekilde Kalkandelen

yöneticilerinden Abdurrahman Paşa, Harâbâtî Baba dergâhı post-nişîn Adem Baba'nın ricası üzerine yoksul Perşevce köyünde oturan Bektaşîleri vergiden muaf tutmuştur (Özköse 2014: 192).

KUZEY MAKEDONYA'DA BEKTAŞİ TEKKELERİ

Tekke kelimesi Farsça "tekye" kelimesinden türemiştir ve tarîkate bağlı kişilerin barınma, eğitim ve ibadetlerini yerine getirdikleri yerdir (Özdemir 1994: 265). Tekkeler buldukları yerde sosyal, ticari, dini ve askeri görevlerinin yanı sıra kültür-sanat, tedavi merkezi ve karakol gibi görevleri de yerine getirmektedir.

Bektaşî tekkesinin işleyişi, tarîkate girmek isteyen âşık, tarîkate girmiş muhip, muhipler içinde tekke görevlisi olmak isteyen derviş, baba, halife baba ve dede baba şeklinde yürütülmektedir. Bektaşî tekkesi mihman evi, aşevi, ekmek evi, meydan evinden oluşmakta ve her bölümden bir baba sorumludur (Soyyer 2005: 24).

Bilindiği üzere tekkeler kırsal alanlarda ve تنها yerlerde kurulmuştur. Bektaşî tekkelerinin Kuzey Makedonya'daki en hareketli dönemi 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19 yüzyılın ilk yarısı olmuştur (İzeti 2004: 241).

Özellikle Balkanlar'da Bektaşîlik üzerine önemli eserleri bulunan Hasluck'a göre Kuzey Makedonya'da Ustrumca'da İsmail Baba türbesi, Manastır'da Hüseyin Baba tekkesi, Üsküp'te Mustafa Baba, Süleyman Baba ve Karaca Ahmet tekkeleri, Kalkandelen'de Sersem Ali Baba (Harâbâtî Baba) dergâhı, İştîp, Köprülü ve Ohri'de de birer Bektaşî yapısı olduğundan bahseder (Hasluck 1991: 23-24).

Nimetullah Hafız, Kalkandelen (Tetova) Harâbâtî Baba dergâhı, Üsküp-Kumanova arasında Karaca Ahmet, Üsküp Süleyman Baba, Manastır Hüseyin Baba, Ohri gölü kıyısında Sarı Saltuk, Debre'de Ali Baba, Makedonski Brod'da Hıdır Baba ve Köprülü'de (Veles) Hasan Baba tekkeleri hakkında bahseder (Hafız 1976: 35-36).

İzeti, Kalkandelen'de Sersem Ali Baba (Harâbâtî Baba) dergâhı, Poroy Yaver Baba, Şipkovitsa Koyun Baba, Üsküp Mustafa Baba ve Süleyman Baba tekkeleri, Manastır Hüseyin Baba tekkesi, İstîp Hamza Baba tekkesi ve Köprülü Hacı Baba Bektaşî tekkesinden bahseder. Bunlar dışında Kırçova'da Muharrem Baba, Makedonski Brod'da Hıdır Baba, Debre'de Ali Paşa ve Kanatlar köyünde Dikmen Baba tekkelerin isimlerini de vermektedir (İzeti 2004: 245-246).

Sersem Ali Baba (Harâbâtî Baba) dergâhı, burada gömülü olan kişi yerel Hıristiyanlar tarafından Aya Elyas ile özdeşleştirilir (Hasluck 1995: 87). Bektaşîler, Sersem Ali Dedebaba'nın gömülü olduğuna inanmaktadır. Sersem Ali Dedebaba'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk eşi Mah-ı Devran Sultan'ın ağabeyi olduğu ileri sürülmektedir (Noyan 1998: 325).

Aruçi, yapının 1551 yılında yaptırıldığını söylemektedir (Aruçi 1997: 69). Bir başka kaynakta ise tekkenin 18. yüzyılda Harâbâtî Baba tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir (Palikrusheva et Tomovski, 1965: 8). Ayverdi, dergâhın asıl kurucusunun Sersem Ali Baba olduğunu ancak burada fazla kalmayıp İstanbul'a gittiğini belirtir ve daha sonra dergâh Harâbâtî Baba olarak adlandırıldığından bahseder (Ayverdi 2000: 78)

Kalkandelen yöneticilerinden Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa döneminde 18 ve 19. yüzyıllarda son eklemelerle son şeklini alan en önemli Bektaşî dergâhıdır (bkz. Resim 1). Bu dergâh birçok dini ve sivil yapıdan oluşmaktadır. Yapılar belirli bir sıra izmeden arazi üzerine yerleştirilmiştir.

Bektaşî Dergâhı, 1825 yılında II. Mahmud'un emriyle medreseye çevrilmek istenmiştir. Recep Paşa buna müdahale ederek "tekkeden medrese olmaz, tekkeden tekke olur" demiştir (Noyan 2002: 238). Bektaşî tekkeleri kapatıldıktan bir süre sonra Nakşî dergâhı haline getirilmiştir.

1920 yılında şeyh ve dervişlerin göç etmesiyle Harâbâtî Baba dergâhının faaliyetleri durma noktasına geldi (İbrahim 1994: 297). 1942'den 1945'e kadar Harâbâtî Baba dergâhı faaliyetlerini sürdürdü. 1967 yılında Yugoslav rejimi tarafından Bektaşî dergâhı, tekstil fabrikası ve Kalkandelen Müzesi'ne kullanılmak üzere verildi. 1994 yılında Kültür Bakanlığı'nın emriyle Bektaşîler tarafından tekrar kullanıma açılmıştır.

Bektaşî tarîkatının Balkanlar'daki önemli merkezlerinden biri olan Harâbâtî Baba dergâhı, duvar resimleri açısından Osmanlı resim sanatında önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Harâbâtî Baba Bektaşî dergâhında gelişmiş bir de tekke edebiyatı ve dini mûsîki olduğu bilinmektedir. Dergâh kitabelerinde ve mezar taşlarındaki yazılarda, nefes ve şiirlerde bunu görmek mümkündür.

Resim 1. Harâbâtî Baba Dergâhı içinden görüntü

Turâbî Ali Dede'baba'nın Sersem Ali Baba için söylediği şiir onun Bektaşî inancındaki gücünü göstermektedir (Noyan 1998: 326).

"Gerçek erenlerden budur niyâzım, Eşiğinde Sersem Alî Baba'ya, Recep Paşa ister gönülden yardım, Dergâhında Sersem Ali Baba'ya, Aşk-u niyâz olsun Hasan Dede'ye,

Cümle kardaşların Sadık Baba'ya, İhtiyâcız dâim hayır duaya, Himmetine Sersem Ali Baba'ya.

Niyazımız budur sırra erenler, Cân gözüyle dâim Hakk'ı görenler, Erkân ile çerâğı uyananlar, Meydanında Sersem Ali Baba'ya, Erenler meydânı bağ-ı irem'dir, Tûrabî'nin Şâh'ı sâhib-kerem'dir, Gözcümüz, bekçimiz Baba Sersem'dir, Gulâmımız Sersem Ali Baba'ya".

Kanatlar köyünde Dikmen Baba ismiyle bir tekke günümüzde de varlığını korumaktadır. Dikmen Baba asıl adı Mehmet'tir ve tekkesi hakkında anlatılanlara göre, Dikmen Baba, Makedonski Brod'da Hıdır Baba'nın dervişiymiş ve onun keramet sahibi olduğuna inanılmış. Bir gün Hıdır Baba iki arslan bir posta oturmaz sen artık eriştin diyerek bir kor atar, kor köyün ismi Avramovci günümüzdeki ismi Kanatlar köyüne düşer ve Dikmen Baba uçarak bu yere gittiğine inanılır. Dikmen Baba köyün ileri gelenlerinden yurt ister ve bu talebi yerine getirilerek oradaki faaliyetlerine başlar.

II. Mahmud döneminde tekke de diğerleri gibi kapatılmıştır. Kapatıldıktan sonra Rufai tarîkatına devredilmiş olsa da fazla tutunamadılar ve ayrılmak zorunda kaldılar. (Altı 2018: 79). Tekkede Nevruz ve muharrem ayı gibi özel günlerde ibadet yapılır ve nefesler söylenir.

Kırçova şehri, Makedonski Brod'a yakınlığı nedeniyle Bektaşîliğin etkili olduğu yerlerden biridir. Kırçova şehrinde Muharrem Baba adında bir Bektaşî tekkesi bulunmaktadır. Harâbâtî Baba dergâhı Dervîşi Abdülmütâlip Bekiri, Muharrem Baba'nın evini tekkeye çevirdiğini ve kendisinin ise köyde defnedildiğini söyler.

Gostivar'ın Vurtok köyünde bugün hala faal olan bir Bektaşî tekkesi bulunmaktadır (bkz. Resim 2). Diğer Bektaşî tekkeleri gibi kaynaklarda bu tekkeye rastlamak mümkün değildir. Halk arasında Bektaşî tekkesi olarak bilinir. İç kısmında iki mezar taşı bulunmaktadır. Türbede bulunan iki mezarda (Cafer Baba ve Hıdır Baba), her ikisinin de Horasan ereneleri olduğuna inanılmaktadır. Türbe haziresi ile birlikte hala ayakta olması açısından önem teşkil etmektedir. 2000 yılında türbe restorasyon geçirerek bugünkü halini almıştır. Türbe çeşitli rahatsızlıkların tedavisi için ziyaret edilmektedir.

Resim 2. Vurtok Cafer Baba ve Hıdır Baba Türbesi

Bektaşîler için Kuzey Makedonya'daki önemli günler nelerdir? Kuzey Makedonya Bektaşîleri için muhabbetler önemli olsa da Muharrem ayı da bir o kadar önemlidir. Harâbâtî Baba dergâhı Dervîşi Abdülmütâlip Bekiri, Bektaşîlerin Muharrem orucu dediği bu ayda oruç tutulur. Bu ayın ilk on gününde su orucu tutulur, yumurta ve et yenmez. Bu dönemde eğlence, düğün ve benzeri toplantılar yapılmaz. Yedinci gün helva yapılıp dağıtılır ve kazanlarda temizlenir. Muharrem ayında Baba gelir niyaz edilir ve dua alınır. On gün sonra su orucu açılır. Mâtem, on ikinci günün sabahına kadar sürer. On ikinci gün o akşam muhabbetler ve İmam Hüseyin çorbası yapılır. Aşûre o sabah kaynatılır, gece sabaha kadar birileri tarafından korunur. Bir gün bekletildikten sonra ertesi gün kaynatılan aşûre yöre halkına dağıtılır ve yardımlaşma faaliyetleri yürütülür. Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin, Muharrem ayının onuncu Cuma günü Kerbelâ'da şehit edildiğinden, onun ve onunla birlikte şehit olanların ruhu için aşûreler pişirilip dağıtılır.

Aynı şekilde Kuzey Makedonya Bektaşîleri için de önemli olan Hz Ali'nin doğum günü olarak görülen 21 Mart Nevruz, 25 Mart'a kadar sürer ve bayram havasında geçer. Nevruz sabahı süt ve şerbet dağıtılır, yemekler ve ziyaretler yapılır, nefesler söylenir, dualar edilir, sohbetler gerçekleştirilir.

Bektaşîlikte ibadet, insanı Allah'a yaklaştıran ve kötülüklerden uzaklaştıran manevi bir yaklaşımdır. Cuma geceleri namaz ve niyazlardan sonra Bektaşîler bir araya gelerek sohbetler, dualar ve nefesler gerçekleştirirler. Bu sohbetlerde sorun yaşayanların sorunları çözülmeye çalışılır, dargın olanlar barıştırılır.

KUZEY MAKEDONYA'DA BEKTAŞİLİĞİN AKİBETİ

1826 yılı II. Mahmud'un kararıyla Anadolu ve Rumeli Bektaşî tekkeleri İslam'a zarar verecekleri gerekçesiyle kapatılmış, Bektaşîlerin çoğu sürgüne gönderilmiştir. (BOA, TSMA.E 1002/23). Bu kararla Bektaşî tekkelerinin çoğunun yıkılmasına veya Nakşi tarikatına dönüştürülmesine karar verilmiştir. Aynı şekilde İbrahim'e göre Kuzey Makedonya'daki Bektaşî tekkelerinin çoğu Nakşibendi veya Halveti tarikatına dönüştürülmüştür (İbrahim 1994: 298). Melikoff, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bektaşî tarikatının kapatıldığı ve bunlara bağlı mallarının satıldığını belirtir (Melikoff 1993: 227). Osmanlı Arşivi'nden edinilen bilgiye göre Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine Kırçova Bektaşî tekkesinin tahribi ve dervişlerin uzaklaştırılması söz konusu olmuştur (BOA, C.AS. 203/8714). Sezgin araştırma yaparken Osmanlı vesikalarından edindiği bilgilere göre, Anadolu ve Rumeli'de bazı Bektaşî tekkelerinin cami ve mescid olarak kullanıldığını göstermiştir (Sezgin 2002: 63).

Noyan ise Bektaşîliğe yönelik saldırının ardından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı bahanesiyle Hacı Bektaş dergâhı Mescîdine İmâm olarak atanan tün Nakşi şeyhlerinin Bektaşîlikten etkilendiğini söylemektedir (Noyan 2006: 306). 1826 yılında kapatılan Bektaşî tekkeleri 1862 yılında açılmıştır (Öz 1997: 84) Bektaşîliğin yasak olduğu dönem 36 yıllık bir süreyi kapsamaktadır

Yugoslav Makedonyası yani o dönemde güney Sırbistan olarak adlandırılan bölge Sırlar tarafından alındı ve Türkler üzerinde baskılar oluşmaya başladı (Popovic 1995: 222). Bu gelişmelerle birlikte 1912 yılında Bektaşî tekkeleri baskı altına alınmış ve bu nedenle göçe zorlanmıştır. Sayıca az olan Bektaşîler, zaman içinde zorluklarla karşılaşsalar da günümüze

kadar gelebilmişlerdir. Kuzey Makedonya'daki az sayıdaki Bektaşî tekkesinin yanı sıra, Sersem Ali Baba (Harâbâtî Baba) Dergâhı Bektaşîliğin izlerini halen sürdürmektedir.

Makedonski Brod'daki Hıdır Baba Bektaşî tekkesi, araştırmacı Galip Çağ'ın Osmanlı vesikalarından elde ettiği sonucun neticesinde Hızır veya Hıdır Baba olarak bilinen kişinin diğer adının Nikola Baba olduğunu göstermiştir (Çağ 2020: 21). 1912 yılında Sırp'ın bölgeyi işgal etmesinden sonra artan milliyetçilik hareketleriyle beraber bu tekkenin kaderi kötü olmuştur. 1912 yılında Bektaşî tekkesi kapatılmış ve dervişleri göçe tabi tutulmuştur. Tekke altında Osmanlı'dan önce bir Hıristiyan azizin mezarı olduğu ileri sürülerek Aziz Nikola Kilisesi'ne çevrilmiştir. Bugün burası hem Hıristiyanlar hem de çevre, il ve köylerden Bektaşîler tarafından sahiplenilmekte ve ziyaret edilmektedir. Bugün Hıdır Baba'nın türbesinin bulunduğu alan yemyeşil bir tepe üzerinde yer almaktadır.

Harâbâtî Baba dergâhı Derviş Abdülmütalip Bekiri'ye göre dergâh, 1914'de Koca Recep Paşa'nın torunları olduklarını söyleyen Debrelili bir grup tarafından ele geçirilmiştir. Bu olay Üsküp'teki yetkililerin 1937'de dergâhı ele geçirip bu kişileri uzaklaştırmasına kadar devam etti. 1942 yılından 1946 yılına kadar açılan dergâhta Kâzım Bakallı Baba posta oturur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Partizan güçleri (Kalkandelen) Tetova'ya girince, dergâhın post-nişin olan Kâzım Baba'yı Makedonyalı olmadığı gerekçesiyle Kosova'ya sürerler. 1967 yılında Bektaşî dergâhı tekstil fabrikası tarafından kullanılmak üzere onarılmış, meydan evi ve kış evi Kalkandelen müzesi tarafından kullanıma açılmıştır. 1994 yılında Kültür Bakanlığı'nın emriyle yeniden Bektaşîler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Tayyar Baba, 1976'da Kâzım Baba tarafından posta geçirilmiştir. Tayyar Baba'nın 1994 yılında vefat etmesi üzerine dergâhta son posta oturan kişi olarak Baba Tahir yer almış ve bu görevi 2006 yılına kadar sürdürmüştür.

Günümüzdeki en büyük sorun dergâhın eski ihtişamına dönmesine izin verilmemesidir. Bektaşîlerin elinden alınan meydan evi 2002 yılında camiye çevrilmiştir. Bu hatadan bir an önce geri dönülmesini ve eski durumuna getirilmesini bekliyorlar.

Üsküp Süleyman Baba tekkesi gibi Manastır Hüseyin Baba tekkesi de İkinci Dünya Savaşı esnasında yıkılmıştır. Manastır Hüseyin Baba tekkesi, 20. yüzyıl başlarında Manastır şehrine araştırma amacıyla gezi düzenleyen Aubrey Herbert tarafından ziyaret edilir (Herbert 1999: 205). Herbert, Hüseyin Baba ve dervişlerinin kendisine çok yakınlık gösterdiklerini belirterek Bektaşîlerin misafirperverliğinden bahseder.

Üsküp Karaca Ahmed tekkesi, Üsküp'te Tekke köyü denilen bölgede yer alan diğer bir tekke'dir. Bugünkü Aleksandrova istasyonunun yakınında bulunan bu Bektaşî tekkesi, Evans tarafından tarif edilmiştir. Evans, Türkler zamanında Hıristiyanların Aya Yorgi gününde burayı ziyaret ettiğini kaydeder. Tekkeye Sırp'lar tarafından işgali ile birlikte bir haç dikilmiş ve Hıristiyanlığa ait sayılmış fakat içindeki dervişlere dokunulmamıştır (Hasluck 1995: 88). Daha sonraki yıllarda Bektaşî dervişlerinin göçü ile kapatılmıştır.

İştîp Hamza Baba tekkesi diğer adıyla Kır tekkesi olarak anılmaktaydı (Zaim 2005: 52). Bu tekke günümüze ulaşamayan ve 1929-30 yılları arasında yıkılan yapılardan biridir (Baba 1995: 205).

Slavların önemli azizlerinden olan Naum'un mezarının bulunduğu bir manastır olan Ohri Gölü kıyısındaki Aya Naum Manastırı, bölge Müslümanları tarafından Sarı Saltuk türbesi

olarak da biliniyor (Hasluck 1995: 88). Yöredeki Bektaşîler tarafından türbe ziyaret mekânı olarak kullanılmaktadır. 9. yüzyılın ikinci yarısı ile 10. yüzyılın başlarında Ohri'de yaşamış Aziz (Sv.) Naum, bir manastır yaptırarak Hıristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynamıştır (Ocak 2011: 103). Öldüğünde manastıra gömülmüş ve daha sonra Sarı Saltuk'a atfedilmiştir. En ünlü derviş ve gazilerden biri olan Sarı Saltuk'un türbesi, Ohri (Kuzey Makedonya), Kruya (Akçahisar, Arnavutluk), Blagay (Bosna Hersek), Kalliakra (Bulgaristan) ve Babadağı (Romanya) gibi Balkan topraklarında birçok yerde bulunmaktadır.

Bektaşîlerin bugün dışlanma gibi olaylar nedeniyle Kuzey Makedonya'da gizlendikleri de bir gerçektir. Maruz kaldıkları baskılar sonucunda kendilerini toplum içinde gizlemek zorunda kaldılar. İkincisi, Bektaşî muhibler gibi bazen babalar da kendilerini gizlemişlerdir. Aslında buna Bektaşîlikte gerçek inanç ve düşünceyi gizlemek denir. Bazen Kuzey Makedonya şehirlerinde çoğu Bektaşî, Bektaşî olmalarına rağmen inanmadıklarını söyleyerek gizlenebiliyorlar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı fethilerini hızlaştıran üç sebep vardı; bölgede biri kurulan feodal sistem halkı yanlış yönetiyordu. Diğeri ise Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlık yani Katoliklerin Ortodokslar üzerindeki baskıları Osmanlı fethilerini kolaylaştırmıştı. Üçüncüsü, Osmanlı öncesi Türk halklarının (Kumanlar, Avarlar) bölgede, özellikle Kuzey Makedonya topraklarında Osmanlılara yardım ettikleri muhakkaktır. Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişi hızla devam etti. Bu savaşlara katılmış gazi dervişlerin rolü büyüktür. Rumeli zaferinden sonra gazi dervişler şehirlerde rahatça hareket edebilir hale geldiler ve toprağın imarıyla uğraşmaya başladılar. Buralar ayrıca yöre halkıyla daha yakın ilişki kurabilecekleri yerlerdi. Kurdukları dergâhlar zamanla bir eğitim ve kültür merkezi haline geldi.

Hacı Bektaş Velî, Bektaşîliğin kurucusu olarak kabul edilir. Bektaşîlik, Osmanlı'nın ilk döneminde Yeniçeri Ocağı için önemli bir yere sahipti. Bektaşîliğin Osmanlı Devleti'ne yakınlığı onların Rumeli topraklarında rahat hareket etmelerini kolaylaştırıyordu. Kurdukları Dimetoka dergâhı, Bektaşîliğin Rumeli'deki en önemli merkezlerinden biridir. Bu dergâhın kurucusu olarak bilinen Balım Sultan, Bektaşîliğin ikinci piri olarak anılmaktadır.

Kuzey Makedonya'nın fethinden sonra gazi dervişlerin katkılarıyla inşa edilen ve günümüzde de halen etkinliğini koruyan tekke yapıları mevcuttur. Bugün Bektaşî tekkelerinin özellikle Kalkandelen'den başlayıp Pirlepe bölgesine kadar uzanan batı Makedonya kesiminde etkili olduğunu görmekteyiz. Bu tekkelerin başında Kalkandelen'deki Sersem Ali Baba (Harâbaâtî Baba) dergâhı, Gostivar Cafer Baba ve Hıdır Baba Tekkesi (Türbe), Kırçova Muharrem Baba Tekkesi (Türbe), Makedonski Brod Hıdır Baba Tekkesi ve Kanatlar Köyü Dikmen Baba Tekkesi gelmektedir.

Bunların dışında tespit ettiğimiz bir diğerkonu ise Ohri'de Sarı Saltuk, Makedonski Brod'da ziyaret edilen ve Bektaşîlik adına kutsal sayılan yerlerin Hıristiyan azizlerle özdeşleştirilmesiydi. Bu aslında Bektaşîliğin tarih boyunca Hıristiyanlarla iç içe olduğunu gösteren önemli bir veridir. Dolayısıyla belki de bu hoşgörü bölgede Bektaşîliğin yayılmasında önemli olmuştur.

II. Mahmud dönemi yani 1826 yılı özellikle Yeniçeri Ocağı kadar Bektaşîlerin de hedef alındığı ve kapatıldığı, sürgünlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Bektaşî tekkelerinin çoğu nakşi, rufai veya halveti tarikatına dönüştürülmüştür. Bektaşîler ise sürgüne gönderildikleri yıllarda Kalkandelen'deki Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa Bektaşî tekkelerini kendi siyasi amaçları için üs olarak kullanmışlardır. Bu vesileyle Bektaşîlerin bölgedeki isyanlara destek verdiğini görmekteyiz. 1862 yılında geri dönüş yapmalarına rağmen eski ihtişamlarına dönemediler.

Sonraki yüzyılda Yugoslav rejimi ile birlikte Bektaşî göçü olmaya başlamış ve sayıları giderek azalmaya başlamıştır. Sonuç olarak, sahipsiz kalan Bektaşî tekkelerinin çoğu yıktırılmıştır. Yugoslavya döneminin zorlukları altında bazı Bektaşî Babaları kendi evlerini tekke haline getirmişlerdir. Bunlardan biri Baba Tayyar'ın Gostivar'daki evi ve Muharrem Baba'nın Kırçova'daki evi tekkeye çevrilmişti. Yugoslav baskılarına rağmen Bektaşîliği bu şekilde yaşatmaya çalıştılar. O dönemin baskılarına boyun eğmeyerek Bektaşîliği ayakta tuttular ve halen de büyük bir ilgi ve sevgi ekseninde yaşatmaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, TSMA.E 1002/23

BOA, C.AS. 203/8714

Araştırmalar

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1956). "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları". *Vakıflar Dergisi* III: 151-169.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. cilt III. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Akalın Haluk, Şükrü (2016). "Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk". *Balkanlarda İslam*. Ankara: Karınca Yayınları.

Altı, Aziz (2018). "Makedonya'da bir Bektaşî Köyü: Kanatlar". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: 67-89.

Alkan, Mustafa (2009). "Yeniçeriler ve Bektaşîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 50: 255.

Aydın, Ayhan (2004). "Makedonya Gezi Notları". *Serçeşme Dergisi* 3: 28-29.

Aruçi, Muhammed (1997). "Harâbâtî Baba Tekkesi". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 69.

Aşıkpaşazade Tarihi (1992). Haz. Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Birge Kingsley, John (1991). *Bektaşîlik Tarihi*. çev. Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yayınları.

Beldiceanu-Steinherr, Irène (2010). "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşîler (XV-XVI Yüzyıllar)". *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 3: 169-71.

Barkan Lütfi, Ömer (1942). "Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri". *Vakıflar Dergisi II*, Ankara: 303.

Baba, Rexheb (1995). *Mistiçizma İslame dhe Bektashizma*. Tirana.

Clayer, Nathalie (1994). "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu". *Toplumsal Tarih Dergisi* 2, cilt I: 61.

Clayer, Nathalie (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, çev. Ali Berktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik Mahmut ve Süleymani Ümit (2018). "Makedonya'da Bektaşîlik Tarikatı'nın İzleri". *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 29: 44-54.

Çibik Hatipler, Tuğba ve Umaroğulları, Filiz (2017). "Balkanlarda Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1, cilt 6: 471-473.

Çağ, Galip (2020). *16. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Bir Rumeli Şehri Kırçova (İdari-İktisadi-Sosyal-Durum)*, Ankara: Otorite Kitap

Ersal, Mehmet (2015). *Balkanlarda Alevilik Bektaşîlik*. Çorlu Belediyesi Yay.

Eyüboğlu Zeki, İsmet (1993). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*. İstanbul: Der Yay.

- Ercan Hilal, Emine (2006). Makedonya’da Adak ve Ziyaret Yerleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Hafız, Nimetullah (1976). “Yugoslavya’da Bektaşî Tekkeleri”. Hacı Bektaşî Veli Bildiriler-Denemeler-Açıkoturum.
- Hasluck William, Frederick (2000). *Bektaşîlik Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. Ankara: Mili Eğitim Bakanlığı Yay.
- Hasluck William, Frederick (1995). *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşîlik*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Hasluck William, Frederick (1991). *Bektaşîliğin Coğrafi Dağılımı*. Ufuk Matbaası.
- Herbert, Aubrey (1999). *Ben kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*. Çev. Yılmaz Tezkan. Ankara: 21. Yüzyıl Yay.
- İzeti, Metin (2004). *Balkanlar’da Tasavvuf*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- İbrahim, Mehmet (1994). “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi”. *Vakıflar Dergisi XXIV*. Ankara: 297-298.
- İbrahimi, Mehmet (1985). “Kalkandelen’deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi”. *Milli Kültür* 49: 54-59.
- Korkmaz, Esat (2005). *Alevilik ve Bektaşîlik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitap Yayınevi.
- Kaso, Sherafedin (2002). *Monumentet İslame Ne Muftinine e Gostivarit*. Gostivar: Bashkesia İslame ne RM-Muftinia.
- Mélikoff, Irène (1993). *Uyur İdik Uardılar*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Noyan, Bedri (1998). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*. cilt I. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Noyan, Bedri (2002). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*. cilt V. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Noyan, Bedri (2006). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*. cilt VII. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Nuredin, Mensur (2016). “Balkanlar’da İslamiyetin Yayılmasında Tekke, Zaviye ve Ziyaretgâhların Önemi”. *Balkanlarda İslam*. cilt II. Ankara: Karınca Yayınları.
- Popovic, Aleksandre (1995). *Balkanlarda İslam*. Ankara: İnsan Yayınları.
- Palikrusheva Galaba et Tomovski Krum. (1965). “Les Tekkes En Macedoine Aux XVIII et XIX Siecle”. *Atti Del Secondo Congresso Internazionale Di Arte Turca*, Napoli: 8.
- Soyyer, Yılmaz (2005). *19. Yüzyılda Bektaşîlik*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Stojanovski, Aleksandar (1995). *Makedonija vo Turskoto Srednovekovie (od krajot na XIV – pochetokot na XVIII vek)*. Skopje: Kultura.
- Sezgin, Abdülkadir (2002). *Sosyolojik Açıdan Alevilik – Bektaşîlik*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tülü, Barış (2021). *Balkan Bektaşîleri*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Ocak Yaşar, Ahmet (2011). *Sarı Saltık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ocak Yaşar, Ahmet (1992). "Balım Sultan". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 17-18.
- Ocak Yaşar, Ahmet (1992). "Bektaşîlik". *İslam Ansiklopedisi*. cilt 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 379.
- Özdemir, Rıfat (1994). "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. cilt 5: 259-310.
- Özköse, Kadir (2014). "Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar". İstanbul: *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*. 192.
- Öz, Gülağ (1997). *Yeniceri – Bektaşi İlişkileri ve II. Mahmut*. Ankara: Uyum Yayınları.
- Öz, Baki (1992). *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Ural, Selçuk (2015). "Makedonya'nın İslamlaşmasında Bektaşi ve Halvetiliğin Katkısına Bir Örnek: Kırçova'da Bektaşi ve Halveti Tekkeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73: 129-152.
- Yıldırım, Rıza (2019). *Hacı Bektaş Veli'den Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zaim, Burhaneddin (2005). *İştîp ve Köprülü Hatıraları*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Research Type: Review Article
Received: June 14, 2023
Accepted: July 4, 2023

EDUCATION AND CULTURAL POLICIES OF THE SOVIET UNION: THE CASE OF THE KYRGYZ SSR (1917-1950)

Umsunai OMURBEKOVA¹

Abstract

The main objective of this study is to outline the education and cultural policies in Soviet-era Kyrgyzstan. Additionally, it aims to elucidate the positive or negative impacts of the policies implemented in the Soviet Union on the fields of education and culture. The article is conducted using a quantitative research method and is framed within the context of primary and secondary research works. The study examines the policies implemented by the Soviet Union in the areas of education and culture, focusing on the example of the Kyrgyz SSR. The study consists of three main sections. In the first section, the official establishment of the Soviet Union and the administrative situation in the Kyrgyz territories are discussed. Furthermore, the political and religious activities carried out by the Bolsheviks in the Kyrgyz territories after the October Revolution of 1917 are described. The second section explores the cultural activities carried out by the Soviet Union on the Kyrgyz SSR, particularly those aimed at assimilation. Within the framework of these cultural activities, some information regarding the social and economic situation of the population is provided. The third part of the study focuses on the general education policies of the Soviet Union and the state of education in the Kyrgyz SSR. Additionally, examples are given to illustrate the positive or negative effects of education within Kyrgyz families and the political outcomes resulting from education.

Keywords: Soviet Union, Kyrgyz SSR, Culture, Education, Atheism.

¹ AHBV University, Department of History, Ph.D. Student, ORCID: 0000-0003-3743-5799

Makale Türü: İnceleme Makalesi
Başvuru: 14 Haziran 2023
Kabul: 4 Temmuz 2023

SSCB'NİN EĞİTİM VE KÜLTÜR POLİTİKALARI: KIRGIZ SSC ÖRNEĞİNDE (1917-1950)

Umsunai OMURBEKOVA¹

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Sovyet dönemi Kırgızistan'da eğitim ve kültür politikalarının ana hatlarını belirlemektir. Bunun dışında Sovyetlerde izlenen politikaların eğitim ve kültür alanlarına olumlu veya olumsuz etkilerini açığa kavuşturmak. Makale nicel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Çalışma ana ve araştırma eserler çerçevesinde ele alındı. Konuda Kırgız SSC örneği üzerinde SSCB'nin eğitim ve kültürel alanlarında uyguladığı politikalar incelenmiştir. Çalışma toplam üç ana başlıktan oluşmakta olup, ilk başlıkta SSCB'nin resmi kuruluşu ve Kırgız topraklarındaki idari durumları ele alınmıştır. Bunun dışında 1917 tarihli Ekim devrimi sonrası Bolşeviklerin Kırgız topraklarındaki ilk gerçekleştirdikleri siyasi ve dini faaliyetler anlatılmıştır. İkinci kısımda SSCB'nin Kırgız SSC üzerinde yaptığı bazı asimilasyona yönelik uyguladıkları kültürel faaliyetler incelenmiştir. Kültürel faaliyetler çerçevesinde halkın sosyal ve ekonomi durumuyla ilgili bazı bilgiler de verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında SSCB'nin genel eğitim politikaları ve Kırgız SSC eğitim durumu anlatılmıştır. Onun yanında eğitimin Kırgız aile yapısına olumlu veya olumsuz etkileri, politik anlamda eğitimin getirdiği sonuçları hakkında bazı örneklemeler dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Kırgız SSC, Kültür, Eğitim, Ateizm.

¹ AHBV Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-3743-5799

GİRİŞ

SSCB yaklaşık 70 yıl yaşadı. Bu süre içerisinde diğer coğrafyalarda olduğu gibi Türkistan topraklarında da büyük ölçüde değişimler gerçekleşti. SSCB'nin ilk yıllarında dini sansürün ardından eğitimde ateizm propagandası devletin ilk ve en sert uyguladığı politikaları oldu. Bu uygulanan politikalar daha sonra milletlerin milli şuurundan uzaklaştırılmasında oldukça etkili hale geldi. Yönetimin tek gayesi devletin himayesindeki bütün halkı Ruslaştırmak idi. Devlette bir tek millet, bir tek dil olacaktı. Kültür ve eğitim politikaları tamamen halkı Ruslaştırmaya yönelik idi. Özellikle Türkistan coğrafyası dini inancı, kültürü açısından acımasızca asimile edilmeye çalışıldı. Günümüzde tarihi açıdan bunun çok farklı değerlendirmeleri yapıldı. Ancak bu yapılan çalışmaları hem ahlaki hem hukuki açıdan değerlendirerek okumakta fayda vardır.

Bu çalışmada Kırgız SSC'de SSCB'nin eğitim ve kültür alanındaki uyguladığı politikalar değerlendirilmiştir. Günümüzde bu konuyla ilgili onlarca çalışmalar yapılmasına rağmen Sovyet bakış açısı etkisini kaybetmediği bilinmektedir. Bu çalışma o tür etkilerden uzak kalarak alternatif kaynaklar bakımından incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın önemi Kırgız SSC'nin tarihi araştırmaları bakımından uygulanan politikaları halk yararına olup olmadığı konusunda tartışma yapmasıdır. Konumuz gereği zamanında yapılmış olan birinci elden kaynaklarda politikayı eleştiren alternatif fikirleri bulmak mümkün değildir.. Makalede konuya doğrudan ilgili olan ana kaynaklardan Çugunov'un *Народное образование в Советском Союзе и в России* (Sovyetler Birliği ve Rusya'da Halk Eğitimi), A. N. Kononov'un *Sovyetler Birliği'nde Türk Dilbilimi –Sonuçlar ve Sorunlar* çalışması ve araştırma makalelerden Khalida Dervisheva'nın *Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri*, İsmailcan Doğan'ın *Sovyetler Birliği'nde Din Karşıtı Propaganda: 1917-1960 Dönem Üzerine Bir Değerlendirme*, Burcu Özdemir'in *Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar* gibi vs araştırmalar esas alınmıştır.

1. SSCB'NİN KURULUŞU VE İLK FAALİYETLER

1917 Ekim devriminden sonra Bolşevikler Türkistan'daki liderler ile yakın temasta olmaya çalışmışlardır. Devletin birinci lideri Lenin Türkistan'da dini liderlerin faaliyetlerini desteklemişti. Devlet resmi olarak 1922'de kurulmasına rağmen Türkistan'da siyasi etkiler daha erken dönemlerde başlamıştır.

Altımışova ve Mokeev'in çalışmasına göre 1920-30'lu yıllar SSCB bünyesinde yer alan bütün halkların sosyal yapılarını kökünden değiştirme dönemi olarak değerlendirilmiştir. Bu yıllar diğer coğrafyalarda da olduğu gibi Türkistan'da da sosyalist modelinin yerleştirmesi olmuştur (Mokeev & Altımışova 2019:1081).

1.1. Marksizm Teorisi ve Tarihçesi

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı siyasal felsefe akımı Marksizm'dir. Bu akım gerek Sovyetlerin kuruluşunda gerek dağılmasında devletin dayandığı tek görüşü olmuştur.

18.asırda Fransa materyalizmi ile Almanya'daki Feurebach materyalizminin tarihsel geleneklerinin özümsemiş felsefeye dayanan Marksizm, 1890 yıllarında Rusya'yı en çok etkileyen devrimci öğreti olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Marksizm dinin kitleyi uyutan bir afyon olduğunu iddia ediyordu (Doğan 2021:413). Çoğu kaynaklarda Marksizm'in daha çok İslam inancı için tehlike yarattığı söz konusu olsa da aslında SSCB'de görünen bütün dinler için aynı sorunlar yaşanmıştır. Örneğin Rusların kiliseleri bile etkisiz hale gelmiş, itibarını kaybetmiştir.

SSCB'nin ikinci lideri Stalin (öz adı Yosif Vissarionoviç Cugafvlili) Rus Marksist teorisini dil birliği, toprak birliği, ekonomik yaşantı birliği ve ulusal kültürün özgül özelliklerinin birliği olarak dört temel şartla tanımlamaktadır. Ayrıca Stalin'e göre bağımsız devleti olmayan uluslar ulus kategorisinden silinmesi gerekir ki "ulusal hareket", "ulusal kurtuluş hareketi" gibi sorunlar baş göstermesin (Özel 2015:109). Bu görüşler Bolşeviklerin; din, dil, ırk ayrımı olmaksızın Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşayan milletlerin kardeşliği sloganının bir ütopyik hedef olduğunun kanıtıdır. Hatta SSCB daha resmi kurulmadan önce 1920'lerde "homo-Sovyeticus" yani Sovyet insanı yaratma çabaları başlamıştır (Özel 2015:110).

Marksizm gerek ekonomide gerek siyasette gerek dinde, materyalizm görüşüne dayanmasıyla Sovyetler Birliği'nin tarihinde özellikle Türkistan coğrafyası için yeni bir dönem başlatmış oldu.

Marksist teorisi daha sonra Leninist teorisinin de ortaya atılmasına bir yol olmuştur. Dolayısıyla Marksist görüşü SSCB'nin her alanında etkili hale gelmiş, Ruslaştırma politikasının temeli haline gelmiştir.

1.2. Kırgızistan'da SSCB'nin Kuruluşu

Kırgız SSC'nin tarihinde Sovyet hükümetinin tanınması zorlu şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle Kırgız topraklarında güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayrılmış olup, ayaklanmalar yaşanmıştır. Ekim devrimi sonraki özellikle kuzey Kırgızlar Özerkliğinin kurulması için aktif girişimlerde bulunmasına rağmen, başarısız kalmışlardır.

15 sosyalist cumhuriyetin içerisinde olan Kırgızistan'ın (Kara Kırgız/Kırgız SSC) SSCB'ye katılması Türkistan'ın diğer milletlerinin tarihi ile iç içedir ve günümüzde bu konunun daha tam araştırılmadığı söz konusudur (Dervişeva 2016:188).

1917'ye kadar Kırgız aydınlarından Abdükerim Sıdıkov, Taş Kudaybergenov olmak üzere diğer Türkistan aydınlarıyla birlikte Alaş Milli Partisi Şubesi, Şura-i İslam ve Sosyal Turan Partisi'ni kurmuşlardır. Ayrıca 1917'nin Mart ayında Kırgız ve Kazak aydınları Almatı şehrinde Müslümanları Umum Komitesi'ni kurdular. 16-22 Kasım 1917'de Müslümanların kurduğu IV. Kurultayda Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilgili karar alındı (Dervişeva 2016:188-189).

31 Ekim 1917 yılında Sovyet hükümetinin Taşkent'te kurulmasına dair haber Sovyet hükümetinin diğer Türk devletlerine de hızlı şekilde kurulmasına neden olmuştur. Çünkü Taşkent dönemin en önemli merkezlerinden olması nedeniyle hem siyasi hem kültürel anlamda diğer merkezlerden ön plandaydı. İşçi, asker ve çiftçilerin III. toplantısında 28 Kasım'da Türkistan'ın idari işleri Sovyet Halk Komisaryatı'na geçtiğini kabul etmişlerdir. Kırgızistan coğrafyasında ilk Sülükü ile Kızıl Kıya'da Sovyet hükümetinin kurulduğu ilan edilmiştir. Pişpek'te Sovyet hükümetinin kuruluşu ayaklanmalar sonucunda gerçekleşmiştir. 31 Aralık 1917'de Dubobıy parkında binden fazla kişinin katılımıyla Sovyetlerin kurulmasına karşı ayaklama gerçekleşmiştir. Ancak 1 Ocak 1918 yılında ayaklanma güç ile bastırılmış olup, Pişpek asker idaresinin yönetimi Bolşeviklerin eline geçmiştir (Nur uulu & Alimova 2009:141-142). Bunun gibi faaliyetler ileri sürülmesine rağmen 1918 yılının Mayıs ayına kadar neredeyse Kırgızların bütün bölgelerinde Sovyet hükümetinin kurulduğu zorla da olsa ilan edilmiştir (Dervişeva 2016:189).

Aytmerek, Adıhoca ve Gaip Pansat Abdurasulov yönetmenliğinde Sovyetlerin *Basmacılar* ismini verdikleri aslında geleneksel hayatlarının korunması, verimli toprakların Ruslardan alınması için güreşen, İslamiyet'in yaşatılmasını isteyen grup 1932'ye kadar aktif şekilde Sovyetlere karşı mücadele verdiler. Ancak onların bir planlı-

programlı ideolojik çalışmaları ve siyasi destekçileri olmadığından bölgede pek başarılı olamadılar (Dervisheva 2016:194).

31 Ocak 1924 tarihli neşri ve ilan olan anayasaya göre Türkistan'da milli sınırları çizilerek Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi ayrı ayrı milletler meydana getirildi (Çelebi 2020:1546) Milli sınırların çizilmesi yeni bir Sovyet adamı yaratma propagandasının ikinci adımı oldu. Böylece arka arkaya uygulanan politikalar halk üzerinde gittikçe çoğalıyordu. Milli sınırların çizilmesi halkın kendi aralarında bölünmesine neden oldu.

1929-30 yıllarından itibaren ülkede kolektifleştirme uygulanmaya başlandı. İlk başta zengin tabakaların malı devlet tarafından alındı. Bu politika halkın hem ekonomik hem siyasi yönden etkiledi. Aynı yıllar "Sovetskaya Kırgızıya" gazetesinde kolektifleştirmede zenginlere uydurulan 21 suç türü yayımlanmıştır. Bu tarihten itibaren Kırgızlar Sovyet Hükümetini tam manasıyla tanıdığına inanmışlardır (Baydildev 2019:7).

Böylece Kırgız aydınları sürekli Sovyetlere karşı mücadele vermelerine rağmen Sovyet Hükümetini tanımış oldular. Bu tarihlerden sonra kolektifleştirmede kıtlık, aydın kesimi olup, arka arkaya yaşanan olaylar halkın milli şuurunun uzaklaşmasına neden olacaktı.

1.3. Din Üzerinde Yapılan Faaliyetler

Bolşevikler iktidara gelmesiyle uyguladıkları ilk politika din üzerinde gerçekleşti. Sovyetlerde ilk halkın inancı daha sonra kimlikleri üzerine "Homo-Sovyeticus" yaratma planı güdülmüştür. Aslında bu uygulamaların planları daha eski yıllara dayanmaktadır.

Lenin'in 1905'de yazdığı makalesinde dinin halk üzerinde bir baskı olduğunu bu yüzden dini kurumların tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu. Yazılarında dinin kökenini ekonomik sömürge ile bağlantılı olduğu kanaatindeydi (Kurmangaliyeva Ercilasun 2017:52). Böylece 1918'de Lenin "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma Hakkında" kararı alarak, ateizm propagandasını yayma hürriyetini tanıdı. Bu karar itibarıyla okullarda dinle ilgili dersler iptal edilmiş, dinle mücadele başlatılmıştır (Babataev 2018:89). Bunun ardından Lenin öğretmenlerin bu hususta önemli rol aldıklarını vurgulayarak onların Bolşeviklere yardım etmeleri gerektiğini, komünist düşüncesiyle gençleri yetiştirmeleri gerektiği ancak bu şekilde bir SSCB kurulabileceğini tembihlemiştir (Çugunov 1960:27). Bu yıllarda diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da İslam ile beraber Şaman gelenekleri devam etmekteydi. Örneğin: hastalıkları Tamırçı (damarcı) dediğimiz belli insanlara baktırırlar, neyin şifa olacağını bilirlerdi. Ayrıca şamanlardan kalan bilinmeyenleri anlatan *bakşı* (erkek), *bübü* (kadın)ler vardı (Kurmangaliyeva Ercilasun 2017:58). Özellikle o dönemlerde inanç meselesi hem örf adetlere dayanan İslam (İslam ile örf adetlerin karıştığı bir inanç) ve Şaman kalıntıları fazlaydı.

Sovyetlerde din üzerinde görünen siyasi baskı ateizm anlayışı niteliğinde inşa edilmiştir. Yani ateizm bir Tanrının veya Allah'ın olmadığına dair inanç yokluğudur. Yürütülen faaliyetler ilk Sovyetlerde ateizm sadece bununla kalmayıp canlı sohbetler ve basın üzerinde de yayılmaya başladı. SSCB'nin resmi kuruluşundan önce 1920'de din karşıtı seminerler gerçekleşmeye başladı ve 1925'e kadar 9 tane seminer gerçekleşmiştir. 1925'de Stalin tarafından "Tanrısız Militanlar Birliği" adında kurum "Dine karşı mücadele sosyalizm için mücadeledir" sloganı ile hareket eden ayrıca önde gelen kurumlardan olmuş ve ardından 1928'de "Din Araştırma Makamı" kurumu aynı görevi üstlenmek üzere faaliyete başlamıştır. Yukarıda belirlediğimiz gibi ateizmi yaymanın diğer kuralı dönemin basınları olmuştur. Örneğin: Ateizm propagandasının yapıldığı ilk gazete "Bezbojnik" yani "Allahsızlar" gazetesi 1922'de Moskova'da yayımlanmaya başladı (Babataev 2018:96).

Yanı sıra Kırgız bölgelerinde “*Leninçil Jaş*” (Leninçi Genç), “*Komsomoles Kırgızii*” (Kırgızistan’ın Genç komünisti)vs basınlarında “*Ateisttik Tarbiyaloo*” (Ateist ruhuyla Eğitmek), “*Suragıla Joop Beren*” (Soruyun cevap verelim) gibi köşe yazıları yer almıştır (Doğan 2021:425). 1926’da seminer sayıları 49 olmuş ve bu yıl geçtikçe sayısız çoğalmıştır. Ateizmi tamamen bir bilimsel ve materyalist dünya görüşüne dayandırmak için bilimsel kitapların basımı yapılmıştır (Doğan 2021: 425).

Dolayısıyla ateizm bir uyuşturucu olarak görülmüş olup, halktan uzaklaştırmak olmuştur. Bu aynı zamanda bir halkın diğer bir halkla akrabalık bağını koparmak ve kendini farklı görmesini sağlayacaktı. Bu dönemlerde tek partili yönetim olmasıyla halk alternatif yazılar okuyamayacaktı ve devletin basınına eleştirisiz kabulleneceklerdi.

Marksizm teorisi üzerinde kurulmuş olan SSCB yaklaşık 70 yıl yaşamıştır. 1918 tarihli kararda ateizm propagandası bütün dinlere karşı uygulanmıştır. Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle beraber Türkistan onun içinde Kırgızistan’da da aynı şekilde medreseler kapatılmaya başlanmıştır. Milli fikir üzerinde faaliyet gösteren aydınlar zamanla halk düşmanı olarak bazıları sürgüne bazıları ile ölüm cezası almışlardır.

2. SSCB’NİN UYGULADIĞI BAZI KÜLTÜR POLİTİKALARI

Sovyetlerde kültür üzerinde uygulanan politikaların sayısı çoktur. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre uygulanan politikaların bazılarını küçük alt başlıkları altında sıralamak mümkündür. Kültür üzerinde uygulanan politikaların bütünü aslında bir *Sovyet Adamı* yaratma amacının kaynaklarıdır.

1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçi akımları Avrupa’da hızla yayılmasıyla Rus Çarlığı tarafından da bir dış politika niteliğini şekillendirmesi (Özel 2015:101), Sovyet yönetimi için hali hazırda bulunan bir proje olarak kullanıldı.

2.1. Sovyet Adamı Yaratmaya Giden Yol

Çugunov’a göre Sovyetler Birliği’ndeki kültürel gelişmeler özellikle okul eğitimin bütün halka ulaşması adına *kültürel devrim* olarak adlandırılır. Bu ona göre bütün halkı aynı şartlar içerisinde bir eğitim almaları derin anlamlı “devrim” süreci olarak tanımlanmaktadır. Hatta ona göre sosyalizmin Sovyetlere getirdiği en büyük kazancı *kültür devrimi* olmuştur (Çugunov 1960:5). Ancak bu eğitim Rus kimliği ve kültürü üzerinde inşa edildiği açık belirtilmemektedir. Bazı kaynakları doğrudan alıp, olduğu gibi koymak bazı şartlarda bizleri yanıltmaktadır. Sovyetler bir kültür devrimi gerçekleştirerek tamamen bütün halkların Rus olmasını ve kendi kimliklerinden yoksun kalması hedeflenmiştir. Bu bir kültür devrimi değil insanlık doğasına aykırı düşen yanlış davranış biçimi olmuştur.

1924’de Lenin’in vefatıyla iktidara geçen Komünist Parti Başkanı Josef Stalin Türkistan coğrafyası halklarını Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız, Kazak olarak onların kültürel muhtariyet ilkesini tekrar teyit ederek, dil ve geleneklerinin korunmasına ve geliştirmesine yaptığı teşvikler ile Sovyetler Birliği’nin her tarafından Moskova’daki diktatörlüğe halk desteğini almasını sağlamıştır. Ancak verilen vaatler yerine getirilmemiş olup iktidarda kaldığı 30 yıl boyunca “tek ülkede sosyalizm” adına totaliter sistemin yerleştiricisi olmuştur. 1932’den itibaren Rus kimliği üzerinde yoğunlaşan milliyetçi ilkesi Rus olmayan diğer grupların partiden alınmasına neden olmuştur (Özel 2015:103-108).

Çelebi’ye göre Türkistan’da kazılar sonrasında ortaya çıkan arkeolojik kazılar korunmamış, bunlar Moskova’nın diğer şehirlerinde yer alan müzelere götürülmüş ya da

definecilerin elinde kalmıştır. Örneğin: Semerkant yakınlarında bulunan Afrasiyab kasabasında yapılan kazılar sonucu elde edilen X-XI asırlara ait tarihi eserlerin Moskova Şark Kültürü Müzesi'ne götürüldüğü ve kötü tarafı da daha sonra bunların resmi başvurular sonucu olsa da getirilemediği ifade edilmektedir (Çelebi 2020:1574).

Türkistan'da *dış görünüşü ile milli, mahiyet itibar ile proleter* bir kültür formülü uygulanmaya konuldu ve Türk kültürü üzerine Rus kültürü inşa ederek, Rus Türkistan'ı yaratmak hedef haline getirildi. 16 Haziran 1924'de Bolşevik Merkezi İdaresi'nin aldığı karar ile Türkistan kelimesi yerine Orta Asya tabiri kullanılmaya başladı. İdari ve kültürel yapıda dönüşümü tamamlamaya dönük olarak yer isimleri değiştirilmeye başlandı. Örneğin: Hocent şehri: *Lenin-Abad*, Yeni Mergilan-*Skobelek*, Pişpek-*Frunze* vs (Çelebi 2020:1551).

Rusların kültürel alandaki ilk politikası dil üzerinde gerçekleşti. Türkistan'da ve diğer Türk dilli halklar arasında lehçe farklılıkları arttırıldı. Yerel dillerin, gramer ve terminolojisi yeniden düzenlendi ve mevcut dillerin Sovyet dil siyaseti temelinde oluşmasına gayret edildi. Alfabe konusunda 1928'de Latin alfabesine geçilirken, 1939-1940'lardan itibaren bütün Türk dilli boy ve topluluklara farklı birer yazı dili ve Kiril esaslı alfabe düzenlenerek bu birliği son vermeye çalışıldı (Çelebi 2020:1547).

Sovyet araştırmalarında en çok kullanılan tanım "yeni insan yaratmak" tabiridir. Bunun mümkün olması için yukarıda bahsettiğimiz halkın kimliğine ait her şeyi yok etmek, yeni şeyler öğretmekti. Bu yüzden ilk önce halkı kendi aralarındaki farkı göstermek, sonra onlara ait değerleri yok etmek olmuştur. Günümüzde de Kazak, Kırgız, Özbek olarak halklarının kendilerini birbirinden farklı görmeleri bu politikalar sonucudur. Bunun yanında Sovyet öncesi tarihin halk arasında doğru okutulmaması bu durumu etkilemektedir.

2.2. Kırgız Basınlarında SSCB

Yüzyıllardır göçebe hayat tarzına hâkim olan Kırgız toplumunda Sovyet dönemiyle birlikte siyasi, iktisadi ve kültürel alanda birçok değişiklikler meydana gelmiştir. Sovyetlerde yerleşik hayatın merkezinde bulunan kolektif hayat, ortak üzerim ve her şeyde devlet kontrolü üstün olan bir yapı mevcuttur. Bu şartlarda işleri kolaylaştırmak adına üretilen yeni teknolojiler Kırgız toplumunda bir yenilik olarak algılanmıştır. Uçak, traktör, otomobil, radyo, televizyon gibi modern teknolojiler sürekli olarak Sovyetlerin başarılarını ileten araç olarak kullanılmıştır. Bunlar haricinde Sovyetlerin varlığını sürekli dile getirmek adına basınlar da bu amaçta kullanılmıştır. Özellikle Kırgızlar arasında bilmece aracılığıyla bu modern teknolojilerin isimlerini öğretmeye ve başarıların dile getirmeye çalışılmıştır. Örneğin: *Dünyada varmış bir çınar, Gülümseyip bütün dünyaya ışık verir. On beş Budağı var nurdan biten, Her gün büyür göğe ulaşacak* (SSCB), ya da *En büyük talih, nurlu altın mum var, Güneş ile onun şöhreti birlikte, Nur saçan bizim büyük ülkemize, Dost olsun diye bütün dünya işçi çocuklar* (Kremlin) vs (Şimşek 2017:455). Bunlar haricinde yüzlerce örnekler Kırgız toplumunda basın üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.

1934 yılında İbrayım Abdırâhmanov tarafından kaydedilen el yazma eserinde din, tabiat, bitki, eşya, ev ve diğer konularda yazılan bilmecelelerin de seçici örnekleri kullanılmış olup, 1985 sonrası diğer örneklerinden de verilmeye başlamıştır (Şimşek 2017:450).

Basın Sovyet döneminde propaganda amacı olması yanında halkın eğitimi açısından da önemli rol üstlenmiştir. Bu yüzden itirazsız okumak şart gibi idi. Dolayısıyla Kırgız

basınında Sovyet propagandası oldukça etkili olmuş, yönetimi olumlu yönden tanıtmaya çalışılmıştır. Basın Kırgızların sosyal hayatını da etkilemiştir.

2.3. Kırgız Aydınlarının Katliamları

Günümüzde en çok araştırılması gereken konulardan biri belki milli aydınlar konusudur. Çünkü tarihte Kırgız aydınlarının bazıları hala “halk düşmanı” olarak tanınmaktadır. Onların çalışmaları, fikirleri halk uğruna araştırılmalıdır.

1 Şubat 1926 yılında Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu tarafından yönetilmeye başlamasıyla Kırgız yönetimine atanan Rus idarecileri çeşitli sorunları getirmiştir. Bundan dolayı Kırgız aydınları tarafından dile getirilen şikâyet mektubu (Otuzcular olarak bilinir) Moskova'ya gönderilmiştir. Ancak bu mektupta imza atan bütün aydınlar “Pan İslamizm”, “Pan Türkizm” ve “Burjuva” olarak suçlanmışlardır. Günümüz tarih kitaplarında milli aydınların katliamları hakkında bilinenler sadece 1937-1939 yıllardaki olaylar. Ancak bu katliam yılları daha Sovyetlerin kurulmasından itibaren başlamıştır. Örneğin 1925'te Kırgız liderlerinden komünist Parti başkanı Abdülkerim Sıdıkoğlu sürgüne gönderildi. 1926'da K. Kudaykuloğlu ve D. Bakahoğlu görevden uzaklaştırıldı. 1933'de Kırgız önderlerinden C. Abdrahmanov “Milliyetçilikle” suçlanarak Partiden uzaklaştırıldı. 1939'da Kırgız yazarlarından ilk kez “Kızımızı Profesör” unvanını alan K. Tısınistanov “Halk Düşmanı” ilan edildi. 1932-1939 yıllara arasında gerçekleşen suçlamalar genel olarak milliyetçilerin kökünden yok etme politikasını içermektedir. Çeşitli suçlamalar bu dönem sadece Kırgızlar arasında değil diğer Türk topluluklarında da aynı şekilde gerçekleşiyordu. Dervisheva'ya göre “Otuzcular”ın mektubu ve “Sosyal Turan Partisi” üyesi suçlamalar aslında Kırgız aydınlarının sonunu hazırlayan en büyük nedenler olmuştur. Bunlar haricinde “Sömürücü sınırlara” mensup olan diğer Kırgız önderleri zengin ailesi veya akrabasının olması nedeniyle kolay suçlanmışlardır. Bunlar arasında A. Sıdıkov, İ. Arabaev, C. Abdrahmanov, A. Şabdanov, S. Mamatov vs vardır. Dolayısıyla Kırgızlar otuzlu yıllarda çoğu aydınlarını kaybetti (Dervisheva 2016: 195).

1937-1939 yıllara arasında kurşuna dizilen aydınların cesetleri Kırgızistan egemenliğini aldığı yıllarda ortaya çıktı. Halen onların hepsi tarihi yerini alamadı, araştırmalar devam etmektedir. Aydın kesimi politikası halkı başsız, lidersiz bırakarak kendi istediklerini rahat yapabilmenin bir yolu idi.

2.4. Kırgız Destanlarının Yeniden Düzenlenmesi

Komünist parti halk edebiyatının hem eski hem yeni örneklerini derlemeyi, bilim adamları tarafından incelenerek, sosyalizm ilkelere göre işlenmiş. Bunlar köylerde, kolhozlarda, işçi çevrelerine sirayet etmiş olan burjuva sanatının yok etmek için kullanılmıştır. Folklor böylece halkların kültürel yapılanması, politik eğitimi ve sosyalizmin gerçekleşmesi yararına araç olmuştur. Bu bağlamda destan, masal, türkü, atasözü gibi sözlü kültür geleneğine ait eserler sosyalizm değerleri ile barışık olmak şartıyla yeniden düzenlenmiştir. Örneğin: Manas destanı Sovyet döneminde bilim adamları tarafından karşılıklı fikirlere maruz kalmıştır. Bilim adamlarının bazıları “Sovetskaya Kirgizii” gazetesine eski hayatın gerici değerlerini taşıdığını anlatırken, “Kızıl Kırgızistan” gazetesinde bazı bilim adamları Kırgızların milli kimliğini ifade eden önemli eser olduğunu savunuyorlardı. Daha sonra 1952'de Komünist parti, SSCB Bilimler Akademisi, Kırgızistan'ı ve Orta Asya devletlerini temsil eden delegen iştirak ettiği bir konferans düzenlemiş ve destanın *gerici* unsurlardan temizlenmiş kurama versiyonunun hazırlanmasına karar verilmiştir. 1958'de de S. Orazbakov, S.Karalayev, T. Moldo, M.

Musulmankulov ve S. Sazanov'un versiyonlarından faydalanılarak destanın 2 cilt hali yayımlanmıştır (Şimşek 2017:445).

Kırgızlar asırlardır sözlü geleneğin koruyucularıdır. Sovyet döneminde bu gelenek kökünden yok edilmeye çalışılsa da bazı liderler tarafından savunulmuştur. Ayrıca Manas destanının okutulmaktan yoksun kalmamasında Kazak aydınlarından Auezov'un da büyük katkısı olmuştur. Bugün bu destan dünyanın en uzun destanı niteliğinde UNESCO'nun somut olmayan miraslarına kayıt edilmiştir.

2.5. Sovyetler Birliği'nde Dil Meselesi

Kononov kendi yazısında Sovyetler Birliği'nde Türk dillerinde konuşan halkların yaşadığı bütün bölgelerde diyalektografik çalışmaların devam ettiğine ilgili bilgi vermiştir. Ona göre Türk lehçeleri üzerinde yapılmış çalışmalar dönemin önemli görevlerinden idi. Örneğin: L. T. Mahmutova *Opıt İsledovaniya turkskih diyalektov*, (Türk diyalektleri araştırma denemesi), *Mışarskiy Diyalekt tatarskogo yazıka* (Tatatr dilinin diyalektleri) vs çalışmalar dönemin en meşhur çalışmaları olmuştur (Kononov 1978:184). Bu çalışmaların ana nedeni Türk halklarının dillerini bir birinden uzaklaştırmaktı.

Sovyetler Birliği için çok büyük önem taşıyan dil meselesi en çok tartışılan konulardan olmuştur. Lenin ilk başta halkların ve kültürlerin eşitliliği hakkında savunmalar yaparken, kendisinin "Zorunlu Devlet Dili Gerekli midir" çalışmasında Rusçanın kudretini anlatıyor, diğer halkların kültürel gelişiminde Rusçanın gücünün etkili olduğuna dikkat çekiyordu. Lenin devlet işlerine gelebilmenin yollarından birinin Rusçaya hâkim olması gerektiğini iyi biliyordu ve bu bağlamda kimseyi buna zorlamıyordu. İsteyen zaten kendisi öğrenecekti (Subaşı & Abbaslı 2018:259-260).

Sovyetlerde dil meselelerinin diğer bir konusu Yafet Dil teorisi idi. Nikolay Marr'ın 18.yüzyılda ortaya attığı *Yafet Dil* kavramına göre bütün diller tek bir dilden türemiştir ve tarihin belli bir noktasında tekrar birleşecekti. Lenin ve Stalin de bu teorinin zamanla gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Stalin, Rus şovenistlerini dilde, kültürde ve hayat tarzındaki farklılıkları yok sayarak milli cumhuriyetleri ve bölgeleri ortadan kaldırmaya çalıştıkları için suçlarken, güya diğerlerinden farklı düşünüyormuş gibi gözüküyordu. Bu Stalin'in dil ve kültür efsaneleri karşısında yoldaşlarının tavırlarını sınamaktaydı. 1930'ların ilk yarısı bu hazırlıklara sahne olmuştu. Stalinin dil politikasının teorik desteği Yafet Dil teorisinden gelmişti (Uzman 2017:48).

Sovyetler Birliği'nde kültürel anlamda sadece Kırgız SSC'de değil bütün ülkelerde aynı politikalar uygulandığı söylenebilir. Rus milliyetçiliği kavramı bütün halkın diline, inancına, kültürüne ve eğitimine girmiş durumundaydı. Bu bağlamda Kırgız topraklarında ilk Rus dilinin etkisi, daha sonra aydınların katliamı (1933-1939), sözlü geleneğin kökünden yok edilmeye çalışılması ve basın üzerindeki Rus propagandası. Kültürel anlamda Kırgızlar sözlü geleneğin taşıyıcıları olarak sayısız baskıya rağmen bu geleneklerini devam ettirebilmişlerdir.

3. SSCB EĞİTİM POLİTİKALARI

SSCB'de birinci hedef devletin himayesindeki bütün halkı Ruslaştırmak olmuştur. Bu politikayı yerine getirebilmek için çeşitli alanlarda faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bunların başında eğitim gelmektedir.

Kırgız Özerk Cumhuriyetinde de aynı şekilde eğitim üzerindeki politikalar yıllardır halkın kendi milli şuurundan uzak kalmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Çarlık döneminde Kırgız coğrafyasında genel olarak dini okullar vardı. Örneğin 1909 yılında

Bişkek'te 14, Karakol'da 12, güney Kırgızistan'da 16 dini okullar varken, 1914'de sadece Oş bölgesinde bunların sayısı 88'e ulaşmıştır. Dini okullar dışında aynı yıllarda okullarda yenilik reformları gerçekleşmiş olup, "Usul-i Cedid" okulları Bişkek, Tokmok ve Karakol bölgelerinde açılmıştır. Yeni usuldeki okullarda arifmetik, coğrafya vs dersler verilmeye başlamıştır. 1918'de Kırgızistan'ın bütün bölgeleri için bu okullar açılmış olup, 1923'de bunların toplam sayısı 327'ye (251'i Kırgız mektep olmak üzere) ulaşmıştır (Aynekova 2019).

3.1 Sovyet Dönemi Eğitim Şartları

Sovyetler döneminde Rus dili başta olmak üzere Marksist okullar vardı. Eğitimin zorunlu kılınması bir taraftan halkın okuma yazmasını geliştirirken diğer taraftan kimliklerinden uzaklaştırıyordu.

SSCB'de bütün devletlerde aynı eğitim sistemi uygulanmıştır. Eğitim hakkındaki yasalara göre Okul Öncesi Eğitim, Genel Orta Öğretim, Özel Orta Öğretim, Okul Dışı Eğitim, Mesleki Teknik Eğitim ve Yüksek Öğretim olarak faaliyet göstermiştir (Babataev 2018:88).

16 Aralık 1919'da "Sosyalist Rusya Federasyonu Halkının Okuma Yazma Seferberliği" kararnameyi yayınlanmıştır. Buna ilaveten 1920'de bu alandaki bütün çalışmaların yönetmenliği Halk Komiserliği bünyesinde "Rusya Okuma Yazma Seferberliği Olağanüstü Komisyonu"na verilmiştir. Burada alınan karara göre Sovyetler Birliği'nde eğitim devlet eliyle yürütülmüş ve laik eğitim sistemi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 5-15 yaş grubu çocuklar için eğitim zorunlu kılınmıştır. 1936 yeni Anayasası'nda SSCB yurttaşlarının eğitim hakları şu şekildedir: *"Bu hak genel ve ücretsiz yedi yıllık öğrenim, on yıllık öğrenimin geniş olarak gelişmesi, yüksek ücretsiz eğitim, yüksek okullarda çalışmalarında üstünlük gösteren öğrencilere verilen devlet bursları sistemi, okullarda ana dilinde öğretim yapılması, fabrikalarda, devlet çiftliklerinde, makine ve traktör istasyonlarında ve kolektif çiftliklerde ücretsiz mesleki, teknik ve tarım eğitimi yoluyla elde edilir"* olarak tanımlanmıştır (Kapar 2016:243).

Buna ilaveten SSCB'de kızlar ile erkeklerin eğitim hakları aynıdır. Bu hak sadece eğitim konusunda değil siyasi işlerde, sosyal hayatta ve meslek seçim konusunda da aynı tanınacaktı. Mnekina'ya göre bu hak sosyal hayatın gelişiminde en önemli adımlardan olmuştur (Mnekina 2014:6).

Genel olarak okul sisteminde zorunlu eğitim, 3-4 yaşındaki çocuklara yuvalarda, 5-6 yaşındakiler anaokullarına, 7-10 yaş arası 4 yıllık ilkökul, 11-13 yaş arası ise birinci devre ortaokullarına tabi tutuluyorlardı. Bu zorunlu okullardan sonra öğrenciler fabrika okulları, teknik koleji ve öğretmen enstitülerinde eğitim alabiliyorlardı (Mnekina 2014: 243).

1920'li yıllar Sovyet hükümeti için eğitimin yeni usuller getirdiği yıllar olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemlerde özellikle öğretmenler üzerinde kontrol denemeleri artmıştır. 1923 yılından itibaren öğretmenlerin kontrolünde kapsamlı programlar düzenlenmiştir. Ona göre Komünizm ideolojisi öğretmenlere okutulmuş, karşı fikre sahip olanlar işlerinden alınmıştır (Kudaev& Apış 2008:3).

3.2. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Eğitim

Sovyet döneminde Ruslaştırmanın önemli unsuru eğitim olduğunu başta belirtmiştir. Kırgızistan'da da bu politika zamanından geç kalmamıştır. Hatta Sovyetlerin resmi kuruluşundan önce başlamıştır dinilebilir. 1919'da Kırgızistan'da yetişkinler için genel

eğitim kursları açılmıştır. 18-40 yaş arası vatandaşlar için okuma, yazma gerekliliği getirilmiştir (Aynekova 2019).

1920’de Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti, siyasi eğitim komitesi olarak Rus olmayan milletlerin kurduğu Sovyet cumhuriyetleri içinde merkezin aldığı kararlar çerçevesinde eğitim politikalarını uygulayacak komiteler kurdu. Türklerin çoğunluğunu içine alan Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlı 1921 ilının başında Merkez Eğitim Politikaları Komitesi düzenlendi. Bu komitenin görevi II. Bütün Rusya Komünist Parti Kongresi’nde alınan kültürel kararlar Türkistan’da uygulamaktı (Güngör 2013:84).

1924’de merkezi akademi açılmıştır. 1925’de Kırgız coğrafyasında 465 ilkokul vardı. Diğer ortaokullarla beraber 32 bin civarında öğrenci eğitim alıyorlardı. Kırgız dilindeki kitapların yok olması nedeniyle öğrenciler, Kazak, Özbek ve Tatar dillerindeki kitaplardan yararlanmışlardır. 1924’de K. Tınıstanov tarafından yazılan “Kırgız Alıppesi” Taşkent’te basılmıştır. Ancak bu kitapların dağıtım süreci zaman almıştır. Aynı yıl Kırgız diliyle ilgili 12 kitap daha basılmıştır. 1928’de 548 mektep faaliyet göstermiş olup, 42,5 bin öğrenci eğitim alıyordu. 1928-1929 yıllarda Arap harfinden Latine geçiş yapılmıştır. 1930-50 yıllar arasında Kırgız ilkokul öğrenci sayısı 233532, ortaokul öğrenci sayısı 70142 ve lise öğrenci sayısı 8890 olmuştur (Aynekova 2019).

25 Ekim 1925 yılında Bişkek’te yeni usuldeki Halk Eğitimi Enstitüsü açılmıştır. Bu enstitü daha sonra Pedagoji Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. 1928’de Pedagoji-İşçi bölümü, 1932’de Kırgız Devlet Pedagoji Enstitüsü, 1933’de Veteriner Enstitüsü (daha sonra K. İ. Skraybin adında Tarım Enstitüsü olmuştur) açılmıştır (Aynekova 2019). Kırgız Sovyet tarihinde eğitimin yeri çok incelenmesine rağmen Sovyet bakışı üzerinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu konu olumlu yorumlarla doludur. Döneminde eğitimin Ruslaştırmanın bir unsuru olarak kullanıldığını belirtmekte fayda vardır. Bunu uygulanan politikayı bir halkın yararına olup, olmadığını tartışarak dile getirebilmek mümkün olmaktadır.

1929 yılında Kırgız Pedagoji enstitüsünde 47 öğrenci mezun olmuştur. Onların arasında Kırgız sanat ve edebiyatının öncüleri olan A. Maldıbaev, K. Cantöşev, M. Elebaev, U. Abdıkaimov, K. Malikov, C. Bökönbaev, A. Osmonov ve M. Alıbaev’ler vardı. 1937-1938 yıllara arasında Kırgız SSC’de 1358 ilkokul, 327 ortaokul ve 62 lise mevcuttu. Bunlar dışında 12 teknik koleji, 5 orta tıp okulu vardı (Aynekova 2019). 1 Mayıs 1931 tarihinde Kırgız önderlerinden Abdrahmanov Oş şehrinde yazdığı günlüğünde eğitim konusunda şöyle not almıştır:

“Şimdi Gülçö’den döndüm. Yağmura yakalandım. Yazmak istemiyorum. Ama yazmam gerek. Bugün Alay ekin ekme planını yerine getirdi. Peki diğer işlerde durum nasıl?... Elimizi kaldıramıyoruz. 40 bin nüfusu var, bir tane bile doktor yok. 26 bin baş hayvan bir veteriner yok. 22 hektar ekilen toprak ve bir tane bile ziraat mühendisi yok. 10 okul ve 12 öğretmen ve sadece birisi ortaokul eğitimi. Halkın %95’i eğitim görmemiş, %5’in çoğu ancak Arapça okuyabilenler; onların yazabileceğini düşünmesek de olur. Bir köy Sovyetinde 2 eğitimi insan var, biri öğretmen, biri köy Sovyeti Sekreteri. Nerede yatak odası ve nerede iş yeri, sınır yok. İnsanlar gündüz çalışıp akşamlar aynı yerde uyuyorlar. Biz insanlardan iş talep ediyoruz. Fakat onlar için minimum insanî hayat şartlarını hazırlamadık (Kara 2012:31).

Kara, kendi çalışmasında 1930-40’li yıllarda ekonomik düşük durum sadece eğitim ve sağlığa mahsus olmayıp, kimse yemeğini doyuncaya kadar yiyememiştir. Hızlandırılmış

sanayileşme ile kolхозlarda maaş düşük, konut sıkıntısı, kötü beslenme gibi sorunlar eğitim alan gençlerin ailelerinde büyük sorunlar yaratmıştır (Kara 2012:33).

1942 yılından itibaren özellikle tarımla ilgili gelişmeler yaşatmak için öğrenciler okullara gönderilmiş olup, 1946-52 yılları arasında 164 bin civarında mezun tarım işlerine başlamışlardır. 1948 yılında 28 mesleki yükseköğrenimi kayıt edilmiştir. Bunlardan biri 1959'da Mesleki Teknik Koleji olarak faaliyetine devam etmiştir (Aynekova 2019). Kırgız SSC tarihini SSCB'nin tarihinden ayrı bakmak olmadığı için eğitim ideolojisini de aynı pencereden bakmak elzem olacaktır. Kaynaklara bakıldığında Sovyet okullarında üstün başarıyla mezun olan veya ismi tanınmış Kırgız önderlerinin çoğu daha sonra çeşitli iftiralar ile sürgüne gönderildi, kurşuna dizildi.

Günümüzde Kırgızistan'da alternatif kaynaklar çerçevesinde araştırılması gereken ikinci bir konu Kırgız SSC'nin eğitimidir. Çünkü çoğu kaynakta Sovyet dönemi eğitimi olumlu şekilde yorumlanmıştır. Fakat gerek dil açısından gerek kültür açısından günümüze kadar devam eden sorunların kaynağı Sovyet eğitiminden kaynaklıdır.

3.3. SSCB'de Eğitimin Değerlendirilmesi

SSCB eğitim sisteminin amacı Komünist Parti'nin temel ilkelerine uygun, komünist ahlakı benimseyen ve diyalektik materyalizm dünya görüşüne sahip insanları yaratmaktır. SSCB'de eğitim konusunda bazı temel noktaları sınıflandırmak mümkündür. Bunlar: Zorunlu olarak okutulan dersler, tarih kitaplarının okutulması, çocuklar arasındaki teşkilatlandırılma, öğretmenlerin seçilmesi vs.

SSCB'de mecburi dersler olarak: Marksizm-Leninizm temelleri, siyasi-ekonomi, tarihi ve diyalektik Marksizm esas alınmıştır. Bunun yanında üniversite ve pedagoji yüksekokullarında Komünist Ahlak ve Bediiyatı (32 saat), İlmî Ateizmin Temelleri (24 saat) okutulmuştur. Babataev'e göre özellikle yükseköğretim öğrencilerine "yeni insan" oluşturma sürecinde ateizmin ruhunu ve Marksist-Leninist dünya görüşünü kazandırmak için 3 temel görev konulmuştur.

1. Bütün öğretmenler kendi yeteneklerini kullanarak bilimsel yasaları, teori ve hipotezleri diyalektik materyalizm doğrultusunda yorumlamaları, öğretmeleri;
2. Marksist-Leninist teorinin ayrılmaz unsurları olan siyasi ekonomi ve ilmi komünizm dersleriyle bir bütünlük içerisinde okutmak;
3. İlmî ateizmi özel ders olarak okutmak. Bu dersler kapsamında Marksist-Leninist teoriyi, ateist dünya görüşünün ilmi temellerini bilmediklerine dikkat etmesi gerektiğini kontrol etmek.

Bunlar dışında okullarda ateizm propagandası sosyal faaliyetler sempozyum, münazara, konferans ve pioner toplantıları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle bunları öğrenciler daha kolay benimsemeleri için pioner ve kukla tiyatroları açılmış, gösteriler sunulmuştur. Genç komünist teşkilatları ateizm haftaları, ateistik yönde çizilen resim yarışmaları düzenlenmiştir (Babataev 2018:88-91).

Sovyet dönemi ve sonrası dönemi okullarda okutulan tarih ders çalışmalarının birçoğu Rus bilim adamları ve öğretmenleri tarafından ele yazılmıştır. Birinci derece tarih eğitiminde, Eskiçağ tarihi ile ilgili üniteler işlenmiş, konular ilk dönemlerden itibaren ele alınmış fakat coğrafi gereği sürekli münasebet halinde buldukları Türklerin tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Bu esnada Türk ibaresi yerine göçebeler terimi kullanılması makul görülmüştür. Özellikle Sakalar, Hunlardan bahsederken köklerinin barbar ve vahşi göçebe kavimler olarak değerlendirmişlerdir. Sovyetlerde 1925 yılında okutulmaya sunulan R. Yu. Vipperi'in *Uçebnik İstorii Drevnosti* (Eskiçağ tarihi ders kitabı),

1950'lerden sonra F. P. Korovkin'in *İstorii Drevnego Mira* (Eskiçağ Tarihi), 1958'de B.A. Goloşekin, G. M. Linkon, A. İ.Popova, L.İ.Feldman tarafından yayınlanan *Uroki Po İstorii Drevnego Mira Dlya V-VI klassa* (Eskiçağ tarihi hakkında V-VI sınıflar için ders kitabı) adlı çalışmalarda Türk tarihi ile ilgili bilgiler yok diyecek kadar az verilmiş olup, genelde Antik Yunan tarihine ait bilgiler okutulmuştur. Türkler hakkında "*Geniş Orta Asya coğrafyası; Himalaya Dağları'nın doğusunda, Kara-Kurum ve Tian-Şan (Tanrı) Dağları'nın batısında, Hindikuş ve Pamir Dağları ile Hazar Denizi'nin doğu ve kuzeydoğusunda, Aral ve Balkaş Göllerini içine alan, deniz seviyesinden yüksek dağ, plato ve ovalarından müteşekkildi*" (Kapar 2016:244-251).

Sovyet eğitim sisteminin, "kültürel devrim" ya da "büyük deney" olarak değerlendirilmesinin nedeni "burjuva zincirlerden ve önyargılardan kurtulmak" olarak nitelendirilmektedir. Bu slogan şu anlama geliyordu: eğitim alanında dinin etkisini yok etmek ve öğretmen otoritesini sınırlandırmak. Dolayısıyla aile ve öğretmen sınıfından da öğrenci sınıfı ön plana koyuldu. Bu politika gerekirse aile içerisinde çocuğun ailesine karşı gelebileceği manasını da taşıyordu. Bahsedilen bu süreç kendisiyle beraber bir yenilik daha getirdi. Bu 12 ve üst yaştaki çocuklar okul yönetiminde aktif görevle aldılar. Ev ödevi ve ceza sorumlulukları kaldırıldı. Artık bireysel çalışmaların, akademik bir başarının bir ölçütü olmaktan çıktı. Dersler düzenli bir aralıkta yapılmasıyla çoğu zaman proje hazırlama gibi faaliyetlere doldu. Bu projeler, Marksist doktrini çocuklara empoze etmenin bir yolu olarak kullanıldı (Özdemir 2018:105).

Sovyetler döneminde gençler, öğrenciler devletin uyguladığı politikada önemli yere sahiptiler. Okullarda öğrenciler arasında yaş gruplarına göre üç farklı teşkilat vardı. 1922'de 12-16 yaş grubu için Pioner, 1925'de 7-12 yaş grubu için Oktyabryat (Ekim Çocukları), 16 yaş ve üzerindeki ise Komsomol teşkilatına tabi idiler. Bu teşkilatların amacı; çocukların arkadaşlık etmesine yardımcı olmak, sorumluluk duygusunu aşılacak ve topluma faydalı faaliyetler yapmalarını öğretmektir. Aynı zamanda bu teşkilatların diğer bir amacı devletin propagandalarında yardımcı olmaktır. Örneğin: Pioner teşkilatı ilk başta öğretmenlerin Komünist parti politikasına uyup uymadıklarını denetledi ve uymadıkları öğretmenleri yönetmenliğe şikâyet ettiler. Bunun yanında tarım ve sanayi alanlardaki çalışmaların yanı sıra cehaletle, dinle ve alkolle savaşta önemli rol üstlendiler. Pionerler için bir sonraki adım Komsomol teşkilatına katılabilmektir. Ancak bu daha ciddi idi. Bu nedenle bir Komsomol üyesi olabilmek için okullarda yürütülen toplumsal çalışmalarda aktif görev alması şarttı. Komsomol'un başlıca görevi, Marksist-Leninist idealler doğrultusunda gençlerin eğitilmesine yardımcı olmaktır (Özdemir 2018:106).

Görüldüğü gibi çocukların ebeveynlere karşı eğitilmesi, devletin bir kolu olarak onların politikalarında yardımcı olmaları halkı kendi kendine karşı koymak demektir. Peki, Marksizm-Leninizm tabiri diğer topluluklar için ne kadar elzem olmuştur veya kabul görmeleri gerekirdi? Neden halk bunlara itiraz edememişti sorularına cevap aramak ve araştırmak zamanın talebidir.

Sovyet dönemi eğitimin zorunlu hale gelmesi bir taraftan olumlu değerlendirilmesine rağmen diğer taraftan devletin politik kuralı haline getirilmiştir. Bu bağlamda daha sonraki yıllarda aynı konu üzerindeki araştırmalarda bilim adamları tarafından fikir münakaşalarına yol açmıştır. Bazıları Sovyet Birliği ile Kırgızlar eğitim gördü derken, bir diğerleri o dönemde eğitim alanların Komünist partisi için halka karşı kullandıklarını savunmaktadır. Kırgızlar arasında da aynı şekilde dönemde Rus okullarında okuyan edebiyatçı, yazarların Kırgız öncülerini olarak tanınması ama milliyetçi olarak bulunan

diğer aydınların katliamları gibi konular araştırmacılar tarafından fikir ayrılığına sebep olmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Kırgızlar Sovyetler Birliği'nin uyguladığı kùltür ve eğitim politikalarında sosyo-kùltürel zarar görmüşlerdir. Ancak bu konular zamanında doğru değerlendirilmemiştir.

Kırgız aydınları farklı suçlarla Halk düşmanı olarak kitlesel şekilde katliama maruz kalmışlardır. Komünizm için çalışanlar halk arasında kahraman olarak tanıtılmıştır. Dolayısıyla SSCB tarihinde Kırgızlar diğer Türk halkları gibi kendi milli şuurundan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca harf devrimi bir yandan yıllar süren cahilliğe sürüklemiştir. Basın üzerindeki SSCB propagandaları halkın yorumsuz okumalarına neden olmuştur. Halkın yerleşik hayat tarzına alışmasına çok zaman istenmiştir. Eğitimin zorunlu hale gelmesi gençlerin aile içerisinde devlet propagandasını yaymakta kural olmuştur.

Merkezi yönetim olduğu için diğer Türk kardeşleri ile ulaşım sağlayamamışlardır. Coğrafi olarak bölünmüşler, her kez kendini diğerinden ayrı görmüş ve bu da onların yalnızlaşmalarına neden olmuştur.

Kırgız dili ve tarihi araştırmaları Rus bilim adamları tarafından gerçekleşmiş olup, Türk tarihi derslerde yeterli verilmemiştir. 70 yıl boyunca süren bu politika günümüzde Türk devletlerinin hatta kendi değerlerinden yoksun kalmalarına neden olmuştur.

Kırgızistan'da bugün okutulmakta olan tarih ders kitaplarının yeni bakış açısıyla yazılmaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda Kırgızistan'da arşiv belgelerinin araştırmacılara açık olması şarttır. Eğitim temelleri Rusya etkisi altından çıkmalıdır. Ayrıca Kırgızistan bugün egemen şartlarda Sovyet devriminde algılanmış yanlış fikirleri yok saymaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmeli, halka duyurmalı. Özellikle Kırgız SSC basın üzerindeki yanlış propagandaların okuma şartlarını değiştirmeli. Bu sadece devletin değil öğrencilerin, araştırmacıların da görevi olmalı. Tarihçe devletin bağımsızlığı, milli değerlerin korunmasında emeği geçen şahıslar tarih derslerinde okutulmalı, tanıtılmalı.

KAYNAKÇA

- Kapar, A. M. (2016). "Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi'nin Öğretimi". *USAD*, (5), 243.
- Aynekova, Ç.R. (2019). Problemi Sotsialno-ekonomiçeskih preobrazovaniy v perehodniye periodı istorii Kırgızskoy respubliki. Bişkek.
- Babataev, A. (2018). SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, (25), 79- 89.
- Baydildev C. (2019). *Cusup Abdrahmanov: Kulakka tartuu0 basmaçılık, uluu cut* Borborduk Azia Universiteti cogorkuu okuu mektebi, (10), 7.
- Çelebi, E. (2020). Sovyet Rus Kültür Politikası ve Türkistan Asar-ı Atikasının Akıbeti. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7, (3), 1546.
- Çugunov, T. K. (1960). Narodnoye obrazovaniye v Sovetskom Soyuz e v Rossii. Myunhen. <https://edu.gov.kg/kg/about/history>
- Dervişeva, K. (2016). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri. *SUTAD*, (39), 188.
- Doğan, İ. (2021). Sovyetler Birliği'nde Din Karşıtı Propaganda: 1917-1960 Dönem Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk İletişim Dergisi*, (1), 413.
- Güngör, E. (2013). *Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaalı Arabaev*. Araştırma Yüksek Lisans Tezi. Antalya. Akdeniz Üniversitesi.
- Kara, F. (2012). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ekonomik Durumu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2, (2), 31.
- Kononov, A. N. (1978). Sovyetler Birliği'nde Türk Dilbilimi –Sonuçlar ve Sorunlar-Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- *Belleten*, 26, 184.
- Kudaev, M. & Apiş, F. N. (2008). *İstoriya sistem obrazovaniya sistem sovetskoy period i pstsovetskoy etap*. Uçebno-metodiçeskiy kompleks. Maykop.
- Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2017). Ateist Bir Devlette Yaşayan Din: Sovyet Kırgızistan'da İslam. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116, (229), 52.
- Mnekina, İ.A. (2014). Sistema narodnogo obrazovaniye v SSSR. Saratov. Saratovskiy gosudarstvenniy agrarniy universitet imeni N.İ.Vavilova.
- Mokeyev, A. & Altımışova, Z. (2019). Sovyet Döneminin İlk Yıllarında Kırgızistan'da Milli Özerk Cumhuriyet Kurma Konusundaki Fikri Münakaşalar. *Belleten*, 83, (298), 1081.
- Nur uulu, O. O. & Alimova, C. (2009). Kırgızstan tarihi. Bişkek.
- Özdemir, B. (2018). Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin EğitimeYansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (1), 105.
- Özel, M. S. (2015). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 109.
- Subaşı, T. & Abbaslı, S. (2018). Sovyetler Birliği'nin Rusçayı Azerbaycan'da Hakim Kılma Politikaları. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, (1), 259-260.
- Şimşek, S. (2017). Kırgız Bilmecelerinde Sovyet İdeolojisinin Etkileri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6, (12), 455.
- Uzman, M. (2017). Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası. *Liberal Düşünce Dergisi*, (88),48.

Research Type: Review Article
Received: June 15, 2023
Accepted: July 18, 2023

PERSONALITY AND SOCIETY IN THE NEW CONDITION RECONSTRUCTION OF THE TRADITIONAL VALUE SYSTEMS NEED FOR EVALUATION

Yaqut ƏLİYEV¹

Abstract

The article examines the mutual value systems of personality and society, and talks about the reevaluation of values in new conditions. At the same time, a comparative analysis of Eastern and Western values, which are integrated in a new way in Azerbaijani society, is conducted, and the influence of market values on the formation of personality is considered.

In transitional periods of social development, the problem of re-evaluation of values always arises. Denial of old values leads to sharp social changes, loss of personality orientation (confusion) and uniqueness, i.e. denial of old forms of life of society and personality. The main methods of scientific cognition, including induction, deduction, systematic-comparative analysis and synthesis methods, were used at different stages of the research. A systematic analysis of the literature on the topic was carried out.

As a result of the research, it is concluded that today in Azerbaijan there is an active process of building a civil society and a legal state. Both the individual and the society as a whole are required to show some flexibility and adapt to new conditions. The global problems facing society today can only be solved as a result of conscious and purposeful efforts. However, for this, it is necessary for people to have information about the processes taking place in the country and the world, and for the practical implementation of the process of creating the norms of the adequate system of moral values. This task also includes preparing society for the emerging system and actively adhering to known norms.

Keywords: Values, System, Identity, Society, Transformation, Globalization.

¹ Assoc. Prof., Baku State University, Faculty of Social Sciences and Psychology, Sociology, Baku / Azerbaijan, yaqutaliyeva@bsu.edu.az, yaqut.aliyeva@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2051-8416

Makale Türü: İnceleme Makalesi
Başvuru: 15 Haziran 2023
Kabul: 18 Temmuz 2023

YENİ ŞƏRAİTDƏ ŞƏXSİYYƏT VƏ CƏMİYYƏTİN ƏNƏNƏVİ DƏYƏRLƏR SİSTEMLƏRİNİN YENİDƏN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ZƏRURƏTİ

Yaqut ƏLİYEVƏ¹

Xülasə

Məqalədə şəxsiyyət və cəmiyyətin qarşılıqlı dəyərlər sistemləri tədqiq olunur, yeni şəraitdə dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsindən bəhs edilir. Eyni zamanda Azərbaycan cəmiyyətində yeni tərzdə inteqrasiya olunan Şərq və Qərb dəyərlərinin müqayisəli təhlili aparılır və şəxsiyyətin formalaşmasına bazar dəyərlərinin təsiri nəzərdən keçirilir.

İctimai inkişafın keçid dövrlərində həmişə dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi problemi yaranır. Köhnə dəyərlərin inkarı kəskin sosial dəyişikliklərə, şəxsiyyətin oriyentasiyasının itirməsinə (çəşqinliyə) və bənzərsizliyə gətirir, yəni cəmiyyət və şəxsiyyətin həyatının köhnə formalarının inkarına. Tədqiqatın müxtəlif mərhələlərində elmi idrakın əsas metodlarından, o cümlədən induksiya, deduksiya, sistemli-müqayisəli təhlil və sintez metodlarından istifadə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyatın sistemli təhlili aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticəsində belə qənayyətə gəlinir ki, bu gün Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət qurulmasının aktiv prosesi gedir. Həm ayrı-ayrı şəxsiyyətdən, həm də bütövlükdə cəmiyyətdən yeni şəraitə müəyyən çeviklik göstərməyi və adaptasiyası tələb olunur. Bu gün cəmiyyətin qarşılaşdığı qlobal problemlər yalnız dərk ediləcək və müəyyən məqsədə yönəldilmiş səylər nəticəsində həll oluna bilər. Ancaq, bunun üçün insanların ölkədə və dünyada baş verən proseslər haqqında informasiyaya malik olması və adekvat mənəvi dəyərlər sistemi normalarının yaradılması prosesinin praktik surətdə reallaşdırılması zəruridir. Bu vəzifəyə həm də cəmiyyətin yeni yaranmaqda olan sistemə hazırlanması və fəal şəkildə məlum normalara qoşulması daxildir.

Açar Sözlər: Dəyərlər, Sistem, Şəxsiyyət, Cəmiyyət, Transformasiya, Qloballaşma.

¹ Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlərvə psixologiya fakültəsinin Sosologiya kafedrasının dosenti, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan, yaqutaliyeva@bsu.edu.az, yaqut.aliyeva@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2051-8416

GİRİŞ

Məlumdur ki, cəmiyyət özü-özlüyündə mürəkkəb çoxfaktorlu sistemdir. Bu sistemin elementləri cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatı, habelə onların tərkib hissələri olaraq altelementləri bir-biri ilə sıx koordinasiya və subordinasiya əlaqəsindədir. Başqa sözlə, onlar şaquli və üfuqi əlaqədədirlər. Bir tərəfdən siyasət, hüquq, incəsənət, əxlaq, din, elm və s. kimi sferalar üfuqi əlaqələr sisteminin elementləridir. Onlar ya eyni, ya da əks istiqamətli qarşılıqlı əlaqədədirlər. İstənilən halda onların inkişafını qarşılıqlı əlaqəsiz və bir-birinə qarşılıqlı təsirsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Digər tərəfdən, sözsüz ki, sistemin elementlərindən biri özündə sistem yaratma funksiyasını əks etdirir. Bu elementlərdən hansının əsas götürülməsindən asılı olaraq, bu və ya digər sosial-fəlsəfi konsepsiya formalaşır.

Aydındır ki, hər bir sosial-iqtisadi dünya nizamında cəmiyyətin quruluşuna adekvat olan müəyyən mənəvi dəyərlər sistemi hökmranlıq edir. Bunsuz cəmiyyət mövcud olub inkişaf edə bilməz. Hər hansı bir cəmiyyətin mənəvi dəyərlər sistemi bir tərəfdən maddi həyat sistemi ilə uyğunlaşır, digər tərəfdən mənəvi dəyərlərin istənilən altsistemi - siyasi, hüquqi, əxlaqi, estetik, dini və s. qarşılıqlı surətdə bir-birini şərtləndirir və müəyyən edir. Məhz bu məqam ictimai sistemin normal fəaliyyətinin zəruri şərtlərindən biridir. Ancaq sosial fəlakətlər zamanı (müharibələr, inqilablar, cevrilişlər), dəyərlərin kəmiyyətcə dəyişməsi baş verir, yəni bir keyfiyyət halından digərinə əsaslı keçid prosesində mənəvi dəyərlərin yuxarıda qeyd etdiyimiz subordinasiya və koordinasiya əlaqəsi az və çox dərəcədə pozulur. Bəzi hallarda bu bir sosial-iqtisadi sistemdən başqasına keçməsi ilə müşayiət olunur, digər hallarda isə mövcud olan sistemin elementlərinin yeniləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi zərurətini doğurur. İstənilən halda burda həm maddi, həm mənəvi dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsinə zərurət yaranır.

Belə zərurət onunla şərtlənir ki, yeni və ya yeniləşmə tələb edən dəyərlərlə, təşəkkül tapmaqda olan yeni reallıqlar şəraitində mövcud olan, bu və ya digər dərəcədə vaxtı keçmiş ənəvi dəyərlər və normalar arasında "böhran"lı məqamlar yaranır; cəmiyyət tarixində bunları ekstremal adlandırmaq qəbul edilmiş və bura bir sıra problemlə situasiyalar daxil edilmişdir. Dəyərlər sistemlərinin yenidən qiymətləndirməsinin optimallığı təmin edilmədən və mənəvi dəyərlərin adekvat normaları yaradılmadan cəmiyyətin effektiv, uğurlu inkişafı mümkün deyildir. "Yenidən qiymətləndirmə" dedikdə iki vəzifə təzərdə tutulur: bir tərəfdən, mövcud vəziyyətin elmi təhlili və ehtimal olunan meyllərin və istiqamətlərin işlənilib hazırlanması. Digər tərəfdən isə adekvat mənəvi dəyərlər sistemi normalarının yaradılması prosesinin praktik surətdə reallaşdırılması. Bu vəzifəyə həm də cəmiyyətin yeni yaranmaqda olan sistemə hazırlanması və fəal şəkildə məlum normalara qoşulması daxildir (Aliyeva 2003:144-145; Aliyeva və Alieva 2015:337-342).

Cəmiyyətin inkişafı problemi, dəyərlərin dəyişməsi və onların yeni şəraitdə yenidən qiymətləndirilməsi, modernləşmə və yeni şərtlərə uyğunlaşma ilə bağlı məsələlər K.Marks, F.Engels, I.Kant, F.Nitşe, H.Spenser, E.Dürkheim, M.Veber, E.Giddens və b. kimi görkəmli alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur.

K.Marksın cəmiyyətin inkişafı nəzəriyyəsində inkişafın üç mərhələsi kateqoriyalarda öz əksini tapmışdır: inqilabi praktika, ümumi əmək və izafi dəyər. K.Marks Avropanın modernləşməsi faktlarına əsaslanaraq sübut etmişdi ki, insan cəmiyyəti hər mərhələdə müxtəlif sosial təbəqələrin mənafeyinə uyğun ziddiyyətlərin yaratdığı sinfi mübarizə

nəticəsində inkişaf edir. Üstəlik, dövrlərin hər biri tarixidir, yəni müəyyən şəraitdə zamanla yaranır, inkişaf edir və yox olur (Oyzerman 1962:524-539; Hundt 1975).

H.Spenserin nöqtəyi-nəzərindən sosial təkamül cəmiyyətin özünün mürəkkəbləşməsi yolu ilə mütərəqqi inkişafı və sosial institutların, ilk növbədə siyasi institutların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsidir. Cəmiyyətin inkişafı fərdlərin fiziki və mənəvi fəaliyyətindən, fərdlərin inkişafı isə cəmiyyətin fəaliyyətindən asılıdır. Sosial təkamül prosesində insanların kollektiv fəaliyyətinin əhəmiyyəti artır, cəmiyyətin bir çox funksiyaları dəyişir. H.Spenserin sosial sabitlik problemi ilə bağlı mülahizələrinə görə, sosial tarazlıq adaptiv hərəkətlərin, insanların və sosial institutların maraqlarının ahəngdarlığının, insanların və sosial institutların hərəkətlərində kompromislərin nəticəsidir (Kapitonov 2000:157-162; Kultygin 2000:202-212).

E.Durkheim XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində sosioloji pozitivizmin görkəmli nümayəndəsidir. Onun fikrincə, klassik sosiologiya insanların kollektiv şüurunun inkişaf etdirdiyi sosial faktlar, yəni ideyalar, normalar, dəyərlər haqqında elmdir. Onların cəmiyyət üzvlərinə təsiri kollektiv instinktlərlə deyil, sosial institutlar (hüquqi, dini və s.) vasitəsilə şüurlu şəkildə təşkil edilir və həyata keçirilir. Dürkheimin dəyərlər məsələsi ilə bağlı mövqeyi tarixi baxımdan daha çox maraq doğurur: onun ideyalarının elmin indiki vəziyyətinə uyğun olması ehtimalı azdır.

Dəyərlər çox mücərrəd bir kateqoriyadır və buna görə də filosoflar və sosioloqlar tərəfindən asanlıqla istifadə olunur. Qəribə haldır ki, günümüzün bir çox filosof və sosioloqlarının əsərlərini nəzərdən keçirəndə E.Dürkheim və V.Paretonun dövründən sonra vəziyyətin nə qədər az dəyişdiyinin şahidi olursan. Bəzi filosof və sosioloqlar reallığın tədqiqinə apriori kateqoriyaların təsir edici dəsti ilə (Dürkheim ifadəsi ilə "müqəddimələr") başlayırlar. Digər tərəfdən, görünür, dəyərlərin öyrənilməsində açıq-aşkar irəliləyiş var - nəhayət ki, sosiologiya bu problemin empirik tədqiqatlarına gəlir. Doğrudur, əgər müəyyən bir qrupun dəyərlərinin sosioloji sorğu metodu ilə öyrənilməsindən danışsaq, onda belə bir araşdırmanın nəticəsi daha çox elmlə deyil, Burdyenin ardıcıllarının dili ilə desək, "siyasi-jurnalistika sahəsinə".

Belə bir fərziyyə də var ki, dəyərlər təbiətdə şüursuz (qeyriixtiyari) ola bilər (hərəkətlər üçün motiv kimi çıxış edir). Doğrudur, bu halda (şüursuz motivlər halında) münasibət və ustanovka anlayışlarının yerinə dəyərlər anlayışından istifadə etməyin məqsədəuyğunluğu məsələsi yaranır. Əgər dəyərlərin həmişə şüurlu olduğunu fərz etsək və bu konsepsiyanın mücərrədliyindən və deməli, mənalılığından irəli gəlir. Bu halda dəyərlərin dərin, "keyfiyyətli" metodların köməyi ilə öyrənilməsi perspektivi daha çox əhəmiyyət kəsb edir (Dyurkgeym 2002:11-31; Kukushkina 2013:215-229).

Maks Veberin dəyərləri yenidən qiymətləndirməsi onun dəyərlərin mənasına dair yeni bir anlayış təklif etməsi ilə deyil, elmdə hər hansı bir dəyər məzmununun öz mənasını itirdiyi bir metodologiya inkişaf etdirməsindən ibarət idi. Bu, iki əsas metodoloji prosedurun qurulması ilə həyata keçirilir: 1) elmi tədqiqat qiymətləndirmədən azad olmaq tələbinə tabe olmalıdır və 2) dəyər məzmununun deformasiyaya uğradığı, rəsmiləşdirildiyi, "deaksiologiyalaşdırıldığı" ideal tiplərin qurulmasından istifadə etməlidir. Nəticədə dəyər plüralizmi əldə edilir. İndi insan elmin köməyi ilə yeni dəyərlər axtara bilməz, ancaq onları yarada bilər (bu, Nitşeyə görə insanın daha bir çağırışıdır!), baxmayaraq ki, bu vəziyyətdə dəyərlər əvvəlki dövrlərdən tamamilə fərqli bir xarakter daşıyır. Bundan sonra onlar yalnız insanın iradəsinə arxalanır və subyektivliyi özündə ehtiva edir.

Dəyərlər fərdlər, ilk növbədə xarizmatik liderlər, peyğəmbərlər, demaqqoqlar və dahilər tərəfindən yaradılır və qeyri-insani, transsendent reallıqdan qaynaqlanmış. Onlar obyektiv deyillər, onlardan ardıcıl sistem və iyerarxiya qurmaq mümkün deyil, ona görə də yadlaşma, mübarizə vəziyyəti, əhəmiyyətin itirilməsi və deməli, təsirin zəifləməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan Volfqanq Şlaxterin Fridrix Nitsşe haqqında dediyi sözlər Veberə aiddir: “O, yenisini yaratmaq üçün köhnə əxlaqın məkanını təmizləyirdi” (Schluchter 1996:180).

Maks Veber üçün dəyərlərin yaradıcısı əvvəlcədən müəyyən edilmiş “xeyir” və “şər”in deyil, müxtəlif situasiya ilə müəyyən edilmiş üstünlüklərin seçimi ilə üzləşən fərdin özüdür. Əgər öncədən əvvəlki dəyərlərin “təmizlənməsi” olmasaydı, bu seçim mümkün olmazdı. Nəticədə deyə bilərik ki, aksioloji fikir tarixində neokantizm ənənəsində formalaşmış metodologiyadan istifadə edərək Maks Veber Fridrix Nitsşenin çağırdığı dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Maks Veber Nitsşe və ya Kant ənənəsində ərimədən nəinki müasir sosiologiyanın klassiki oldu, həm də aksioloji fikrə orijinal töhfə verdi. Onun ideyalarının inkişafının nəticəsi, neo-Kant ənənəsinə uyğun olaraq dəyərlərin obyektivliyinə dair əvvəlki postulasiyanın rədd edilməsi və gələcəkdə dəyərlər sisteminin elmi əsaslarla qurulması imkanlarının inkar edilməsidir. Digər qənaətimiz ondan ibarətdir ki, bununla sekulyar dünyada yeni dəyərlər dünyagörüşünün əsasını qoymaq cəhdi oldu. (Weber 1990; Schluchter 1996:166–185; Turner 1993; Turner 2011; Fleischmann 1964).

TƏDQIQATIN METOD VƏ METODOLOGİYASI

Tədqiqatın müxtəlif mərhələlərində elmi idrakın əsas metodlarından, o cümlədən induksiya, deduksiya, sistemli-müqayisəli təhlil və sintez metodlarından istifadə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyatın kompleksli (sistemli) təhlili aparılmışdır.

ƏSAS HİSSƏ

Qeyd olunan tezislər tədqiqatımızın əsas xətlərini təşkil edir. İlk növbədə “dəyər” anlayışının mahiyyətini açıqlayaq. Dəyərlər insanın ehtiyacı olan həm maddi, həm də mənəvi tələbatları ödəmək üçün bir şeydir. A.İ.Kravçenkoya görə, dəyərlər insanların davranışını motivləşdirir və yönəldir. Onlar necə fərdlərin, eləcə də ayrı-ayrı qrup insanların və bütövlükdə cəmiyyətin davranışının oriyentasiyasının və mövqenin formalaşmasında özündə şərtləndirici amil təşkil edir (Kravchenko 1999:72). Sosiologiya fərdi, qrup və yaxud ictimai tələbatları ödəməyə qadir olan sosial dəyərləri öyrənir. Onlar cəmiyyətdə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirərək həmçinin maddi və mənəvi olur və sosial prosesləri tənzimləyir. Dəyərlər həmçinin cəmiyyətin bütövlüyünü təmin edən fundamental normalar kimi özlərini təzahür edirlər. Dəyərlər, tələbatlar və davranış motivləri bir zəncirin halqalarıdır. İnsan öz ehtiyacı olana nail olmaq üçün can ataraq, şüurlu olaraq öz davranışını konkret dəyərlərə yönəldir. Hər bir insanın öz dəyərlər “iyerarxiya”sı vardır, hansı ki, şəxsiyyətin formalaşması dövründə cəmləşir. Dəyərlər sistemi genetik ötürülmür, ancaq sosiallaşma zamanı cəmiyyətdə formalaşır; yəni sosiallaşmanın nəticəsidir, onun müqəddiməsi deyil. Əgər fərdin sosiallaşması prosesi təhrifedici amillərin təsirinə düşmədən norma çərçivəsində gedirsə, o zaman formalaşmış şəxsiyyətin dəyərlər sistemi ictimai dəyərlərin şkalası ilə üst-üstə düşür (eyni olaraq uyğun gəlir). Bu halda subyektiv və obyektiv dəyərlər şkalaları üst-üstə düşürlər. A.İ.Kravçenkunun qeyd etdiyi kimi, şəxsiyyət və cəmiyyət ən vacib dərərləri vətənpərvərlik, ədalət, alturizm, pasifizm və s. etiraf edirlər. Beləliklə, insanın dəyərlər şkalası onun şəxsiyyətini müəyyən edir və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətini

tənzimləyir (Kravchenko 1999:73-75). Səhv sosiallaşması halda şəxsiyyət cəmiyyətlə ziddiyyətə girir, çünki onların dəyərlər şkalası üst-üstə gəlmir.

Dəyərlər yalnız nəticə deyil, həm də sosial inkişafın mexanizmidir. Hər bir cəmiyyətin dəyərlər sistemi onun mədəniyyətinin səviyyəsinə uyğundur, çünki o, müəyyən olan əsas dəyərlərdən toplanır, hansıqlarla ki, bu cəmiyyətin çox hissəsi razıdır (Asp 2000:122). Dəyərlər adət, ənənə, qanunlar kimi, mənəvi mədəniyyətin bazis ünsürünə aiddir və cəmiyyətdəki insanların davranışını tənzimləyərək onun normativ sistemini təşkil edir. Mədəniyyətin normativ sisteminə həm də qayda, etiket və kodeks daxildir. Ancaq bunlar onun əlavə ünsürləridirlər, çünki bunlar hər cəmiyyətdə mövcud deyil və demək ki, bunlar mütləq olmalı deyil (Kravchenko 1999:163-164).

Mədəniyyətin normativ sistemində sosial dəyərlər xüsusi funksiya yerinə yetirirlər: onlar mədəniyyətdə nəyə hörmət olunmalı və nə saxlanılmalı məsələsində göstəriş verirlər. Beləliklə, mədəni normalar – sosial normaların bir təzahür formasıdır.

Qloballaşma dövründə Azərbaycan cəmiyyətinin transformasiya prosesində ictimai inkişafın mənəvi-mədəni oriyentasiyasının dəyişməsi dövlətin vacib bir vəzifəsidir. İctimai şüurun transformasiyası zamanı dəyərlər münaqişəsi qaçılmaz olur. Şəraitin dəyişməsi ilə mentalitet dəyişir; bu düzünə mənəvi dəyərlər və prioritetlər sferasının dəyişikliklərinə adaptasiya prosesilə əlaqəlidir. Transformasiya sosiallaşma, milyonlarla insanların yeni şəraitdə mövcudluğu üçün sosial-mənəvi adaptasiya prosesi ilə əlaqəli problemlər doğurub. Belə ki, amerikan politoloqu Z.Bjezinski belə sərt qənaətə gəlmişdir ki, hələ “50-70 il tələb olunacaq ki, transformasiya xəttini yaşayan ölkələrin əhalisi, yeni sosial mühiti obyektiv optimizasiya olunmuş kimi qəbul edə bilsinlər” (Danilov 1998:14-16).

Transformasiya siyasətini həyata keçirərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, yeni sosial dəyərlər, norma və davranış motivləri mühitin uzunmüddətli təsiri nəticəsində formalaşacaq. Uzun zaman müddətində “seleksion” iş gedəcəkdir: köhnə cəmiyyətin bəzi ənənəvi dəyərləri yaşamaqda davam edəcək, öz dəyərini saxlayacaq və yeni şəraitdə də qəbul olunacaqdır. Onlar yeni sosial dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqəyə girəcəklər və köhnə yeni ilə bu qarşılıqlı əlaqənin nəticəsində yeni cəmiyyətin yeni dəyərlər şkalası yaranacaqdır (Danilov 1998:288).

Azərbaycanda, MDB-nin digər dövlətlərində olduğu kimi XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq sosial-mədəni istiqamətlərin (oriyentirlərin) çox mühüm dəyişiklikləri baş vermişdir. Bu bilavasitə postsosialist cəmiyyətlərin böhran vəziyyətdən çıxması ilə əlaqədardır, ancaq transformasiya prosesinin başa çatması ilə əlaqədar deyil. Cəmiyyətin müəyyən hissəsi üçün yeni sosial mühit “doğma şərait”kimidir. Ancaq əksəriyyət üçün, münasibətlərin yeni standartları şəxsi müvəffəqiyyətə imkan yaratmır (Danilov 1998:295).

İnsanların həyat fəaliyyəti çox hallarda cəmiyyətdə nə dərəcədə əlverişli mənəvi atmosfer hökm sürməyindən, mənəvi-psixoloji mühitin necə olmasından asılıdır. Cəmiyyətdə mənəvi dəyərlər əsasında yaranan mənəvi münasibətlər ailə, istehsal və millətlərarası sferalarda təzahür edilir. Qeyd edək ki, cəmiyyətin mənəvi həyatı insanların ictimai şüuru ilə qabaqcadan müəyyən edilir və müəyyən baxışların, ideyaların, əhval-ruhiyyənin, müəyyən əxlaqi normaların və digər mənəvi dəyərlərin reallaşdırılmasını özündə əks etdirir. Eyni zamanda, mənəvi yaradıcılıq mənəvi dəyərlərin yaranması vasitəsilə mənəvi tələbatların ödəməsinə istiqamətlənir. İnsanlararası mənəvi münasibətlər – mənəvi tələbatların ödəməsi prosesində yaranan münasibətlərdir. Mənəvi dəyərlər isə onların şüurunun, həmçinin ictimai şüurun təcəssümüdür (Filosofiya 1998:386-387). Siyasi, hüquqi, əxlaqi, estetik, dini və digər ictimai şüurun formaları bir biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir və bir birinə qarşılıqlı təsir

göstərilər. Və bu da qanuna uyğundur, çünki bütün bunlar daima qarşılıqlı təsirdə olan cəmiyyətin həyat sferalarında öz əksini tapır. Beləliklə, ictimai şüur müəyyən icmanın və sosial həyatın bütün tərəflərinin bütövlüyünü şərtləndirir.

SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar Azərbaycanda siyasi sistemin dəyişməsi baş verir. Bununla əlaqədar ayrı-ayrı dövlət siyasi xadimlərin olduğu kimi, geniş xalq kütlələrinin də bütövlükdə siyasi şüurun rolunun artması müşahidə olunur. Yeni ictimai münasibətlərə və hüquqi dövlətin quruculuğuna keçid şəraitində hüquq yaradıcılığı prosesi güclənir. Bütün bunlar öz növbəsində hüquqi şüurun aktivləşməsinə səbəb olur və beləliklə hüququn aliliyi bir dəyər olaraq qəbul edilir.

Hazırda Azərbaycan cəmiyyətində dini şüurun inkişafı müşahidə olunur, hansı ki, xalqın mənəvi nailiyyəti üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Bununla bərabər, keçid dövründə, köhnə ənənəvi dəyərlər sistemi dağılır və hansısa ən adətlərin öz dəyər və əhəmiyyətinin itirilməsi müşahidə olunur. Ancaq, yeni cəmiyyətə uyğun əxlaqi və estetik normaların yaranması ilə xalqın mənəviyyəti zənginləşir və müəyyən dərəcədə də, müvafiq olaraq insanlar arasındakı münasibətlər humanistləşir. Belə ki, yeni cəmiyyətin formalaşması zamanı ictimai şüurun dinamikliyi yüksəlir və bu da insanların yaradıcılıq aktivliyinin yüksəlməsinə tələb edir. Onun aydın məqsəd və vəzifələr əsasında dərk edilmiş olması vacibdir. Göründüyü kimi, yeni siyasi sistemə keçidlə əlaqədar ictimai şüurun bütün formalarının əhəmiyyəti artır. Müxtəlif hadisələrin dərk edilməsi və ictimai həyatın proseslərinə aktiv təsir göstərməsi üsullarının işlənilməsi hazırlanması prosesi gedir.

İctimai inkişafın keçid dövrlərində həmişə dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi problemi yaranır. Köhnə dəyərlərin inkarı kəskin sosial dəyişikliklərə, şəxsiyyətin oriyentasiyasının itirilməsinə (çəşqınlığa) və bənzərsizliyə gətirir, yəni cəmiyyət və şəxsiyyətin həyatının köhnə formalarının inkarına.

Dəyərlər oriyentasiyası, determinasiyası, şəxsiyyətin davranışı və onun sosiallaşmasının vacib amili müxtəlif növ cəmiyyətlərin sosiomədəni spesifik dəyərləridir. Buna əsaslanaraq, bəşəriyyət tarixinin iki ən əhəmiyyətli dəyərlər paradigmasını nəzərdən keçirək – Şərqlə və Qərblə, hansı ki, Azərbaycan cəmiyyətində yeni tərzdə qlobalaşmanın da təsiri ilə inteqrasiya olunur. Bu iki mədəniyyətlərin dəyərlərinin müqayisəli təhlili, şərqlə ənənələrinə xarakterik olan insan-cəmiyyətlə-təbiət birliyi, ədalət, humanizm, səmimiyyət, böyüklərə hörmət, təvazökarlıq, vətənpərvərlik, avtoritarizm, ailə kultu və cəmiyyət böyük ailə kimi qəbul edilməsi barədə müddəaları göstərir. Burada şəxsiyyətin tərbiyəsində və sosiallaşmasında əsas ustanovka dünyanın dəyişdirmə və özünə tabe edilməsində (fəth etməsində) deyil, özünü dəyişdirmə, özünü təkmilləşdirmədir. Qərb ənənələrinə görə isə şəxsiyyət və cəmiyyətin qarşılıqlı xarakterikdir, fərdi dəyərlər ictimai dəyərlərin üstündə prioritet təşkil edir. Birincilik təşkil edən dəyərlər sırasında fərdiyyət, pul, birincilik, aqressivlik, gənclərə hörmət, qadınların cəmiyyətdə hüquq bərabərliyi. Şəxsiyyətin sosiallaşması ilk növbədə sosial mühitin, təbiətin və bütün dünyanın dəyişməsilə səciyyələnir (Filosofiya 1998:501; Aliyeva 2003:144-145).

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq şəxsiyyətin sosiallaşması kontekstində Azərbaycan cəmiyyəti üçün daha bir aktual və vacib problemlərdən biri də bazar dəyərləri və qlobalaşmanın təsiri olmuşdur. Həmin dövrdən başlayaraq bütün postsovet məkanı və əlbətdə ki, Azərbaycan bu arada məsuliyyətli tarixi dövr – yeni sosial münasibətlərin bərqərar olmasını, yəni bazar münasibətlərinə keçid və daha sonra qloballaşma dövrünü yaşayır. Üstəlik bu proses nəinki iqtisadi, həm də bütün ictimai münasibətlərin dəyişməsi ilə bağlıdır. Beləliklə, insanların dəyişməkdə olan həyat tərzini müvafiq olaraq şəxsiyyətin dəyərlər oriyentasiyasının, davranış

motivasiyasının və bünün sosiallaşması prosesinin dəyişməsinə gətirməyə bilməz. Bazar münasibətlərinin təsiri şəxsiyyətin formalaşmasına eyni təsir etmir. Bazar münasibətlərinin mahiyyətini təşkil edən rəqabət, iqtisadi liberalizm, gəlirpərəstlik şəxsiz ki, şəxsiyyətin təşəbbüsünü, insanların aktivliyini oyandırır və şəxsiyyətin yaradıcılıq inkişafının imkanlarını genişləndirir. Digər tərəfdən, bazar münasibətləri və qloballaşmanın təsiri ikilik əxlaq, psixoloji frustrasiyalar, nevrozlar, ümumi özgüləşmə və s. kimi nəticələrə də gətirib çıxarır. Bazar münasibətləri kor təbii surətdə əmələ gəlir və inkişaf edir və insan belə mühitdə əksər vaxtlarda özünə inamsızlıq hiss edir. Onun dəyərlərinin çoxu bazar və qloballaşma prizmasından keçərək, bazar və qloballaşma xarakteri (xüsusiyyəti) əldə edir. Üstəlik, bu nəinki maddi, həm də mənəvi dəyərlərə də aiddir. Bazar münasibətlərinin inkişafı prosesləri və onların şəxsiyyətə təsiri təfəruatı ilə K.Xorni, E.Fromm, C.Homans və b. tanınmış alimlər tərəfindən öyrənilmiş və şərh edilmişdir. Onların fikirlərinə görə, bazar münasibətlərinin hökmranlıq etdiyi şəraitində şəxsiyyət çox hallarda həyatının mənasını təşkil edən öz ali dəyərlərini itirir. Nəticədə "ekzistensial vakuüm" əmələ gəlir. Və əgər bu vakuüm yeni dəyərlər oriyentirlərlə dolmayacaq, şəxsiyyət deqradasiyaya uğrayır. Bunun baş verməməsi üçün bütün cəmiyyətin deqradasiyasının qarşısını almaq məqsədilə birgə sintezdə iqtisadi liberalizm və sosial ədalət dəyərlərinin inteqrasiya olunması zəruridir. Sosial ədalətin qaynağı isə dövlət strukturları olmalıdır, hansı ki, iqtisadiyyatın sosial oriyentasiyasından (Filosofiya 1998:501-503), bazar qanunlarına meyilli olmayan cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinin formalaşmasından (hansılar ki, dəyərlər sistemində itkiyə uğrayanları doldurmaq iqtidarındadır və şəxsiyyətin həyatının mənasını doldurmağa qadirdir) kənar durmamalıdır. Nəinki dövlət strukturları, həm də dini təşkilatlar və kütləvi informasiya vasitələri (KİV) həm şəxsiyyətin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi bütövlüyünün yenidən bərpa edilməsi prosesində təsir göstərmək iqtidarında olmalıdırlar. (Aliyeva 2003:283-291; Aliyeva və İsmailova 2012:128-130; Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu 2015).

NƏTİCƏ

E.Giddensin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, biz hazırda "yüksək modern" dövrünü yaşayırıq. Bunun arxasında nə dayanır? Biz post-modernliyə hər hansı müəyyən məna verə bilərikmi? Gələcəyə yönəlmiş layihələr kimi, eyni zamanda inkişafın immanent meyllər ilə əlaqəli və buna görə də real olan hansı utopiyaları təklif edə bilərik? Çox güman ki, biz postmodern nizamın konturlarını müəyyən edə bilərik və belə bir nizamın həyata keçirilə biləcəyini göstərən müəyyən əsas institusional meyllər mövcuddur. Müasirlik gündəlik sosial həyatın təbiətini kökündən dəyişdirir və təcrübəmizin bir çox fərqi aspektlərinə təsir göstərir. Postmodern sistem institusional cəhətdən mürəkkəb ola bilər və biz onu dörd dəyişikliyin hər biri boyunca modernləşmə "naminə" hərəkətin ifadəsi kimi xarakterizə edə bilərik: çoxpilləli demokratik iştirak; demilitarizasiya, texnologiyanın humanistləşdirilməsi və "yoxsulluqdan sonrakı sistem" (Giddens 1990:164).

Bu gün Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət qurulmasının aktiv prosesi gedir. Bu proseslər cəmiyyətin müxtəlif qrupları və təbəqələrinin dəyərlər oriyentasiyasının və onların psixologiyasının dəyişməsi ilə müşahidə olunur. İqtisadi bazisinin və eləcə də siyasi üstqurumunun dəyişikliklərinin tempi və xarakteri əksər hallarda ölkədə bərqərar olunmuş struktur-iqtisadi, siyasi, konkret-tarixi və etnomədəni şəraitdən asılıdır. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanın sosial strukturunda ciddi keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş verir. Onlar iqtisadiyyatın struktur dəyişiklikləri, yeni mülkiyyət formalarının formalaşması və yeni ictimai münasibətlər

sisteminin yaranması və sözsüz ki, ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyası və qloballaşma ilə şərtlənir. Bütün bunlarla əlaqəli milli dəyərlər sözün geniş mənasında öz sərhədini və əhəmiyyətini itirir (Rukavishnikov 1994:26). Beləliklə, qeyd olunan hadisələrlə əlaqədar köhnə fəaliyyət növləri yoxa çıxır və yeniləri əmələ gəlir. Adaptasiya üçün isə onlara yeri gəldikdə ixtisasını dəyişdirmək və yeni biliklər əldə etməsi üçün zəruri şərait lazımdır. Beləliklə, həm ayrı-ayrı şəxsiyyətdən, həm də bütövlükdə cəmiyyətdən yeni şəraitə müəyyən çeviklik göstərməyi və adaptasiyası tələb olunur. Bu – yeni həyat şəraiti ilə irəli sürülən, yeni tələblərdir. Çünki, bu gün biz qarşılaşdığımız qlobal problemlər yalnız dərk ediləcək və müəyyən məqsədə yönəldilmiş səylər nəticəsində həll oluna bilər. Ancaq, bunun üçün insanların ölkədə və dünyada baş verən proseslər haqqında informasiyaya malik olması və adekvat mənəvi dəyərlər sistemi normalarının yaradılması prosesinin praktik surətdə reallaşdırılması zəruridir. Bu vəzifəyə həm də cəmiyyətin yeni yaranmaqda olan sistemə hazırlanması və fəal şəkildə məlum normalara qoşulması daxildir.

ƏDƏBİYYAT

- Aliyeva, Y. & Aliyeva, S. (2015). *Yeni ortamda şahsiyyət və toplumsal dəyərlər sisteminin yenidən dəyərləndirilməsi ihtiyacı / Uluslararası İnsani Dəyərlərin Yenidən İnşası Sempozyumu*. 19-21.06.2014, Erzurum, Atatürk Universitesi. Tebliğlər. Cilt 3. Atatürk Ünivesitesi Yayınları. Türkiye, Erzurum. 337-342.
- Aliyeva, Y. & Ismailova, S. (2012). Tsennosti kak vazhneyshiy atribut obshchestva i lichnosti. Neobkhodimost' ikh sistemnoy pereotsenki v novykh usloviyakh (Tsennosti kak vazhneyshiy atribut obshchestva i zhizni cheloveka. Neobkhodimost' ikh sistematocheskoy pereotsenki v novykh usloviyakh). *XVII Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya na temu: «Sistema tsennostey sovremennogo obshchestva»*. 19-23 yanvarya 2012g. Mezhdunarodnaya akademiya nauk i vysshego obrazovaniya (MANVO), Vsemirnaya federatsiya nauchnoy analitiki. Velikobritaniya, London: Odessa v presse. 128-130.
- Aliyeva, Y. (2003). *Sootnosheniye lichnostnoy i obshchestvennoy sistem tsennostey, neobkhodimost' ikh pereotsenki v novykh usloviyakh. Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya "Lomonosov-2003" na temu "Rossiyskoye obshchestvo i sotsiologiya v XXI veke: sotsial'nyye vyzovy i al'ternativy"*. 30.09-02.10.2003. MGU im. M.V. Lomonosova, fakul'tet sotsiologii. Tom 1. Rossiya, Moskva: Max-Press: 283-291.
- Asp, E. (2000). *Vvedeniye v sotsiologiyu*. Sankt-Peterburg: Aleteyya.
- Danilov, A. (1998). *Perekhodnoye obshchestvo: problemy sistemnoy transformatsii*. Minsk: OOO "Urozha".
- Dyurkgeym, E. (2002). *Opredeleniye moral'nykh faktov / Per. s fr. A.B. Gofman // Teoreticheskaya sotsiologiya. Sbornik: V 2-kh ch. / Pod red. Bankovskoy S.P. CH.1. Moskva. 2002: 11-31.*
- Filosofiya (1998). *Uchebnik. 2-ye izd., isp. i myach. / Pod red., V. N. Lavrinenko, Moskva: Yurist.*
- Fleischmann, H. E. (1964). *De Weber à Nietzsche // European Journal of Sociology*. Vol. 5. Issue 02. December. 190-238.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge.
- Hundt, M. (1975). *Kak voz"k «Manifest»*. (per. s nem.). Moskva: Politizdat.
- Kapitonov, E. A. (2000). *Istoriya i teoriya sotsiologii: Sotsiologiya XXI veka*. Moskva: PRIOR. 157-162.
- Kravchenko, A. (1999). *Sotsiologiya: Uchebnik dlya studentov vuzov*. Yekaterinburg: Delovaya Kniga.
- Kukushkina, Y. I. (2013). *Istoriya sotsiologii: Uchebnik*. Moskva: INFRA-M.
- Kulygin, V. P. (2000). *Klassicheskaya sotsiologiya*. Moskva: Nauka. 202-212;
- Oyzerman, T. (1962). *Manifest Kommunisticheskoy partii. Stanovleniye filosofii marksizma*. Moskva: Mysl.
- Rukavishnikov, V. (1994). *Sotsiologiya perekhodnogo perioda // Sotsiologicheskiye issledovaniya*, 6: 26-28.
- Schluchter, W. (1996). *Unversöhnte Moderne*. Frankfurt am Main.

- Turner, B. S. (2011). *Max Weber and the spirit of resentment: The Nietzsche legacy* // Journal of Classical Sociology. February. 75–92.
- Turner, B. S. (1993). *Max Weber: From History to Modernity*. London.
- Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu (2015). 19-21.06.2014, Erzurum, Atatürk Üniversitesi. *Tebliğler*. Cilt 1-3. Türkiye, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Weber, M. (1990). *Izbrannyye proizvedeniya*. Moskva.